

Uredili:
Vladimir Turjačanin i Srđan Dušanić

DRUŠTVENE IDENTIFIKACIJE I
MEĐUGRUPNE PRISTRASNOSTI MLADIH

Banja Luka, 2023

DRUŠTVENE IDENTIFIKACIJE I MEĐUGRUPNE PRISTRASNOSTI MLADIH
Uredili: Vladimir Turjačanin i Srđan Dušanić

Izdavač: PRIMAPROM, Banja Luka

Za izdavača: Duško Vrhovac

Glavni urednik: Saša Kastratović

Recenzenti:

prof.dr Nebojša Blanuša, Fakultet političkih znanosti, Sveučilište u Zagrebu
dr Srđan Puhalo, Prime Communications, Banja Luka

Tehnički urednik i kompjuterski slog:
Danijel Jović

Lektura i korektura:
Dragan Dragomirović

Dizajn korica:
Danijel Jović

Štampa:
MARKOS, Banja Luka

Tiraž:
100 kom

Banja Luka, 2022

O autorima

Marija Branković je naučna saradnica na Institutu za filozofiju i društvenu teoriju i vanredna profesorka na Fakultetu za medije i komunikacije u Beogradu. Sem odnosa ljudi i ostalih životinja, interesuju je socijalni identiteti i njihove psihološke osnove, naročito u post-konfliktnim regionima. Imenovana je za ambasadorku Evropske asocijacije za socijalnu psihologiju, sa ciljem da širi uvide o koristima socijalne psihologije i doprinese daljim evropskim integracijama regiona južne i istočne Evrope. Autorka je posvećena društveno-angažovanoj nauci i naporima da se naučni uvidi primene u kreiranju društva za dobrobiti ljudi i ostalih životinja, kao i životne sredine.

Srđan Dušanić je zaposlen kao profesor na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Banjaluci, pri Katedri za psihologiju. Od 2019. godine obavlja funkciju dekana fakulteta. Objavio je jedanaest naučnih monografija i značajan broj naučnih radova iz oblasti psihologije religioznosti, migrantske problematike, građanske i političke participacije, ekstremizma mladih, rodni odnosa itd. Vodio je veliki broj obuka za različite institucije iz oblasti razvoja ljudskih potencijala. Profesionalna i životna iskustva sticao je u preko 50 zemalja. Otac.

Dejan Kantar, prvi ciklus studija na Studijskom programu psihologije Filozofskog fakulteta Univerziteta u Banjoj Luci završio je 2010, a drugi ciklus studija 2014. godine. Na ovom fakultetu od akademske 2014/15. godine angažovan je kao saradnik na predmetima iz oblasti Razvojne psihologije. Doktorand je na Odseku za psihologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Novom Sadu.

Milica Ninković je istraživačica-saradnica i doktorantkinja na Odeljenju za psihologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu. Njena istraživačka interesovanja primarno su usmerena na međugrupne odnose. Autorka je i koautorka dva naučna članka objavljena u časopisima od međunarodnog značaja, kao i više saopštenja na regionalnim i međunarodnim konferencijama, prevashodno na temu međugrupnih odnosa i delegitimizacije etničkog identiteta.

Miloš Pralica je master psihologije i REBT terapeut, trenutno zaposlen kao psiholog u organizaciji "Medecins du Monde" i radi u prihvratnim centrima za migrante u Bosni i Hercegovini. Koautor je više naučnih radova objavljenih u zbornicima radova i časopisima, dvije monografije i priručnika. Praktičar sa istraživačkim aspiracijama, istraživač sa

nestrpljivošću i gordošću praktičara. Ljubitelj ideje gejminga, redovnog vježbanja i pravilne ishrane, realno posvećen prolaznim zadovoljstvima, koja su previše trenutna da bi se navela.

Vladimir Turjačanin je redovni profesor Socijalne psihologije na Studijskom programu Psihologija, Filozofskog fakulteta Univerziteta u Banjoj Luci. Profesionalno ga interesuju pitanja etniciteta, socijalnog identiteta, međugrupnih odnosa i predrasuda. Objavio je više naučnih radova iz oblasti socijalne i političke psihologije.

Iris Žeželj je vanredna profesorka na Odeljenju za psihologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu. Oblasti njenog istraživačkog interesovanja grupišu se oko dve linije istraživanja: 1) međugrupni odnosi i 2) epistemološki sumnjiva uverenja i njihove posledice u ponašanju. Autorka je i koautorka više od 30 naučnih članaka u eminentnim naučnim časopisima, kao i urednica nekoliko knjiga i zbornika od izuzetnog međunarodnog značaja.

Lana Vujaković je zaposlena kao stručni saradnik u zvanju višeg asistenta za predmete iz oblasti Psihologije ličnosti na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Banjoj Luci. Trenutno je student III godine doktorskih studija psihologije na Univerzitetu u Rijeci. Aktivno je učestvovala i učestvuje na više naučnih i stručnih skupova, a njeni istraživački interesi su prvenstveno u vezi sa područjima psihologije ličnosti, ali i kliničke psihologije sa psihoterapijom i razvojne psihologije. Završila je edukaciju iz kognitivno-bihevioralne terapije, te se kontinuirano stručno i profesionalno usavršava.

Sadržaj

O knjizi.....	6
Teorijski i empirijski kontekst istraživanja socijalnih identifikacija u psihologiji	9
Šta je socijalni identitet?	11
Socijalni identiteti i međugrupni odnosi	12
Složenost socijalnih identifikacija	15
Ekstremne grupne pristrasnosti	18
Šta čini privlačnima ekstremne ideologije i uvjerenja?	21
Metodološki okvir istraživanja	29
Dizajn istraživanja	29
Uzorak i procedura	30
Korištene sociopsihološke mjere	31
Obrada podataka	34
Socijalne identifikacije i stavovi prema pripadnicima različitih društvenih grupa	36
Identifikacije sa grupama i kolektivima	37
Stavovi prema društvenim grupama	39
Povezanost komponenti socijalnih identifikacija i stavova prema društvenim grupama	41
Novе predrasude i stare: Vrstizam i tradicionalni identiteti	46
Vrstizam kao nova(stara) forma predrasuda	46
Odnos ljudi i ne-ljudskih životinja iz psihološke perspektive	49
Zašto uopšte istraživati odnos ljudi prema ne-ljudskim životinjama	51
Aktuelna studija: ciljevi i zadaci	52
Socio-ekonomski i ideološki prediktori odnosa prema ne-ljudskim životinjama	53
Regresioni modeli odnosa prema ne-ljudskim životinjama	54
Odnos prema ne-ljudskim životinjama i socijalne identifikacije	56
Odnos vrstizma i drugih vrsta predrasuda	57
Diskusija	58
Delegitimizacija etničkog identiteta: ideološki i metaidentitetski prediktori	68
Uverenja zasnovana na istorijskim argumentima i njihova uloga u međugrupnim odnosima	68
Delegitimizacija etničkog identiteta	70
Psihološke osnove delegitimizacije etničkog identiteta	72
Rezultati	74
Diskusija	76
Socijalne identifikacije i stavovi prema ratu	80
Izraženost stavova prema ratu	81
Socioidentitetske varijable i pro-ratni stavovi	82
Odnos mladih prema ne-ljudskim životinjama iz perspektive osobina ličnosti	89

Konstrukt Mračne trijade.....	89
Osobine Mračne trijade	90
HEXACO osobine ličnosti.....	92
Prethodna istraživanja	93
Aktuelna studija i zadaci	95
Rezultati	96
<i>Deskriptivna statistika i polne razlike</i>	96
<i>Korelaciona analiza</i>	97
<i>Regresione analize</i>	98
<i>Medijacione analize</i>	101
Diskusija	105
Desničarska autoritarnost, orijentacija na socijalnu dominaciju i stavovi prema društvenim grupama	117
Desničarska autoritarnost (RWA)	117
Orijentacija na socijalnu dominaciju (Social Dominance orientation - SDO)	118
<i>Pojam orijentacije na socijalnu dominaciju (SDO)</i>	119
Odnos između orijentacije na socijalnu dominaciju (SDO), desničarske autoritarnosti (RWA) i predrasuda.....	120
<i>Altemeyer-ova „Ona druga autoritarna ličnost“</i>	120
<i>Duckitt-ov model dualnih procesa predrasuda</i>	121
Istraživanja uticaja desničarske autoritarnosti i orijentacije na socijalnu dominaciju na predrasude.....	121
Rezultati	123
<i>Deskriptivni podaci za prediktorske varijable u istraživanju</i>	123
<i>Korelacije između varijabli od interesa</i>	125
<i>Hijerarhijska višestruka regresija u cilju provjere predikcije stavova prema grupama</i>	125
Diskusija	128

O knjizi

Ova monografija je osmišljena kao klasični deskriptivni pregled rezultata istraživanja društvenih i političkih stavova mladih. Trudili smo se da ove rezultate provučemo kroz prizmu najaktuelnijih teorijskih, metodoloških i empirijskih saznanja iz oblasti istraživanja socijalnih identiteta i društveno-političkih stavova kako uopšte, tako i u lokalnom kontekstu. U tekstu smo se u velikoj mjeri usmjerili na kolektivne socijalne identitete važne za ovdašnje društveno i političko ponašanje, te stavove prema različitim društvenim grupama. Posebnu specifičnost našeg istraživanja čine i relativno nove teme u okviru kojih se bavimo stavovima prema vegetarijancima, stavovi prema ishrani hranom životinjskog porijekla, kao i stavovima prema drugim živim vrstama.

Monografija je organizovana kao zbornik radova u kojem su se istraživači bavili temama koje su u području njihovih znanja i interesovanja. U prvom poglavlju pod nazivom *Teorijski i empirijski kontekst istraživanja socijalnih identifikacija u psihologiji* Vladimir Turjačanin se bavi pitanjima definisanja, te teorijskog i ontološkog porijekla socijalnog identiteta u psihologiji. Razmatraju se pitanja konstruisanja socijalnih identiteta, specifičnih oblika socijalnih identiteta, te njihovih veza sa drugim psihološkim konstruktima. U drugom poglavlju pod naslovom *Socijalne identifikacije i stavovi prema pripadnicima različitih društvenih grupa* Vladimir Turjačanin i Srđan Dušanić se bave oblicima i vezama socijalnih identifikacija sa stavovima prema osobama pripadnicima raznih društvenih grupa, od etničkih do marginalizovanih. Rezultati govore o dosljednim vezama između socijalnih identiteta i međugrupnih pristrasnosti, ali se diskutuju i pozitivni efekti složenih identifikacija na međugrupne odnose. Marija Branković se u poglavlju pod naslovom *Nove predrasude i stare: Vrstizam i tradicionalni identiteti* bavi jako interesantnom novom temom vrstizma kao predrasuda prema ne-ljudskim životinjama, gdje nalazi da vrstizam dijeli psihološke osnove sa tradicionalnim formama predrasuda prema različitim društvenim grupama. U radu *Delegitimizacija etničkog identiteta: ideološki i metaidentitetski prediktori* Milica Ninković i Iris Žeželj diskutuju u kojoj mjeri ideološka uvjerenja i metaidentitetska uvjerenja mogu objasniti individualne razlike u delegitimizaciji etničkog identiteta. Rezultati pokazuju da kako ideološka, tako i metaidentitetska uvjerenja, djelimično stoje u osnovi delegitimizacije, a diskutuje se njihova moguća zloupotreba u dnevno-političke svrhe. U poglavlju pod naslovom *Socijalne*

identifikacije i stavovi prema ratu Vladimir Turjačanin i Srđan Dušanić istražuju socioidentitetske korelate proratnih i antiratnih stavova, te diskutuju očekivane veze između pojednostavljenih oblika socijalnih identifikacija i proratnih stavova. U poglavlju pod naslovom *Odnos mladih prema ne-ljudskim životinjama iz perspektive osobina ličnosti* Lana Vujaković i Dejan Kantar se bave relacijama osobina ličnosti sa različitim aspektima odnosa mladih prema ne-ljudskim životinjama, tj. vrstizmom, praksom korištenja mesa u ishrani i doživljajem vegetarijanstva kao prijetnje. U tekstu pod naslovom *Desničarska autoritarnost, orijentacija na socijalnu dominaciju i stavovi prema društvenim grupama* Miloš Pralica diskutuje o prirodi konstrukta desničarske autoritarnosti i orijentacije na socijalnu dominaciju, te zaključuje da se u našem kontekstu ne radi o različitim, nadopunjujućim konstruktima, već da su isprepleteni i ukazuju na slične ideološke pozadine kod pojedinaca.

Ova knjiga je namijenjena prvenstveno studentima i istraživačima iz oblasti psihologije, sociologije, politologije ili drugih društvenih nauka, s ciljem da imaju pristup detaljnom pregledu teorijskih orijentacija i empirijskih nalaza iz oblasti psihologije socijalnih identifikacija i međugrupnih stavova. Potrudili smo se da tekst prilagodimo i onima koji nemaju akademska predznanja iz ove oblasti, koliko je to moguće. Ipak, bilo bi poželjno da čitaoci imaju neka bazična znanja iz oblasti društvenih nauka, ali smatramo da je sasvim dovoljno i ako samo imaju želju da spoznaju čovjekovo ponašanje iz perspektive socijalne psihologije.

Monografija je nastala na osnovu istraživačkog projekta "Društveni identitet i ekstremni stavovi mladih" finansiranog je od strane Ministarstva za naučnotehnološki razvoj, visoko obrazovanje i informaciono društvo Republike Srpske i Filozofskog fakulteta Univerziteta u Banjoj Luci. U okviru projekta su bili angažovani istraživači sa Filozofskog fakulteta Univerziteta u Banjoj Luci, Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu i Instituta za filozofiju i društvenu teoriju Univerziteta u Beogradu.

Zahvaljujemo se Ministarstvu za naučnotehnološki razvoj, visoko obrazovanje i informaciono društvo Republike Srpske i Filozofskom fakulteta Univerziteta u Banjoj Luci na podršci u organizaciji i izvođenju istraživanja, kao i pripremi i izdavanju ove knjige.

Urednici

Vladimir Turjačanin i Srđan Dušanić

Teorijski i empirijski kontekst istraživanja socijalnih identifikacija u psihologiji

Vladimir Turjačanin

Spoznaja ljudskih identiteta je uvijek vezana za to kako osobe doživljavaju sebe, ali i kako doživljavaju druge oko sebe. Kad želimo da spoznamo neku osobu, možemo početi tako što je zamolimo da odgovori na pitanje "Ko sam ja?" To je trenutak u kome nam osoba daje opis kako se poima u cjelosti. Ponekad se čini da je identitet u stvari pitanje ličnosti i ličnih karakteristika. Na primjer, kad osoba kaže "ja sam perfekcionista". Ipak, to je samo dio problematike identiteta. Neka od pitanja koja se takođe tiču identiteta, a mogu i ne moraju biti ekskluzivno vezana sa našim unutrašnjim osobinama i osjećanjima. Na primjer, razmišljanja o tome odakle dolazim, kuda idem, kojoj grupi pripadam i kakav je moj odnos sa drugim ljudima i svijetom oko mene mogu biti definišuća pitanja kad razmišljamo o sebi. Iako je kroz istoriju psihologije identitet uglavnom bio razmatran kroz psihodinamske koncepcije ličnosti, moramo znati da on nikad nije potpuno individualistički, već je uvijek vezan za društvenu realnost i ljude oko nas. Diskusija o identitetu se uvijek dešava na dimenziji individualno – kolektivno. U ovom procesu mi procjenjujemo naše sličnosti i razlike u odnosu na druge ljude. Individualni identitet u većini slučajeva evaluiramo kroz činjenicu koliko smo različiti u odnosu na druge ljude, te koliko smo isti tokom vremena i u različitim situacijama. S druge strane, socijalnu stranu identiteta tražimo u informacijama koliko smo slični po nekim osobinama sa drugim ljudima koji čine određenu grupu, odnosno koliko smo različiti od pripadnika nekih drugih grupa.

Naravno, mi nismo definisani samo svojim opažanjem sebe. Identitet, pored činjenice da predstavlja naše viđenje sebe, ima veze i sa načinom na koji nas vide drugi ljudi. Ovaj odnos između našeg viđenja sebe i percepcije od strane drugih, može biti podudaran, ali i ne mora. Osoba koja je zaposlena kao nastavnica u srednjoj školi može u slobodno vrijeme da podučava vještine joge. Možda ova žena želi da sebe definiše prvenstveno kao osobu posvećenu skladu duha i tijela. Međutim, može doći do izvjesnog nesklada ako je većina ljudi iz njenog okruženja vidi prvenstveno kao nastavnicu, a ne instruktorku joge. Naravno, osoba može da izađe na kraj sa ovom disonancijom biranjem jednog identiteta kao

najvažnijeg, kombinovanjem identiteta ili potragom za alternativnim identitetima. Ljudi će, u većini slučajeva, radije izabrati identitet koji sami kreiraju ili odaberu u odnosu na one u koje su uklopljeni od strane društva, ili one koje su zbog okolnosti bili prisiljeni izgraditi. Jedan od razloga je što na taj način osoba vidi sebe kao aktivnog učesnika u kreiranju sopstvenog identiteta.

U području društvenih nauka, identitet se sve više istražuje. U psihologiji taj spektar istraživanja ide od kliničke psihologije, preko humanističke psihologije do eksperimentalnih istraživanja u modernoj socijalnoj psihologiji. U skladu s tim, postoji i mnogo definicija identiteta. Socijalni psiholozi (Abrams & Hogg, 2006; Hogg & Tindale, 2008) definišu identitet kao kognitivni konstrukt koji utiče na socijalnu interakciju i percepciju, a i sam je pod uticajem društva. U većini novijih definicija identiteta on se određuje kao dinamičan konstrukt koji uključuje viđenje sopstvene ličnosti smještene u kontekstima sopstvene istorije i društvenih okolnosti. Zato možemo imati onoliko društvenih identiteta koliko ima društvenih konstrukta s kojima se možemo identifikovati (npr. organizacija, grupa ili institucija). Kao posljedicu imamo činjenicu da se naš identitet mijenja kako se mijenjaju konteksti u kojima se nalazimo. Ponekad se vidimo u potpunosti kao reprezentativne članove određenih grupa, pa su i naša ponašanja, razmišljanja i stavovi gotovo identični stavovima većine članova te grupe (Abrams & Hogg, 2004). S druge strane, ponekad o sebi razmišljamo kroz prizmu lične istorije, te grupne identifikacije imaju kudikamo manji uticaj na naše samopoimanje u tom trenutku.

Prije pojave modernih teorija socijalnog identiteta, objašnjenja međugrupnih odnosa i međugrupnih pristrasnosti u psihologiji zasnivala su se dominantno na dvije teorijske paradigme: psihodinamskoj perspektivi o predrasudnoj ličnosti i teoriji realnog grupnog konflikta. Psihodinamske teorije o predrasudnoj ličnosti pretpostavljaju da međugrupne pristrasnosti proizilaze iz ličnosne istorije i individualnih ličnosnih varijacija: neke osobe su sklonije predrasudama od drugih, a rezultat su individualnih ličnosnih procesa (Marasco et al., 2022). S druge strane, teorija realnog grupnog konflikta se zasniva na pretpostavci da su međugrupni odnosi i pristrasnosti rezultat sukobljenih grupnih ciljeva različitih grupa. Ti ciljevi su obično neki društveni ili politički resursi i prestiž, a ishodi se najčešće definišu kao isključivi – može ih dostići samo jedna grupa, ne i sve grupe (Sherif, 1966). Kao novitet u odnosu na ove paradigme, pojavljuje se teorija socijalnog identiteta (kao i teorija samokategorizacije) koja nastoji da pruži zajednički okvir za objašnjenje

socijalnih identifikacija i međugrupnih odnosa. Inače, teorija socijalnog identiteta i teorija samokategorizacije čine zajednički teorijski okvir, koji se obično naziva socio-identitetska perspektiva. U ovom tekstu ćemo najčešće referisati na ovaj okvir koristeći samo naziv "teorija socijalnog identiteta", koji danas predstavlja najvažniju paradigmu istraživanja u psihologiji međugrupnih odnosa. Tako, socio-identitetski pristup predstavlja metateorijski okvir koji obuhvata različite socio-psihološke teorije koje nastoje objasniti grupno ponašanje na neredukcionistački način. Ono po čemu se ovaj pristup izdvojio u krugovima zapadne socio-psihološke misli, jeste da je u arsenal objašnjenja grupnih ponašanja uveo analizu koja se ne zasniva isključivo na individualnoj ili interpersonalnoj dinamici. Dodatno, spektar tema istraživanja se proširio sa interpersonalnih relacija i procesa u malim grupama, na velike kolektive poput roda, rase ili etniciteta. U socio-identitetskom grupu se definiše kognitivno: grupa postoji ako postoji tri ili više osoba koji doživljavaju sebe kao članove grupe, a da postoji i neko sa strane ko ih opaža kao grupu (Brown & Pehrson, 2019). U fokusu istraživanja se nalaze teme poput predrasuda, stereotipa, etnocentrizma, među-grupnog konflikta, grupne polarizacije, organizacione dinamike i vođstva.

Šta je socijalni identitet?

Za ono što nazivamo socijalnim identitetom često se koristi i izraz socijalna identifikacija, posebno kada autori žele da naglase da je u pitanju proces, a ne esencijalno stanje. Naravno, mi se takođe zalažemo za viđenje socijalnog identiteta kao dinamičnog konstrukta. Zbog prirode jezičkih formulacija u ovom tekstu možda ćemo češće koristiti termin socijalni identitet, ali oba termina koristimo kao sinonime. Socijalni identitet se može definisati kao stepen u kome je grupno članstvo uključeno u samopoimanje, a varira od osobe do osobe i od situacije do situacije (Schmid et al., 2011). Ovakvo određenje znači da pripadnost određenoj grupi ima značenje i važnost za osobu, te da se osoba osjeća povezanom sa grupom na psihološkom nivou. Henri Tajfel, rodonačelnik teorije socijalnog identiteta, socijalni identitet određuje kao "onaj dio individuinalnog samopoimanja koji dobija iz svog doživljaja članstva u socijalnoj grupi (ili grupama) zajedno sa vrijednošću i emocionalnim značajem vezanim za to grupno članstvo" (Tajfel, 1981, p. 255). Kroz teoriju socijalnog identiteta ukupni čovjekov identitet se razmatra kao kombinacija ličnog i socijalnog identiteta. Socijalni identitet obezbjeđuje

uniformnost grupnog ponašanja, dok lična komponenta identiteta utiče na varijabilnost ponašanja članova grupe.

Kako socijalni identitet nije statičan, tako se ne shvata ni kao jednostavna dimenzija ili kategorija, već je u pitanju višedimenzionalan psihološki konstrukt. Iz načina na koji se određuje vidimo da postoji kognitivna komponenta (samokategorizacija, svijest o grupnoj pripadnosti), evaluativna komponenta (stepen u kojem osoba procjenjuje grupu pozitivnom ili negativnom), te afektivna komponenta (u kojoj mjeri se osoba osjeća emocionalno vezana za grupu). Jednu od detaljnijih analiza strukture kolektivnog identiteta su dali Ashmore i saradnici (Ashmore et al., 2004). Oni definišu sedam faktora procesa socijalne identifikacije: 1) samokategorizacija, 2) evaluacija, 3) važnost, 4) povezanost i međuzavisnost, 5) socijalna ugrađenost, 6) ponašajna uključenost, i 7) sadržaj i značenje. Samokategorizacija, označava proces svrstavanje sebe u društvenu kategoriju, ali govori i o tome koliko sebe vidimo kao prototipnog člana grupe, kao i o stepenu sigurnosti sa kojim se osoba svrstava u određenu grupu. Evaluacija nam govori o tome u kojem stepenu osoba procjenjuje grupu i svoje članstvo u grupi pozitivnim ili negativnim. Važnost govori o stepenu u kome osoba procjenjuje da je određeni socijalni identitet značajan za njeno samopoimanje (ovo je obično ono što se naziva i jačinom identifikacije). Povezanost i međuzavisnost govore o doživljaju zajedništva sa grupom i njenim članovima. Socijalna ugrađenost je faktor koji govori o stepenu u kojem je određeni socijalni identitet ugrađen u život osobe i u kojoj mjeri je vezan za njene društvene relacije. Ponašajna uključenost nam govori o tome koliko je osobino ponašanje određeno konkretnim socijalnim identitetom. Sadržaj i značenje govore o tome u kojoj mjeri se tipične osobine grupe vide kao kompatibilne sa sopstvenim osobinama, ali i o tome kakva su uvjerenja o ulogama grupe i grupnog identiteta u društvu. Dakle, ova multidimenzionalnost nam govori da se socijalni identitet ne može svesti jednostavno na samokategorizaciju, već da je u pitanju fenomen koji obuhvata brojne intrapsihičke, interpersonalne, unutargrupne i međugrupne procese.

Socijalni identiteti i međugrupni odnosi

Dinamika procesa koji su uključeni u formiranje socijalnih identiteta je često zasnovana na unutargrupnim poređenjima između pojedinca i prototipske predstave idealnog grupnog člana. Tako, da bismo

procijenili da li smo dobri predstavnici nacionalne grupe (recimo dobri predstavnici svog naroda), možemo probati da se prisjetimo da li nas preplave pozitivna osjećanja kad čujemo himnu ili ugledamo nacionalnu zastavu. Slično je i sa procjenom drugih pripadnika grupe: možemo procijeniti da li je neko "pravi" Srbin ili Bošnjak na osnovu toga kakve političke stavove iskazuje. Ako su ti stavovi podudarni sa percipiranim identitetskim normama svrstamo osobu u kategoriju "pravih" Srba/Bošnjaka, a ako nisu podudarni u kategoriju "otpadnika". S druge strane, ne oslanjaju se svi identitetski procesi samo na unutargrupnu dinamiku. Ako su socijalna poređenja u unutargrupnom kontekstu zasnovana na traženju sličnosti, međugrupna poređenja se baziraju na različitostima između naše i vanjske grupe, te naglašavanju tih razlika. Na primjer, poredimo se sa članovima neke druge nacionalne grupe uglavnom tražeći razlike u odnosu na tipičnog predstavnika druge grupe. Uočavanje razlika među pripadnicima različitih grupa nije samo po sebi dovoljno, već moraju biti uključeni i procesi vrednovanja tih razlika. Svakako, svrha evaluacije je pronalaženja pozitivnih ishoda poređenja za pripadnike vlastite grupe, odnosno sebe. Ishod međugrupnog poređenja može biti ponekad i negativan za pripadnike naše grupe, ali samo ukoliko dimenzija poređenja nije jako bitna za naš identitet. Na primjer, pripadnik Srba će bez problema priznati da su Nijemci bogatiji od njih, ali rijetko kad će priznati da su i topliji u komunikaciji. Jedan od osnovnih motivacionih procesa socijalnih identifikacija je traženje vrijednosno pozitivnog ishoda međugrupnih poređenja (Turner et al., 1979; Turner & Oakes, 1986). Jedna od prednosti pristupa teorije socijalnog identiteta objašnjavanju međugrupnih odnosa je upravo činjenica da dobro objašnjava mehanizme etnocentrizma, odnosno zašto članovi dvije grupe koje se međusobno porede traže što više načina da budu različiti i bolji jedni od drugih.

Socijalno-identitetski pristup međugrupnim odnosima se, ukratko, zasniva na dvije pretpostavke (Brewer & Gaertner, 2003). Prvo, ljudi nastoje da organizuju svoje razumijevanje društvenog svijeta na bazi kategorisanja kontinualnih pojava u odvojene klase, a jedan od efekata kategorizacije jeste smanjivanje opažanja razlika unutar kategorija i naglašavanje razlika između kategorija. Drugo, budući da su pojedinci uvijek članovi neke društvene grupe, a nisu članovi nekih drugih, socijalna kategorizacija uvijek nosi podjelu na našu grupu i drugu grupu, odnosno na "nas" i "njih". Društvene kategorije nose vrijednosni značaj za osobu i zato je podjela na "nas" i "njih" uvijek zasićena emocijama.

Kao efekte socijalne kategorizacije imamo brojne karakteristične fenomene koji se javljaju u međugrupnim situacijama. Kad je neka socijalna kategorizacija kontekstualno istaknuta, zbog procesa kognitivne asimilacije unutar kategorije i jasne granice među kategorijama mi percipiramo veću sličnost između nas i pripadnika naše grupe, nego između nas i pripadnika druge grupe, što se naziva principom naglašavanja međugrupnih razlika. Javljaju se pozitivna osjećanja prema pripadnicima vlastite grupe, poput svidanja i povjerenja, ali ne i prema pripadnicima druge grupe, što se naziva principom unutargrupnog favorizovanja. Međugrupna poređenja su obično zasnovana na principu da ne može postojati saradnja između grupa, što se onda naziva principom društvenog takmičenja.

Česta praktična primjena socio-identitetske teorije međugrupnih odnosa odnosi se na probleme rješavanja međugrupnih pristrasnosti, neprijateljstva i konflikata. Osnovno pitanje je kako takve odnose usmjeriti na pozitivne aspekte odnosa između grupa i ljudi. Sa čisto teorijskog stanovišta socio-identitetske perspektive, najjednostavnije rješenje je rekategorizacija dvije grupe - stvaranje nekog oblika nadređenog identiteta za pripadnike dvije grupe. Ovo bi obuhvatilo formiranje nove socijalne kategorizacije, novog grupnog prototipa i svih ostalih socijalnih i psiholoških procesa koji čine doprinose stvaranju novog socijalnog identiteta. Na primjer, ako radimo na redukciju konflikta između etničkih grupa u BiH, prva pretpostavka bi bila da probamo etničke grupe okupiti oko zajedničkog državnog identiteta. Iako u teoriji zvuči dosta logično i lako primjenjivo, primjeri iz svakodnevnog života pokazuju da ovo nije lako učiniti (Gaertner & Dovidio, 2000). Često se dešava da novoformirani nadređeni socijalni identitet nosi više osobina većinske grupe, ili grupe višeg statusa, te onda članovi manjinske grupe doživljavaju da novi identitet ugrožava njihov polazni socijalni identitet (Hornsey & Hogg, 2000). Istraživanja rađena u bosansko-hercegovačkom kontekstu (Majstorović & Turjačanin, 2013) pokazuju u kojoj mjeri ova situacija predstavlja izazov za politički i društveni život zemlje, odnosno kako je nekad skoro nemoguće stvoriti novi jedinstveni nadređeni identitet, a da pripadnici svih etničkih grupa budu podjednako zadovoljni.

Složenost socijalnih identifikacija

Društvo je sačinjeno od mnogobrojnih socijalnih kategorija, od klasnih, etničkih, vjerskih, do profesionalnih ili navijačkih. Tako, ne postoji osoba koja spada samo u jednu kategoriju u složenom sistemu socijalnih struktura i odnosa. Ipak, u teoriji socijalnog identiteta u svom klasičnom obliku obično su razmatrane perspektive gdje postoji jedna društvena kategorizacija dominantna u konkretnom kontekstu, odnosno jedan grupni identitet koji je kontekstualno i psihološki istaknut. Naravno, treba imati na umu da je ovakav pristup svakako lakši za istraživanje, pogotovo u laboratorijskim uslovima. No, kako je naša socijalna stvarnost kompleksnija od toga, nekad objašnjenja ljudskog ponašanja koja koriste samo jednu grupnu identifikaciju nisu dovoljna.

Primjeri kompleksnih socijalnih identifikacija su prisutni u svakodnevnom životu. Osoba može istovremeno biti muškarac, socijalni radnik, otac, Srbin, pravoslavac, ljevičar, Banjalučanin, Balkanac, Evropljanin, građanin RS i BiH itd. Pripadnik društva je istovremeno pripadnik mnoštva društvenih kategorija i ima mogućnosti da se identifikuje na više načina: npr. profesionalno, religijski, etnički, nacionalno i slično. Ipak, istraživanja pokazuju da se u većini slučajeva u konfliktnim društvenim kontekstima naglašava jedna dominantna vrsta socijalne identifikacije. To može biti etnički identitet (kao u BiH, Ruandi ili Indiji), religijski identitet (kao u Sjevernoj Irskoj ili Izraelu) ili nešto treće. Na prvi pogled bi se reklo da postoje identiteti koji izazivaju konflikte među grupama, ali kako to naglašavaju istraživači kompleksnih socijalnih identiteta, nije grupni identitet sam po sebi zaslužan za konflikte, koliko je problematično istaknuto naglašavanje samo jednog identiteta (Brewer, 2010). Fokusiranje na samo jedan identitet smanjuje složenost identifikacijskih procesa na najjednostavniju razliku: mi i oni. Ovakvo pojednostavljenje međugrupnog razlikovanja na nas i njih se pojavljuje u situacijama kad članovi grupe počnu opažati prijetnju po grupni identitet. Ipak, mnogo češće, u svakodnevnom životu osoba ima višestruke identitete, i svaki od ovih identiteta čini da se ponašamo na određen način. Svaka od ovih grupnih identifikacija može biti snažna odrednica čovjekovog ponašanja i u svakoj od grupa vjerovatno imamo člana s kojim dijelimo jednu od dimenzija, ali ne i neke druge. Ova kompleksnost socijalnog identiteta može imati različite efekte na našu socijalnu percepciju, a tako i po međugrupne odnose. Ono što je svakako interesantno i značajno jeste da istraživanja iz socijalne psihologije

uglavnom pokazuju pozitivan efekat kompleksnosti socijalnog identiteta na međugrupne stavove i pristrasnosti (Brewer, 2010; Crisp et al., 2006).

Jedna od prvih konceptualizacija složenosti socijalnog identiteta u psihologiji se javlja s početka 2000-tih. Po ideji Roccas i Brewer (Roccas & Brewer, 2002) složenost socijalnog identiteta je model odnosa između višestrukih socijalnih identiteta. Složenost socijalnog identiteta se odnosi na pitanje kako osoba doživljava odnose između svojih grupnih pripadnosti. Na primjer, u jednom ranijem istraživanju u BiH ispitanik je odnos opaženog preklapanja između nacionalne, etničke i religijske grupe kojoj osoba pripada (Turjačanin, Dušanić, & Lakić, 2017). Ako osoba ima složen socijalni identitet, ona opaža da se grupe kojima pripada samo djelimično preklapaju i prepoznaje različite potkategorije (npr. da postoje građani Bosne i Hercegovine koji su pravoslavci, kao i Bošnjaci koji nisu muslimani). S druge strane, manje složen identitet podrazumijeva da osoba opaža grupe kao potpuno preklapajuće (npr. smatra da su svi građani BiH muslimani i ne može zamisliti Bošnjaka druge religije). Ovo istraživanje, kao i ranija istraživanja, pokazalo je da je veća kompleksnost socijalnog identiteta povezana sa većom tolerancijom prema pripadnicima drugih grupa (Miller et al., 2009). Ipak, priroda skale kompleksnosti socijalnog identiteta je takva da kao psihološka mjera pokazuje u kojem stepenu osoba prepoznaje da li se grupa kojoj ona pripada preklapa sa nekim drugim grupama, ali ne govori u kojoj mjeri se osoba identifikuje sa tim drugim grupama i njihovim pripadnicima. Na primjer, osoba se može identifikovati kao državljanin BiH i Bošnjak, i može biti svjesna da postoje mnogi stanovnici BiH koji nisu Bošnjaci, ali ovo ne znači da će ova osoba sve druge žitelje BiH doživljavati kao pripadnike svoje grupe, tj. identifikovati se s njima. Tako, čini se da je kompleksnost socijalnog identiteta prvenstveno kognitivna mjera, čija operacionalizacija može da posluži u analizi socijalnih identiteta.

Druga često korištena mjera je inkluzivnost socijalnog identiteta. Nju čini procjena broja pripadnika raznih grupa koje osoba uključuje u definiciju vlastitog socijalnog identiteta. Ti pripadnici raznih grupa mogu da pripadaju po svim kriterijumima istoj grupi kao i ispitanik, samo po nekim kriterijumima istoj grupi, ili uopšte ne pripadaju istoj etničkoj, religioznoj i nacionalnoj grupi. Osoba sa visoko inkluzivnim identitetom će smatrati gotovo sve druge ljude članovima svoje grupe (svrstaće ih u kategoriju "MI") bez obzira na njihovu religiju, etničku pripadnost ili nacionalnost (van Dommelen et al., 2015). Sa druge strane, osoba čiji je identitet nisko inkluzivan može smatrati članovima svoje grupe samo

ljude iste religije, nacionalnosti i etničke pripadnosti (svrstaće ih u kategoriju "ONI"). Mjera inkluzivnosti socijalnog identiteta je takođe u našem kontekstu pokazala pozitivnu vezu sa pozitivnim stavovima prema pripadnicima drugih grupa (Turjačanin, Dušanić, & Lakić, 2017; Turjačanin, Dušanić, Lakić, et al., 2017). Pored različitih nivoa inkluzivnosti, postoje razlike i u načinima na koje pojedinac kombinuje moguće grupne identifikacije, koje nazivamo stilovima inkluzivnosti socijalnog identiteta. Postoje četiri česta stila koje ljudi primjenjuju u kombinovanju identifikacija. Stil presjeka je onaj kad osoba prepoznaje kao članove svoje grupe samo ljude koji su članovi svih relevantnih grupa (npr. osoba kao pripadnike svoje grupe opaža samo Srbe pravoslavce). Stil dominacije je onaj kod kojeg socijalni identitet potiče iz pripadanja jednoj jedinoj uočljivoj grupi, dok sve druge društvene kategorije ostaju podređene ili nevažne (npr. osoba vidi sve Srbe kao pripadnike svoje grupe, bez obzira na religiju ili državljanstvo). Stil spajanja je onaj kod koga svi koji dijele barem jednu uočljivu dimenziju smatraju se članovima moje grupe (npr. kao pripadnike svoje grupe opaža sve Srbe ili pravoslavce). Stil egalitarizma je kad osoba uključuje sve osobe kao članove svoje grupe, i ne pravi razliku među drugima na osnovu pripadanja nekoj grupi. Za razliku od kompleksnosti socijalnog identiteta, koje predstavlja uočeno preklapanje među grupama i stoga je više kognitivne prirode, inkluzivnost socijalnog identiteta govori o spremnosti da se članovi druge grupe koji sa nama dijele neke od identiteta uključe u sopstvenu identitetsku kategoriju, te se tako podrazumijeva da ova mjera sadrži više afektivnih i konativnih elemenata.

Zašto ukrštanje socijalnih identifikacija donosi povećanje međugrupne tolerancije? Jedan od odgovora može biti da djelimično preklapanje grupnih članstava smanjuje evaluativni značaj međugrupnih poređenja za identitet, smanjujući i potrebu za međugrupnom diskriminacijom (Brown & Turner, 1979). Na ovaj način se pruža više mogućnosti za prihvatanje drugih osoba u socijalnu kategoriju sa kojom se identifikujemo, odnosno kategorizacije nisu u potpunosti isključive. Dalje, složeno grupno članstvo smanjuje važnost pojedinačnih socijalnih identifikacija, opet smanjujući motivacijsku osnovu za međugrupne pristrasnosti (Brewer, 1991). Ako ne postoji pritisak da je jedna ekskluzivna kategorija kojoj možemo pripadati, tj. ako imamo veći izbor socijalnih identifikacija, logično je da se ne moramo vezivati za jednu grupu i isključivo za nju. Na kraju, po principima perspektive kognitivne ravnoteže, ako opažamo osobu kao člana naše grupe na jednoj dimenziji, a kao člana druge grupe na drugoj dimenziji, vrednovaćemo ga pozitivno

kao člana naše grupe - a zbog izbjegavanja kognitivne disonance postoji mogućnost da se pozitivno vrednovanje proširi na sve članove druge dimenzije poređenja (Festinger, 1997; Heider, 1946).

Ekstremne grupne pristrasnosti

Posljednjih godina svjedoci smo značajnog političkog ideološkog pomaka u pravcu ekstremnijih društvenih i političkih stavova širom svijeta. U Evropi se dešava da postaju relevantne političke stranke krajnje desnice, a u svojim krajnjim oblicima ekstremizam rezultuju i destruktivnim akcijama. Nerijetko svjedočimo različitim ekstremnim činovima, poput masovnih ubistava u Oslu (Norveška), Christchurchu (Novi Zeland), El Pasu (SAD) ili djelovanju ISIS/ISIL terorističke organizacije na Bliskom istoku i u Africi. Zajedničko za ova dešavanja je da su počinitelji bili motivisani ideološkim razlozima, odnosno nekom vrstom socijalnog identiteta. Te ideologije su obično vezane za religijsku, etničku ili političku pripadnost, a poveznica im je da su nosioci ideja koje se protive inkluzivnosti i demokratičnosti društva.

U istraživanju čije rezultate ćemo predstaviti u narednim poglavljima nismo se bavili ekstremističkim ponašanjima i stavovima, već više naglašenim grupnim pristrasnostima. U engleskom jeziku se često koristi riječ *partisanship* da opiše sklonost osobe da izrazito, ponekad i u militantnom duhu, podržava određene ciljeve, politike ili ideologije. Zbog lokalnih kontekstualnih značenja nismo koristili bukvalni prevod (*partizanstvo*, *partizanija*), jer bi on u našoj sredini mogao označavati isključivo ekstremne ljevičare, te smo se odlučili na opisni prevod: ekstremne/naglašene grupne pristrasnosti. Terminološki gledano, u istraživanjima se koristi dosta bliskih konstrukta. O ekstremnim društvenim stavovima i ponašanjima koji su ideološki motivisani, govori se najčešće u terminima nasilnog ekstremizma, radikalizacije i terorizma. Nasilni ekstremizam obuhvata ekstremno izražene društvene stavove, ali uz prisutnu komponentu diskriminacije, apologizacije nasilja ili primjenu nasilja. Radikalizacija obuhvata procese kojima pripadnici društvenih grupa razvijaju stavove i uvjerenja koja radikalno odstupaju od prihvaćenih normi. Radikalizacija ne mora imati (ali često ima) negativno značenje, budući da odstupanje od društvenih normi ne mora značiti i okretanje ka destruktivnim ponašanjima (npr. borci za ljudska prava su u nekim kontekstima smatrani radikalnima). Terorizam predstavlja

nasilje motivisano ideološkim razlozima, kome prethode radikalizacija i ekstremizam (Bongar, 2015; Kruglanski et al., 2018; Major et al., 2012).

Ponekad se ljudi okreću grupama koje zastupaju ekstremne ideologije ili prenaplašene grupne stavove. Ovakve ekstremne grupe često forsiraju visoku identifikaciju članova sa grupom i jasno distanciranje (do neprijateljstva) prema drugim grupama, što se može nazvati ekstremnom grupnom pristrasnošću. Tako, grupe sa ekstremnim pristrasnostima su najčešće povezane sa oblicima religijskog, etničkog i političkog identiteta koji obično uključuju elemente političkih ideologija fundamentalizma, nacionalizma, rasizma, desničarskog ekstremizma ili fašizma. Ekstremni međugrupni fenomeni koji se često javljaju u formi nacionalističko-rasističkih ili fundamentalističkih pristrasnosti zaista se ne mogu posmatrati odvojeno od čitave mreže stavova i ponašanja koji ne moraju biti vjerski ili etno-nacionalno relevantni (poput političkih stavova o raznim pitanjima), ali danas skoro da ne postoji ekstremizam koji ne uključuje u sebi nacionalističke ideje ili religijski fundamentalizam. Tačnije, ekstremizam je najčešće vezan za ekstremnu političku ideologiju (lijevu ili desnu) ili religijski fundamentalizam, ali reklo bi se da je danas ekstremizam ljevičarskog tipa dosta manje zastupljen ili vidljiv. Zajedničko za sve ekstremne međugrupne ideje je da okupljaju male, ali istovremeno glasne grupe koje su u javnosti prisutne putem različitih akcija poput lijepljenja letaka, crtanja grafita ili agresivnih akcija naročito prema pripadnicima manjinskih grupa poput seksualnih ili etničkih manjina, ili ideoloških neistomišljenika. Ovakve grupe nekad mogu imati i svoje političke organizacije, te učestvovati u parlamentarnom životu zemlje.

Prenaplašenosti grupnih fenomena kod ovih grupa se mogu vidjeti u različitim psihološkim manifestacijama grupne identifikacije. Što grupa zastupa ekstremnije stavove, to su sociopsihološki fenomeni izraženiji i vidljiviji (Hogg, 2005). Kod članova je vidljiva jaka i beskompromisna posvećenost: grupna kohezija je izuzetno izražena. Grupni identitet čini najveći dio identiteta i života pojedinca koji je član grupe. Dalje, unutargrupna ideologija je zasnovana na jednostavnom crno-bijelom sistemu uvjerenja, dovoljnom da objasni pogled na svijet i norme ponašanja. Na primjer, uvjerenje da muškarci su muškarci, a žene žene, te ne postoji ništa između. Treće, jedna od posljedica jake kohezije je da ne postoji tolerancija prema unutargrupnom odstupanju i drugačijem mišljenju. Ne postoji tolerancija za kritičku misao ili sumnju, a onaj ko kritikuje ili sumnja biva proglašen izdajnikom grupnih interesa. Četvrto, ove grupe imaju jednostavnu verziju "istine": istina je jedna i oni je jasno

vide. Na primjer, uvjerenje da njihova grupa želi samo da rasvijetli ljudima činjenicu da postoji tajna organizacija koja upravlja događajima. Peto, članove ovih grupa odlikuje jednostavno viđenje drugih kao fundamentalno zabludjelih, zlih ili nemoralnih. Svijet je pun pokvarenosti i moralne iskvarenosti, što grupne akcije treba da iskorijene. Šesto, za ove grupe je karakteristična naglašena hijerarhija unutargrupnih odnosa, tako da se ne toleriše odstupanje od hijerarhijske autoritarnosti u odnosima. Ovakav opis može činiti deskripciju bilo koje grupe sa ekstremnim stavovima, od religijskih kultova do terorističkih grupa, ali ovakve odlike nalazimo i kod ekstremnih političkih grupa, uključujući krajnju desnicu i fašističke grupe.

Sa psihološke strane u ovoj studiji ćemo se bazirati na okvirima teorije socijalnog identiteta, koja nam daje širok konceptualni okvir za analizu fenomena ekstremnih stavova (Hogg, 2006; Hogg, Adelman, & Blagg, 2010; Tajfel & Turner, 1986). Po ovoj teoriji socijalni identitet predstavlja onaj dio našeg identiteta čiji sadržaj i značenje crpimo iz pripadnosti određenim grupama sa kojima se identifikujemo. U okviru široke lepeze objašnjenja identitarnih fenomena postoje i konkretni modeli objašnjenja socio-psihološke motivacije članova nasilno-ekstremističkih grupa, poput teorije potrage za značajem ili teorije upravljanja užasom. Po modelu teorije potrage za značajem Kruglanskog i saradnika (Kruglanski et al., 2018) glavni dubinski psihološki motivatori za ekstremističko nasilje su potreba za značajem i smislom, da se ispuni svrha i bude "neko". Nasilne akcije su opravdane ideološkim narativom koji opravdava nasilje u svrhu grupnog cilja, dok je sve upotpunjeno socijalnom mrežom istomišljenika koja čini akciju moralno i normativno opravdanom. Sličnu dubinsku orijentaciju nalazimo u teoriji upravljanja užasom, gdje pojedinac motivisan strahom od smrtnosti okreće se grupnim i kulturalnim vrijednostima u određenoj mjeri (Pyszczynski et al., 2008). U krajnjem slučaju, ekstremno prihvatanje grupnih uvjerenja rezultuje i željom za destrukcijom drugih.

Primjere ekstremnih političkih fenomena možemo pronaći širom evropskih društava, od Velike Britanije do Rusije, počevši od neformalnih grupa pa do dobro organizovanih političkih stranaka (Billig, 2012). Dinamika javljanja ekstremnih ideoloških grupa je takva da svako pojavljivanje takve grupe radikalizuje stranu protiv koje su njene aktivnosti usmjerene, što stvara konfliktnu atmosferu u društvima (de Koning & Meijer, 2010; van Stekelenburg et al., 2010). Neki vidljivi oblici ovako ekstremnih pristrasnosti se mogu naći i kod nas, u formi aktivnosti na internetu ili u vidu grafita ispisanih po zgradama. Ponekad na

internetu možemo naći programske proglase ovih grupa, gdje najčešće vidimo da je u njihov ideološki sistem uključena nacionalistička ideologija, otvorene ideje o diskriminaciji članova drugih grupa, opsesija borbom protiv homoseksualnosti, teorije zavjere i slično (Turjačanin, 2015). U okviru ideologija grupa sa ekstremno desničarskim ideologijama najčešće je vidljivo isticanje ideja o visokim socijalnim i moralnim vrijednostima vlastitih uvjerenja. Dalje, karakteristično je i pretjerivanje u pogledu ugroženosti: ekstremisti vide svoju rasu i naciju ne samo kao socijalno i ekonomski, već i kao biološki ugrožene - gotovo osuđeni na propast (naravno, ukoliko se ne "djeluje"). Ekstremni patrijarhalni pogled na svijet je vidljiv u činjenici žene, kad se spominju, to je isključivo u funkciji rađanja, tj. čiste biološke reprodukcije. Za ove grupe je interes kolektiva uvijek naglašeno ispred interesa pojedinca, a porodica i društvo kakve ih znamo se vide ugroženim od strane homoseksualaca. Moralna ispravnost se postavlja na visoko mjesto, ali ta moralnost ne garantuje slobodu, sigurnost i jednakost za sve ljude, već samo za odabrane. Ideje posebnosti i herojstva kao dio identifikacijskih odlika su posljedica spremnosti da se žrtvuje za interese kolektiva, te osjećanja ispravnosti svojih ciljeva. Religija je sastavni dio ideologija ovih grupa, ali samo ukoliko je u funkciji etničke i nacionalne grupe. Univerzalističke religijske moralne orijentacije nisu u prvom planu, a prihvatljivom se smatra samo religijski identitet koji je tradicionalno prisutan u društvu - nove religijske grupe predstavljaju prijetnju konzervativnom shvatanju društva. Tačnije, ne toleriše se ništa što dovodi do odstupanja od viđenja zajednice kao monolitne tvorevine, što znači da će sva biološka, ponašajna ili socijalna odstupanja biti smatrana devijantnim i opasnim.

Šta čini privlačnima ekstremne ideologije i uvjerenja?

Nije teško uočiti da postoje određene zajedničke karakteristike socijalnih konteksta u kojima se javljaju. Na primjer, fašizam i ekstremna desnica se javljaju obično u uslovima društvene i ekonomske nestabilnosti, te osjećanja prijetnje. Obično su prisutni društveni narativi koji pružaju interpretacije razloga za patnju ljudi, a procesi koji potpomažu ove ekstremne oblike identifikacija i ponašanja su takođe slični. Ekstremistički diskursi najčešće nude jednostavna rješenja društvenih problema: izvori prijetnje su u drugoj etničkoj ili nacionalnoj grupi, a rješenje je eliminacija izvora prijetnje, bez pretjeranog

odugovlačenja i komplikovanja, bez pregovora i kompromisa. Kao što navodi Worchel (1999), ekstremne ideološke grupe nude brzo rješenje za sve probleme, rješenje koje djeluje odmah i njegovi efekti se ne čekaju. U stvarnosti ne postoje trenutna rješenja ekonomskih, društvenih i političkih problema, ali u narativima ovih ideoloških grupa itekako su prisutna.

Ekstremne grupne pristrasnosti su često rezultat procesa grupne radikalizacije, posebno u slučajevima međugrupnog konflikta (van Stekelenburg et al., 2010). Iako u pozadini mogu biti faktori lične motivacije (osjećaj prijetnje, straha, nesigurnosti ili frustracije), rijetko kad se ekstremne grupne pristrasnosti i ponašanja javljaju izolovano, a češće su rezultat društveno-političkih procesa grupne mobilizacije i radikalizacije. Naglašena identifikacija sa grupom, procesi polarizacije i radikalizacije uvjerenja, te adekvatan društveni kontekst čine podlogu za nastanak ekstremnih grupnih pristrasnosti i ponašanja. Socijalno-identifikacijska perspektiva nudi neke od mogućih pravaca u objašnjenjima. Tajfelova istraživanja minimalnih grupa su dosljedno ilustrovala kako lako se javlja pristrasno ponašanje čak i kad grupna pripadnost nema istoriju, budućnost, ni društveni značaj (Tajfel, 1970; Turner et al., 1979). U situacijama stvarnih društvenih konteksta, grupne pripadnosti imaju još veći motivacijski efekat, pa je logično očekivati da će u stvarnosti spremnost na izražene identifikacije i ekstremnost međugrupnih ponašanja biti još i veći. Zauzvrat, pojedinac kroz ovakve identifikacije dobija na samopoštovanju i smanjenju nesigurnosti u pogledu interpretacije socijalnog svijeta i sebe samog. Dalje, što je grupa više politizovana, te što članovi grupe vide prijetnju po grupni identitet ozbiljnijom - to su spremniji da odluku za ponašanje delegiraju sa ličnog na kolektivni nivo, a u skladu s tim i da se depersonalizuju: da definišu sebe u skladu sa grupnim identitetom (Moghaddam, 2005). Spominjali smo već da pojedinci mogu postati članovima ekstremnih etno-nacionalnih grupa na razne načine, od slučajnosti, preko socijalizacije do manje ili više svjesne potrage za identitetom. Međugrupna dinamika daje mogućnost da se nejasni ili nesigurni identiteti "otkriju" ili "unaprijede" kroz pozitivniju evaluaciju grupe. Tako u situacijama kad postoji ranija istorija međugrupnih konfliktnih odnosa i kolektivni osjećaj prijetnje, potreba da vidimo nas kao boljih, jačih i moralnijih od njih veoma lako prelazi u ekstremne oblike identifikacija i grupnog ponašanja.

Snaga privlačnosti ekstremističkih grupa se često objašnjava socio-identitetskom teorijom smanjenja nejasnoće i nesigurnosti, koja sugerise da će osobe biti motivisane na određene grupne identifikacije

posebno ukoliko te identifikacije pomažu definisanju jasnijeg identiteta, pogleda na svijet oko nas i našeg mjesta u tom svijetu (Hogg, 2005, 2007). Po ovom viđenju ekstremne ideološke grupe najefikasnije redukuju nejasnoću u pogledu sopstvenog identiteta, jer nude jasne granice, visoku homogenost, jasnu strukturu i zajedničku sudbinu. Po ovoj teoriji je prilično jasno da će se ekstremnim grupama priključiti ljudi sa izraženim problemom u viđenju sebe i svijeta oko sebe. Oštrina grupnih granica kojim su ocrtane ove grupe je posljedica njihovih sistema uvjerenja o prirodi grupne pripadnosti: tu su obično ugrađene duboko esencijalističke ideje o povezanosti članova grupe putem zajedničke religije i tradicije, ali i genetike, rase, krvi. Iako ne mora biti pravilo, kao vid pokazivanja trajne identifikacije sa grupnim ideologijama članovi ekstremnih grupa pokazuju svoju posvećenost jasno vidljivim obilježjima, poput obrijanih glava, specifičnog oblačenja, tetovaža, religijskih simbola ili simbola izmišljenih tradicija. Ono što je jedan od jačih kohezivnih faktora grupa sa ekstremnim pristrasnostima je ideja da postoji zajednička sudbina članova, koja je najčešće sadržana u narativu sudbinske ugroženosti. Ugroženost može biti predstavljena kao ekonomska, ugroženost vrijednosti, normi i načina života, ali u krajnjem slučaju i kao biološka ugroženost. Narativ o ugroženosti je jak mobilizacijski faktor ovakvih grupa. U tim narativima ugroženost je tu, pred vratima, a ukoliko se nešto radikalno ne preduzme odmah - propast je neminovna. Upravo iz ovih razloga se može vidjeti da percepcija ugroženosti buja u svakoj ideologiji ekstremno pristrasnih grupa. Dalje, jednostavan pogled na svijet je vidljiv već u programima koje prihvataju ove grupe - to su pogledi na svijet sadržani u nekoliko tačaka. To može biti izraženo, na primjer, u narativu o ugroženosti "bjele rase" koji treba da se riješi jasnim definisanjem ženske uloge kao isključivo reproduktivne, uz eliminisanje pripadnika drugih "rasa" bilo putem uskraćivanja prava, selektivnom imigracionom politikom ili protjerivanjem. Ekstremne grupe obično preferiraju militarni tip organizacije uloga i poslova. Jasnoća uloga i neupitnost hijerarhije statusa su prioriteti, a uz to ovakve grupe imaju razrađene programe i planove grupnih akcija. Kad je riječ o jasnoći viđenja svijeta koju ideologije ovih grupa pružaju, to naravno ne mora biti jasnoća zasnovana na logici i dosljednosti stavova i uvjerenja. Ideologija ekstremno desničarskih i fašističkih grupa je puna protivrječnosti. Na primjer, na nekim internacionalnim rasističkim i neo-nacističkim internet forumima (jedan od najpoznatijih foruma ovog tipa je Stormfront, koji se definiše kao "bjelačka nacionalistička zajednica"), koji imaju regionalne odjeljke za hrvatske i srpske grupe, moguće je vidjeti rasprave o tome kako pomiriti

borbu "za rasu i naciju". Neki učesnici doživljavaju kognitivnu disonancu kad shvate da su pripadnici njihove nacionalne grupe vršili zločine nad pripadnicima druge grupe, ali u pitanju su pripadnici iste "rase". Na primjer, kako je moguće da su ustaše u Jasenovcu masovno uništavale ljude srpskog porijekla (pored Hrvata, Jevreja, Roma i ostalih naravno), ako ta nacionalna grupa takođe spada u "bijelu rasu"? Međutim, kreativnost u opravdavanju ideološkog pogleda na svijet je neograničena. Ove protivrječnosti se obično vrlo brzo zamaskiraju uvođenjem novih informacija: negira se postojanje bilo kakvog organizovanog ubijanja pripadnika druge etničke grupe, ili se negira rasni identitet druge grupe, ili se pripadnici druge grupe dehumanizuju, ili se agresija opravdava ukazivanjem da su pripadnici druge grupe ideološki suprotstavljeni (npr. komunisti) itd.

Ponekad i u okvirima lokalnog konteksta, naše zemlje ili susjednih zemalja, možemo vidjeti neku manifestaciju ekstremnih pristrasnosti i ponašanja ljudi. To mogu biti protestna okupljanja vezana za uskraćivanje prava pripadnicima rodnih ili nacionalnih manjina koja mogu eskalirati u izlive destruktivnosti. Nakon ovakvih događaja u medijima se danima raspravlja o uzrocima i posljedicama ovih dešavanja. Dešava se da predstavnici vlasti ili "eksperti", kad žele izbjeći društvenu odgovornost, interpretiraju da je u pitanju "šaćica huligana", da "u svakom žitu ima kukolja", a često se destruktivnost i opravdava time da je "javnost isprovocirana" pretjeranim zahtjevima manjinskih grupa. I druge društvene institucije, poput školstva ili religijskih organizacija, često traže alibi za postojanje ekstremnih grupa i ponašanja tako što daju do znanja da je porodica odgovorna za vaspitanje, ne nalazeći nikakvu odgovornost u svom funkcionisanju. Roditelji mladih koji se nađu u ovim grupama se obično brane smatrajući da su vršnjaci i škola odgovorni ako nešto nije u redu. Sve u svemu, kad se desi nešto destruktivno kao posljedica ekstremnih grupnih pristrasnosti, ne postoji jednostavan odgovor na pitanje zašto se to desilo. Uzroci čovjekovog ponašanja su složeni, a brojne kontekstualne i psihološke varijable koje se prepliću čine da je nemoguće ponuditi jednostavan odgovor kakav se često traži u medijskim interpretacijama. Neki ljudi vole jednostavna objašnjenja (postoje brojne psihološke varijable koje doprinose ovoj preferenciji), a neke ljude nestabilna društvena atmosfera čini podložnim jednostavnim interpretacijama. Ekstremne ideološke grupe i organizacije imaju privlačnu snagu jako jednostavnog objašnjenja uzroka i rješenja za većinu društvenih problema. One snagom te jednostavnosti i preskriptivnosti privlače ljude, posebno u nesigurnim društvenim kontekstima. Članovi ovakvih grupa su često glasniji i ekstremniji u izražavanju svojih

društvenih stavova i uvjerenja. Iako funkcionišu najčešće u manjim grupama, oni nemaju problema sa izražavanjem svojih stavova glasno, crtanjem grafita i širenjem predrasudnih ideologija. Ponekad se elementi ekstremne ideologije manifestuju i u najbanalnijim oblicima. Kad je hrvatski fudbalski reprezentativac Josip Šimunić 2013. godine, slaveći plasman svoje reprezentacije na svjetsko prvenstvo u Brazilu, na mikrofon viknuo ustaški pozdrav "Za dom" - stotine, možda i hiljade ljudi na stadionu mu je uzvratilo: "Spremni!" Ne treba reći da je ovaj pozdrav dio jedne istorijski gledano izrazito destruktivne ideologije, ali je bilo pravdano tvrdnjom da je u pitanju "stari hrvatski pozdrav" (kao da stari pozdrav ne može biti iskorišten u ekstremističkim ideologijama). Ovo predstavlja samo jednu od strategija kojom se uvjerenja ekstremnih nepristrasnosti prenose u područja šire javnosti i često ih koriste populistički političari kad pokušavaju da se dodvore nekim kategorijama stanovništva. Ovakvi slučajevi nas uče da su u društvu isprepleteni različiti socio-psihološki procesi, te da javnost u cjelini mora biti osjetljiva na prepoznavanje ekstremnih uvjerenja. Istorija nas uči da su ekspanzije ekstremnih pristrasnosti, uvjerenja i ideologija moguće makar proizlazile iz najbanalnijih svakodnevnih društvenih praksi (Billig, 2012; Carrim, 2018).

Reference:

- Abrams, D., & Hogg, M. A. (2004). Collective Identity: Group Membership and Self-perception. In M. B. Brewer & M. Hewstone (Eds.), *Self and social identity* (pp. 147–181). Blackwell Publishing Ltd.
- Abrams, D., & Hogg, M. A. (2006). Social Identifications. In *Social Identifications*. <https://doi.org/10.4324/9780203135457>
- Ashmore, R. D., Deaux, K., & McLaughlin-Volpe, T. (2004). An Organizing Framework for Collective Identity: Articulation and Significance of Multidimensionality. *Psychological Bulletin*, 130(1), 80–114. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.130.1.80>
- Billig, M. (2012). Banal Nationalism. In *Banal Nationalism*. Sage. <https://doi.org/10.4135/9781446221648>
- Bongar, B. (2015). Psychology of Terrorism. *Psychology of Terrorism*. <https://doi.org/10.1093/med:psych/9780195172492.001.0001>
- Brewer, M. B. (1991). The Social Self: On Being the Same and Different at the Same Time. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 17(5), 475–482. <https://doi.org/10.1177/0146167291175001>
- Brewer, M. B. (2010). Social Identity Complexity and Acceptance of Diversity. In R. J.

- Crisp (Ed.), *The Psychology of Social and Cultural Diversity* (pp. 9–33). Wiley-Blackwell. <https://doi.org/10.1002/9781444325447.ch2>
- Brewer, M. B., & Gaertner, S. L. (2003). Blackwell Handbook of Social Psychology: Intergroup Processes. *Blackwell Handbook of Social Psychology: Intergroup Processes*, 14398, 298–318. <https://doi.org/10.1002/9780470693421>
- Brown, R. J., & Turner, J. C. (1979). The Criss-cross Categorization Effect in intergroup discrimination. *British Journal of Social and Clinical Psychology*, 18(4), 371–383. <https://doi.org/10.1111/j.2044-8260.1979.tb00907.x>
- Brown, R., & Pehrson, S. (2019). Group processes: Dynamics within and between groups. In *Group Processes: Dynamics within and Between Groups*. Wiley-Blackwell. <https://doi.org/10.1002/9781118719244>
- Carrim, S. (2018). The Legacy of Hannah Arendt's Banality of Evil. *Review of Human Rights*, 3(1). <https://doi.org/10.35994/rhr.v3i1.83>
- Crisp, R. J., Walsh, J., & Hewstone, M. (2006). Crossed categorization in common ingroup contexts. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 32(9), 1204–1218. <https://doi.org/10.1177/0146167206289409>
- de Koning, M., & Meijer, R. (2010). Going All the Way: Politicization and Radicalization of the Hofstad Network in the Netherlands. In A. Azzi, X. Chrysoschoou, B. Klandermans, & B. Simon (Eds.), *Identity and Participation in Culturally Diverse Societies: A Multidisciplinary Perspective* (pp. 220–238). Wiley-Blackwell. <https://doi.org/10.1002/9781444328158.ch11>
- Festinger, L. (1997). A Theory of Cognitive Dissonance [1957]. *Stanford CA Stanford University*, 291. <http://www.sup.org/books/title/?id=3850>
- Gaertner, S. L., & Dovidio, J. F. (2000). *Reducing intergroup bias: The common ingroup identity model*. Psychology Press.
- Gibson, J. L. (2006). Do strong group identities fuel intolerance? evidence from the South African case. *Political Psychology*, 27(5), 665–705. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9221.2006.00528.x>
- Heider, F. (1946). ATTITUDES AND COGNITIVE ORGANIZATION. *The Journal of Psychology*, 21, 107–112.
- Hogg, M. A. (2005). Uncertainty, Social Identity, and Ideology. In *Advances in Group Processes* (Vol. 22, pp. 203–229). Elsevier. [https://doi.org/10.1016/S0882-6145\(05\)22008-8](https://doi.org/10.1016/S0882-6145(05)22008-8)
- Hogg, M. A. (2007). Uncertainty-identity theory. In M. P. Zanna (Ed.), *Advances in experimental social psychology* (pp. 69–126). Academic Press.
- Hogg, M. A., Adelman, J. R., & Blagg, R. D. (2010). Religion in the face of uncertainty: An uncertainty-identity theory account of religiousness. *Personality and Social Psychology Review*, 14(1), 72–83. <https://doi.org/10.1177/1088868309349692>
- Hogg, M. A., & Tindale, R. S. (2008). Blackwell Handbook of Social Psychology: Group Processes. In *Blackwell Handbook of Social Psychology: Group Processes*. Blackwell. <https://doi.org/10.1002/9780470998458>
- Hornsey, M. J., & Hogg, M. A. (2000). Subgroup relations: A comparison of mutual

- intergroup differentiation and common ingroup identity models of prejudice reduction. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 26(2), 242–256. <https://doi.org/10.1177/0146167200264010>
- Kruglanski, A., Jasko, K., Webber, D., Chernikova, M., & Molinario, E. (2018). The making of violent extremists. *Review of General Psychology*, 22(1), 107–120. <https://doi.org/10.1037/gpr0000144>
- Major, B., Dovidio, J. F., Doosje, B., Hewstone, M., & Hornsey, M. (2012). Praise for Extremism and the Psychology of Uncertainty THE CLAREMONT SYMPOSIUM ON APPLIED SOCIAL. In *Extremism and the Psychology of Uncertainty*.
- Majstorović, D., & Turjačanin, V. (2013). Youth Ethnic and National Identity in Bosnia and Herzegovina. In *Youth Ethnic and National Identity in Bosnia and Herzegovina*. <https://doi.org/10.1057/9781137346957>
- Marasco, R., Gerhardt, C., & Wetters, K. (2022). The Authoritarian Personality. In *Polity* (Vol. 54, Issue 1). John Wiley & Sons. <https://doi.org/10.1086/717253>
- Miller, K. P., Brewer, M. B., & Ar buckle, N. L. (2009). Social identity complexity: Its correlates and antecedents. *Group Processes and Intergroup Relations*, 12(1), 79–94. <https://doi.org/10.1177/1368430208098778>
- Moghaddam, F. M. (2005). The staircase to terrorism a psychological exploration. *American Psychologist*, 60(2), 161–169. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.60.2.161>
- Pyszczynski, T., Rothschild, Z., & Abdollahi, A. (2008). Terrorism, violence, and hope for peace: A terror management perspective. *Current Directions in Psychological Science*, 17(5), 318–322. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8721.2008.00598.x>
- Roccas, S., & Brewer, M. B. (2002). Social Identity Complexity. *Personality and Social Psychology Review*, 6(2), 88–106. https://doi.org/10.1207/S15327957PSPR0602_01
- Schmid, K., Hewstone, M., & Al Ramiah, A. (2011). Self-categorization and social identification: Making sense of us and them. In D. Chadee (Ed.), *Theories in social psychology* (pp. 211–231). Blackwell.
- Sherif, M. (1966). In *Common Predicament: Social Psychology of Intergroup Conflict and Cooperation*. Houghton Mifflin Company.
- Tajfel, H. (1970). Experiments in intergroup discrimination. *Scientific American*, 223(5), 96–102. <https://doi.org/10.1038/scientificamerican1170-96>
- Tajfel, H. (1981). Human groups and social categories. In *Human groups and social categories* (Vol. 18, Issue 4). Cambridge University Press. <http://www.csepe.hu/elearning/cikke/tajfel.pdf>
- Tajfel, H., & Turner, J. C. (2019). The Social Identity Theory of Intergroup Behavior. In S. Worchel & W. G. Austin (Eds.), *Political Psychology: Vol. 2nd ed.* (Issue 250948, pp. 276–293). Nelson-Hall. <https://doi.org/10.4324/9780203505984-16>
- Trepte, S. (2013). Social identity theory. In *Psychology of Entertainment* (pp. 255–272). Stanford University Press. <https://doi.org/10.5840/iabsproc19967101>
- Turjačanin, V. (2015). *Socijalna psihologija etničkog identiteta*. Filozofski fakultet.

- Turjačanin, V., Dušanić, S., & Lakić, S. (2017). *Složeni socijalni identiteti u Bosni i Hercegovini [Complex Social Identities in Bosnia and Herzegovina]*. Univerzitet u Banjoj Luci, Filozofski fakultet.
- Turjačanin, V., Dušanić, S., Lakić, S., Čehajić-Clancy, S., & De Sanctis, M. P. (2017). Ethnic, religious, and national identities among young Bosniaks and Serbs in minority and majority contexts in Bosnia and Herzegovina. *Shaping Social Identities After Violent Conflict: Youth in the Western Balkans*, 69–88. https://doi.org/10.1007/978-3-319-62021-3_4
- Turner, J. C., Brown, R. J., & Tajfel, H. (1979). Social comparison and group interest in ingroup favouritism. *European Journal of Social Psychology*, 9(2), 187–204. <https://doi.org/10.1002/ejsp.2420090207>
- Turner, John C., & Oakes, P. J. (1986). The significance of the social identity concept for social psychology with reference to individualism, interactionism and social influence. *British Journal of Social Psychology*, 25(3), 237–252. <https://doi.org/10.1111/j.2044-8309.1986.tb00732.x>
- van Dommelen, A., Schmid, K., Hewstone, M., Gonsalkorale, K., & Brewer, M. (2015). Construing multiple in-groups: Assessing social identity inclusiveness and structure in ethnic and religious minority group members. *European Journal of Social Psychology*, 45(3), 386–399. <https://doi.org/10.1002/ejsp.2095>
- van Stekelenburg, J., Oegema, D., & Klandermans, B. (2010). No Radicalization without Identification: How Ethnic Dutch and Dutch Muslim Web Forums Radicalize Over Time. In A. Azzi, X. Chrysoschoou, B. Klandermans, & B. Simon (Eds.), *Identity and Participation in Culturally Diverse Societies: A Multidisciplinary Perspective* (pp. 256–274). Wiley-Blackwell. <https://doi.org/10.1002/9781444328158.ch13>
- Worchel, Stephen. (1999). *Written in blood: ethnic identity and the struggle of human harmony*. Worth Publishers.

Metodološki okvir aktuelnog istraživanja

Osnovni problem našeg istraživanja biće pokušaj rasvjetljavanja socio-psihološke konstrukcije međugrupnih pristrasnosti i ekstremnih društvenih stavova kroz analizu socio-identitetskih odlika ovih fenomena. Koji oblici društvenih identifikacija imaju najizraženije veze sa međugrupnim pristrasnostima i ekstremnim stavovima? Koji alternativni oblici društvenih identiteta su dostupni mladima kao putevi izbjegavanja razvoja ekstremnih stavova i međugrupnih pristrasnosti? Ovo ćemo pokušati riješiti putem detekcije i deskripcije oblika društvenih stavova, te istraživanjem povezanosti između stavova i društvenih identiteta mladih. Ciljevi istraživanja su višestruki. Prvi cilj nam je doprinos naučnom saznanju o formiranju međugrupnih pristrasnosti i ekstremnih oblika socijalnih uvjerenja, jer su ovakva istraživanja kod nas dosta rijetka. Drugi cilj ostvarujemo publikovanjem naučne monografije i predstavljanjem rezultata za domaću i inostranu publiku. Ovim putem doprinosimo ne samo čistom naučnom saznanju iz oblasti društvenih nauka, već radimo i na većoj vidljivosti naše nauke i akademskih institucija. Treći cilj je praktične prirode, jer želimo da doprinesemo prevenciji pojave međugrupnih pristrasnosti i ekstremnih društvenih uvjerenja, kroz bolje razumijevanje njihovog nastanka i praktične edukativne akcije.

Naša studija usmjerena je na mlade ljude, budući da oni predstavljaju jedan od najvažnijih resursa za pokretanje društvene promjene. Ove generacije nisu učestvovala u prethodnim konfliktima, ali su socijalizovane u društvu koje je etnički i religijski podijeljeno. Naš cilj je bio da ispitamo njihove socijalne identitete i prihvatanje „drugih“ (pripadnika drugih etničkih i religijskih grupa). Razvili smo složen istraživački nacrt kako bismo detaljno ispitali stepen složenosti socijalnih identiteta i međugrupnih stavova mladih u našem kontekstu, te činioce koji ih predviđaju, kao i njihove posljedice.

Dizajn istraživanja

Opšti dizajn ovog primarno kvantitativnog istraživanja predstavlja deskriptivno-korelacionu studiju društvenih i političkih stavova mladih, baziranu na anketnom prikupljanju podataka u

obrazovnim institucijama u Bosni i Hercegovini (ponajviše u Republici Srpskoj). Korišteni uzorak i način prikupljanja podataka ima prednosti u vidu ekonomičnosti, odnosno veličine uzorka koju zahvata, te brzine obavljanja ispitivanja, ali i jasna ograničenja u vidu ograničene mogućnosti donošenja zaključaka, što zbog tipa studije, što zbog zatvorenosti samog instrumenta. Zbog navedenog nastojali smo da maksimalno obazrivo pristupimo interpretacijama i zaključcima, a ograničenja korištenih metoda i tehnika smo svakako imali u vidu, te smo rezultate tumačili u skladu s tim.

Uzorak i procedura

Prikupljanje podataka je obavljeno u periodu od marta do juna 2022. godine u gradovima u Republici Srpskoj (Banja Luka, Prijedor, Čelinac). Ispitanici su bili učenici završnih razreda srednje škole i studenti univerziteta u BiH, njih ukupno 1396, prosječnog uzrasta 18.6 godina. U uzorku smo imali nešto veći procenat ženskih ispitanica (65%), dok smo imali nešto niži procenat muških ispitanika (35%). Kad je u pitanju etnička zastupljenost, u uzorku smo imali 85.8% ispitanika srpske (ukupno 1178), 1.8% hrvatske (25), 3.9% bošnjačke (54) i 7.2% BiH nacionalnosti (100). Bilo je i oko 1.2% onih koji su se izjasnili kao pripadnici drugih nacionalnosti (16), te 23 ispitanika koji se nisu izjasnili po pitanju nacionalnosti. Što se tiče vjerske pripadnosti, njih 84.8% se izjasnilo da praktikuje pravoslavlje, 1.2% katoličanstvo, 3.3% islam, 1.1% nešto drugo, a 9.6% je izjavilo da nisu religiozni. Uzorak je prigodan i biran je po načelu dostupnosti, te ga ne možemo smatrati apsolutno reprezentativnim.

Ispitanici su dobrovoljno i samostalno popunjavali upitnik u grupnoj situaciji, u školskim institucijama. Upitnik je bio anonimn. Anketari koji su zadavali upitnik prošli su obuku od strane istraživača, te su dobili jasna uputstva o sprovođenju ispitivanja. Upitnik koji je primijenjen kreiran je za potrebe ovog istraživanja, imao je ukupno četiri stranice i sastojao se od osnovnih sociodemografskih podataka, te nekoliko psiholoških i socioloških skala koje su korištene za različite analize. Pitanja u upitniku su većinom činile stavke sa ponuđenim odgovorima i skalama procjene, dok je izvjestan broj pitanja bio otvorenog tipa, gdje su ispitanici mogli da upišu odgovor koji nije bio među ponuđenima.

Korištene sociopsihološke mjere

Upitnička baterija je razvijena za potrebe ovog istraživanja. Uz pitanja kojima su dobijani osnovni demografski podaci (pol, starost, obrazovanje ispitanika), finalna verzija baterije je sadržavala jedan broj već postojećih instrumenata koji su u većoj ili manjoj mjeri adaptirani za ovo istraživanje, kao i neke nove instrumente razvijene za potrebe ovog istraživačkog projekta. U narednom dijelu teksta поближе opisujemo mjere koje su bile u fokusu naše studije.

Stavovi prema različitim društvenim grupama su procjenjivani putem procjene pozitivnosti osjećanja (Wilcox, Sigelman, & Cook, 1989). Ponuđene su grupe: Bošnjaci, Hrvati, Srbi, Romi, Jevreji, ateisti, izbjeglice, vegetarijanci, narkomani, siromašni, homoseksualni i invalidi. Odgovori su davani za svaku pojedinačnu grupu na petostepenoj skali procjene osjećanja na kojoj je početna tačka bila "U potpunosti negativna", a krajnja pozitivna tačka "Jako pozitivna".

Važnost identifikacije sa različitim socijalnim grupama je ispitivana putem liste od 7 pojedinačnih stavki. Od ispitanika se tražilo da označe koliko je njima lično važno to što pripadaju određenoj socijalnoj grupi. Te ciljne grupe su bile: vlastita etnička pripadnost, religijska pripadnost, entitet u kojem žive, Bosna i Hercegovina, Balkan, Evropa i čovječanstvo u cjelini. Odgovori su davani za svaku pojedinačnu grupu na petostepenoj skali na kojoj je početna tačka bila "U potpunosti nevažno", a krajnja tačka "U potpunosti važno". Na ovom mjestu treba navesti da upotreba jednoajtemskih skala opravdava ne samo to što je takav način ispitivanja otvorio više prostora za uključivanje drugih mjera u bateriju, nego i iz razloga što se jednoajtemske skale već upotrebljavaju u datom kontekstu (npr. van Dommelen, Schmid, Hewstone, Gonsalkorale, & Brewer, 2015).

Esencijalističko doživljavanje socijalnih identiteta, tj. uvjerenje da se socijalno konstruisani identiteti vežu za osobu njenim rođenjem i da su neodvojivi od osobe u kasnijem životu, procjenjivali smo skalom kreiranom u sklopu ovog istraživanja koju je činilo pet stavki. Ove stavke su kreirane na osnovu ranijeg istraživanja na sličnom uzorku (Turjačanin, 2011a). Svaka od njih je bila vezana za različitu grupu od interesa: etničku, religijsku ili nacionalnu. Primjer tvrdnje bi bio: "Pripadnici mog naroda su povezani krvnim vezama". Od ispitanika je traženo da procijene stepen slaganja sa tvrdnjama na petostepenoj skali. Indikator interne konzistentnosti je na zadovoljavajućem nivou ($\alpha = .71$).

Doživljaj složenosti (kompleksnosti) socijalnog identiteta se odnosi na to u kojoj mjeri osoba prihvata diferenciranost i različitost unutar socijalnih kategorija kojima sama pripada (Roccas & Brewer, 2002). U našem istraživanju, složenost se ticala etničkog, religijskog i nacionalnog identiteta i operacionalizovana je putem 5 stavki. Primjer stavke: "Osoba može istovremeno imati više etničkih pripadnosti (npr. Srbin-Bošnjak, Bošnjak-Hrvat ili Hrvat-Srbin)" ili "Biti Srbin znači biti pravoslavac". Ukupan skor za jednog ispitanika se dobija izračunavanjem prosjeka odgovora na pet različitih pitanja koji prate gore navedenu formu. Niži ukupni skorovi bi označavali izraženiju percepciju složenosti socijalnog identiteta, dok bi viši skor označavao veću nekompleksnost. Mjera interne konzistentnosti ukupnog skora je bila zadovoljavajuće ($\alpha = .77$).

Skala delegitimizacije etničkog identiteta bavi se percepcijom načina na koji ispitanici doživljavaju pojam naroda, odnosno pitanjem šta su nužni uslovi da bi neka grupa mogla da se smatra narodom (Ninković, 2020). Primjer tvrdnje je "Da bismo neku grupu smatrali narodom, ona mora imati dugu istoriju i tradiciju". U našem slučaju koristili smo skraćenu 4-ajtemsku verziju skale na kojoj su ispitanici odgovorali procenom slaganja na 5-stepenoj skali procjene od "U potpunosti netačno", do "U potpunosti tačno". Mjera interne konzistentnosti ukupnog skora je relativno niska, što je očekivano za kratku skalu ($\alpha = .46$).

Skala defanzivnog odnosa prema istorijskim narativima sopstvene grupe predstavlja adaptiranu i skraćenu verziju originalne skale FENCE (Klar & Baram, 2016). Skala je sadržavala 5 stavki, a primjer tvrdnje je "Ljudi koji sumnjaju u to da li smo mi u pravu jačaju drugu stranu". Mjera interne konzistentnosti ukupnog skora je zadovoljavajuća ($\alpha = .78$).

Autoritarnost (RWA) je mjerena kratkom skalom od 6 stavki, na bazi ideje o desničarskoj autoritarnosti i njenim komponentama – poslušnosti autoritetu, autoritarnoj agresivnosti i tradicionalizmu (Altemeyer, 2004; Sibley & Duckitt, 2008). Ispitanici su se izjašnjavali putem 5-stepene skale procjene, od "uopšte se ne slažem" do "u potpunosti se slažem", na osnovu čega je formiran sumacioni skor. Finalni skor predstavlja prosječan rezultat na ovim stavkama u rasponu od 1 do 5, pri čemu veći skor označava veće prisustvo autoritarnih uvjerenja. Mjera interne konzistentnosti ukupnog skora je zadovoljavajuća ($\alpha = .76$).

Orijentacija na socijalnu dominaciju (SDO) predstavlja ličnosnu varijablu pomoću koje se predviđaju politički stavovi (Pratto et al., 1994). Ona je mjerena kratkom skalom od 3 stavke, kojima se izražavaju preferencije za hijerarhijsku organizaciju društvenog sistema, gdje vladajuće grupe treba da imaju dominaciju nad nižepozicioniranim grupama. Ispitanici su se izjašnjavali putem 5-stepene skale procjene, od "uopšte se ne slažem" do "u potpunosti se slažem", na osnovu čega je formiran sumacioni skor. Mjera interne konzistentnosti ukupnog skora je relativno niska, što je očekivano za kratku skalu ($\alpha = .57$).

Skala za mjerenje mentalnog seta militantnog ekstremizma (MEMS) predstavlja instrument kojim se mjeri sklonost ka preferenciji za nasilje, militarizam i manihejski pogled na svijet (Stankov et al., 2010). Skala se sastojala od 7 stavki na kojima su se ispitanici izjašnjavali putem 5-stepene skale procjene, od "uopšte se ne slažem" do "u potpunosti se slažem", na osnovu čega je formiran sumacioni skor. Mjera interne konzistentnosti ukupnog skora je zadovoljavajuća ($\alpha = .68$).

Skala za mjerenje stavova prema ratu (APW) je bazirana na instrumentu za mjerenje stavova prema ratu i miru Bizumića i saradnika (Bizumic et al., 2013). Primjer tvrdnje je "Rat je ponekad najbolji način da se razriješi konflikt". Ispitanici su se izjašnjavali putem 5-stepene skale procjene, od "uopšte se ne slažem" do "u potpunosti se slažem", na osnovu čega je formiran sumacioni skor. Mjera interne konzistentnosti ukupnog skora je zadovoljavajuća ($\alpha = .70$).

Skala percepcije vegetarijanstva kao prijetnje (engl. vegetarianism threat; Dhont & Hodson, 2014) mjeri percepciju prijetnje tradiciji i dominantnoj kulturi koja potiče od prakse vegetarijanstva, tj. uzdržavanja od konzumacije mesa. Skala je sastavljena od 8 stavki na kojima su se ispitanici izjašnjavali putem 5-stepene skale procjene, od "uopšte se ne slažem" do "u potpunosti se slažem", na osnovu čega je formiran sumacioni skor. Mjera interne konzistentnosti ukupnog skora je odlična ($\alpha = .90$).

Skala vrstizma (engl. speciesism; Dhont et al., 2016) mjeri sklonost ljudi da odriču ostalim životinjama ravnopravan moralni status i prava koja uživaju ljudi kao svjesna bića. Skala je sastavljena od 12 stavki na kojima su se ispitanici izjašnjavali putem 5-stepene skale procjene, od "uopšte se ne slažem" do "u potpunosti se slažem", na osnovu čega je formiran sumacioni skor. Mjera interne konzistentnosti ukupnog skora je zadovoljavajuća ($\alpha = .74$).

Međuetnički kontakt je mjeran putem 3 stavke putem kojih se ispitanici izjašnjavaju o učestalosti svog kontakta sa pripadnicima drugih etničkih grupa u školi/fakultetu/poslu, u susjedstvu i među prijateljima i poznanicima. Ispitanici su se izjašnjavali putem 5-stepene skale procjene, od "nikad" do "veoma često".

Politička orijentacija mjerena je putem tvrdnje na kojoj ispitanici samostalno procjenjuju svoju političku orijentaciju na petostepenoj skali procjene, od "lijevo", preko "centar" do "desno". Manji skor na skali označava približavanje ljevičarskim, a veći skor desničarskim političkim uvjerenjima.

Religioznost je mjerena putem tvrdnje na kojoj ispitanici samostalno procjenjuju svoju religioznost na petostepenoj skali procjene, od "uopšte nisam religiozan", do "veoma sam religiozan".

Uz sve gore navedeno, upitnik je sadržavao i pitanja o sociodemografskim karakteristikama ispitanika u vezi sa sljedećim: pol, starost, obrazovanje roditelja, nacionalna/etnička pripadnost, vjeroispovijest. Pri prikupljanju podataka, naglašeno je da je upitnik anoniman, te su ostavljeni i kontakt podaci autora istraživanja.

Obrada podataka

U procesu obrade podataka korišteni su brojni statistički postupci. Sve analize su rađene u zavisnosti od tipa podataka i mogućnosti njihovog statističkog tretiranja. Neke od varijabli su doživljavale transformacije, a te transformacije su ponekad mijenjale načine njihove analize. Od mjera deskriptivne statistike rađene su frekvencijske i procentualne analize, aritmetičke sredine i standardne devijacije. Korišteni su testovi značajnosti razlika između aritmetičkih sredina (t-test i analize varijanse) i korelacijske mjere (r koeficijent). Dalje, rađene su faktorske analize za redukciju velikog broja varijabli, kao i multipla regresiona analiza kao tehnika za predikciju rezultata. Kod faktorskih analiza navođeni su kriterijumi i izdvajanja faktora, te načini rotacije osa. Podaci su uneseni i obrađeni uz pomoć statističkih programa SPSS i jamovi.

Reference:

- Altemeyer, B. (2004). Highly dominating, highly authoritarian personalities. *Journal of Social Psychology, 144*(4), 421–448. <https://doi.org/10.3200/SOCP.144.4.421-448>
- Bizumic, B., Stubager, R., Mellon, S., Van der Linden, N., Iyer, R., & Jones, B. M. (2013). On the (In)compatibility of attitudes toward peace and war. *Political Psychology, 34*(5), 673–693. <https://doi.org/10.1111/pops.12032>
- Dhont, K., & Hodson, G. (2014). Why do right-wing adherents engage in more animal exploitation and meat consumption? *Personality and Individual Differences, 64*, 12–17. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2014.02.002>
- Dhont, K., Hodson, G., & Leite, A. C. (2016). Common Ideological Roots of Speciesism and Generalized Ethnic Prejudice: The Social Dominance Human–Animal Relations Model (SD-HARM). *European Journal of Personality, 30*(6), 507–522. <https://doi.org/10.1002/per.2069>
- Klar, Y., & Baram, H. (2016). In DeFENCE of the In-Group Historical Narrative in an Intractable Intergroup Conflict: An Individual-Difference Perspective. *Political Psychology, 37*(1), 37–53. <https://doi.org/10.1111/pops.12229>
- Pratto, F., Sidanius, J., Stallworth, L. M., & Malle, B. F. (1994). Social Dominance Orientation: A Personality Variable Predicting Social and Political Attitudes. *Journal of Personality and Social Psychology, 67*(4), 741–763. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.67.4.741>
- Sibley, C. G., & Duckitt, J. (2008). Personality and prejudice: A meta-analysis and theoretical review. *Personality and Social Psychology Review, 12*(3), 248–279. <https://doi.org/10.1177/1088868308319226>
- Stankov, L., Saucier, G., & Knežević, G. (2010). Militant Extremist Mind-Set: Provioleence, Vile World, and Divine Power. *Psychological Assessment, 22*(1), 70–86. <https://doi.org/10.1037/a0016925>

Socijalne identifikacije i stavovi prema pripadnicima različitih društvenih grupa

Vladimir Turjačanin i Srđan Dušanić

Socijalni identitet se obično određuje kao stepen u kome je grupno članstvo uključeno u samopoimanje pojedinca. Najpoznatija psihološka definicija socijalnog identiteta se vezuje za Tajfela, koji ovaj konstrukt određuje kao dio pojedinčevog samopoimanja dobijenog iz vlastitog doživljaja članstva u socijalnoj grupi (Tajfel, 1981). Dok dimenzija ličnog identiteta utiče na to da imamo različitost u ponašanju ljudi, socijalni identitet s druge strane obezbjeđuje uniformnost unutargrupnog ponašanja. Socijalni identitet ne treba shvatiti kao jednodimenzionalni konstrukt, već prije kao kompleksan sociopsihološki fenomen koji je sačinjen od mnoštva faktora, a uz to i dinamički određen kontekstom. Jedna od najčešće spominjanih dimenzija socijalnog identiteta predstavlja procjena njegove važnosti za osobu. Važnost socijalnog identiteta (ili jačina identifikacije) govori o stepenu u kome osoba procjenjuje određeni socijalni identitet kao važan za samopoimanje (Ashmore et al., 2004).

Jedna od važnih odlika socijalnih identiteta je da oni naglašavaju depersonalizovano viđenje sebe i drugih - ona vrsta samopoimanja koja se ne usmjerava na jedinstvene i karakteristične osobine pojedinaca, već na ono što osobe čini sličnim ostalim pripadnicima iste grupe ili kolektiva. Kad neki od naših socijalnih identiteta postane kontekstualno naglašen, mi se opažamo na određen način, ali viđenje sebe je uvezano i sa pogledom na svijet i druge ljude oko nas. Tako se i osobe koje su pripadnici drugih socijalnih kategorija ne posmatraju kao izolovane individue, već kao članovi grupa sa svim karakterističnim osobinama koje pripisujemo pripadnicima tih grupa (Wright & Taylor, 2003). Tako u procesu razmatranja socijalnih identifikacija ne možemo zaobići temu socijalnih stavova prema pripadnicima drugih grupa. Kako su socijalni stavovi složeni, te obuhvataju kognitivnu, konativnu i afektivnu komponentu, mi smo se opredijelili da mjerimo samo afektivnu komponentu stavova prema pripadnicima raznih grupa.

Zanimalo nas je da opišemo kakva je izraženost stavova prema različitim društvenim grupama i identifikacija sa socijalnim kategorijama, razmotrimo njihovu psihološku strukturu, te vidimo kakva je priroda odnosa između ovih sociopsiholoških varijabli.

Identifikacije sa grupama i kolektivima

U našoj studiji smo mjerili važnost socijalnih identiteta korištenjem jednostavnih petostepenih skala procjene, gdje smo ispitanike pitali da se izjasne u kojoj mjeri su im važne određene grupne pripadnosti, a odgovori su varirali od "uopšte nije važno" (skor 1) do "veoma važno" (skor 5). Ponuđene su identifikacije sa narodom (etnička tj. nacionalna), vjeroispoviješću, entitetom u kom žive, Bosnom i Hercegovinom, Evropom, Balkanom i čovječanstvom u cjelini.

Tabela 1: Jačina socijalnih identifikacija

	M	SD
Važna mi je pripadnost mom narodu.	4.13	1.17
Važna mi je pripadnost mojoj vjeroispovijesti.	4.08	1.29
Važna mi je pripadnost čovječanstvu u cjelini.	4.01	1.25
Važna mi je pripadnost entitetu u kom živim.	3.66	1.31
Važna mi je pripadnost Evropi.	3.37	1.27
Važna mi je pripadnost Balkanu.	3.29	1.28
Važna mi je pripadnost Bosni i Hercegovini.	2.82	1.30

Iz Tabele 1 je vidljivo da je za naše ispitanike najvažnija etnička pripadnost ($M=4.13$), vjerska pripadnost ($M=4.08$), te opštjeljudska pripadnost ($M=4.01$). Slijede pripadnost entitetu u kom žive ($M=3.66$), Evropi ($M=3.37$) i Balkanu ($M=2.69$). Najmanje važna im je pripadnost državi Bosni i Hercegovini ($M=2.82$).

Da bismo smanjili broj varijabli na neki manji broj, a da zadržimo većinu informacija koje dobijamo njima, poslužićemo se metodama redukcije dimenzija, u ovom slučaju upotrebićemo faktorsku analizu, tj. analizu glavnih komponenti. Eksplorativnu faktorsku analizu podataka smo obavili metodom analize glavnih komponenti, sa *promax* rotacijom komponenti. Koristeći kriterijum izdvajanja komponenti sa *eigenvalue* vrijednošću preko 1, dobili smo rješenje sa 2 komponente, koje objašnjavaju oko 69% varijanse rezultata naših 7 identifikacijskih

varijabli. U Tabeli 2 vidimo rezultate objašnjene varijanse za pojedinačne komponente.

Tabela 2: Procenti objašnjene varijanse

Komponente	Početna <i>eigenvalue</i> vrijednost			Rotirana suma kvadriranih zasićenja
	Total	% varijanse	kumulativni %	Total
1	3.58	51.12	51.12	3.13
2	1.28	18.23	69.35	2.78

Tabela 3 daje nam komponentna zasićenja za pojedinačne socijalne identifikacije koje su ponuđene za moguće identifikacije.

Tabela 3: Komponentna zasićenja

	Komponente	
	1	2
Važna mi je pripadnost mom narodu.	.91	
Važna mi je pripadnost mojoj vjeroispovijesti.	.95	
Važna mi je pripadnost entitetu u kom živim.	.86	
Važna mi je pripadnost Bosni i Hercegovini.		.56
Važna mi je pripadnost Balkanu.		.68
Važna mi je pripadnost Evropi.		.90
Važna mi je pripadnost čovječanstvu u cjelini.		.78

Prva komponenta je, u najvećoj mjeri, zasićena važnošću identifikacije sa vjeroispoviješću, etničkom grupom i političkim entitetom. Ovu komponentu bismo mogli nazvati *etno-religijskim identitetom*, i ona objašnjava oko 51% varijanse rezultata. Druga komponenta je zasićena ponajviše važnošću identifikacije sa Evropom, čovječanstvom, Balkanom i donekle sa državom BiH, pa bismo je mogli nazvati *nadnacionalnim identitetom*. Ova komponenta objašnjava oko 18% varijanse rezultata. Postoji pozitivna umjerena povezanost između komponenti etno-religijskog i nadnacionalnog identiteta ($r=.47$).

Stavovi prema društvenim grupama

U našoj studiji smo skalom procjene pozitivnosti osjećanja mjerili odnos prema pripadnicima etničkih grupa (Bošnjacima, Hrvatima, Srbima, Romima, Jevrejima), te nekim marginalizovanim socijalnim kategorijama (ateistima, izbjeglicama, vegetarijancima, narkomanim, siromašnima, homoseksualnima i invalidima). Emocionalna komponenta stavova je mjerena korištenjem petostepenih skala procjene, gdje smo ispitanike pitali da se izjasne o pozitivnosti svojih osjećanja prema pripadnicima društvenih grupa, a odgovori su varirali od "u potpunosti negativna" (skor 1) do "jako pozitivna" (skor 5).

Tabela 4: Pozitivnost osjećanja prema pripadnicima grupa

	M	SD
Srbi	4.64	.68
Invalidi	4.38	.86
Siromašni	4.21	.89
Bošnjaci	3.85	1.08
Hrvati	3.74	1.12
Jevreji	3.68	1.05
Vegetarijanci	3.58	1.23
Romi	3.50	1.10
Izbjeglice	3.44	1.15
Ateisti	3.15	1.30
Homoseksualni	2.73	1.47
Narkomani	2.02	1.20

Iz Tabele 4 je vidljivo, a na osnovu karakteristika uzorka i očekivano, najpozitivnija osjećanja naših ispitanika su usmjerena prema pripadnicima nacionalne grupe Srba (M=4.64). Ovo je u potpunosti razumljivo jer u uzorku imamo 86% ispitanika koji se identifikuju da su srpske etničke pripadnosti. Sljedeće dvije grupe su invalidi (M=4.38) i siromašni (M=4.21), prema kojima ispitanici takođe iskazuju izrazito pozitivna osjećanja. Slijede Bošnjaci (M=3.85), Hrvati (M=3.74), Jevreji (M=3.68), vegetarijanci (M=3.58), Romi (M=3.50), izbjeglice (M=3.44). U donji dio spadaju ateisti (M=3.15), homoseksualni (M=2.73), te narkomani (M=2.02) na samom dnu.

Eksplorativnu redukciju podataka radili smo metodom analize glavnih komponenti, sa *promax* rotacijom komponenti. Koristeći kriterijum izdvajanja komponenti sa *eigenvalue* vrijednošću preko 1,

dobili smo rješenje sa 3 komponente, koje objašnjavaju oko 67% varijanse rezultata naših 11 stavskih varijabli. Napominjemo da smo stav prema Srbima isključili iz analize, jer je većina ispitanika srpskog etničkog opredjeljenja, te je za tu varijablu raspon skorova prilično smanjen. U Tabeli 5 vidimo rezultate objašnjene varijanse za svaku komponentu ponaosob.

Tabela 5: Procenti objašnjene varijanse

Komponente	Početna <i>eigenvalue</i> vrijednost			Rotirana suma kvadriranih zasićenja
	Total	% varijanse	kumulativni %	Total
1	4.95	44.99	44.99	4.59
2	1.36	12.39	57.38	2.93
3	1.01	9.22	66.60	2.40

Tabela 6 daje nam komponentna zasićenja za sve socijalne grupe koje su definisane kao mete. Pojednostavljeno rečeno, ovo su mjere povezanosti između komponente (ili faktora) i pozitivnosti osjećanja prema grupi, gdje veći koeficijenti pokazuju veći stepen povezanosti. Komponente interpretiramo tako što gledamo koje komponente su zasićene vezama sa kojim stavkama, nakon čega nastojimo da imenujemo komponente shodno njihovim vezama sa grupama stavki.

Tabela 6: Komponentna zasićenja

	Komponente		
	1	2	3
Bošnjaci	.93		
Hrvati	.96		
Romi	.71		
Jevreji	.72		
Ateisti	.56		.42
Izbjeglice	.33	.40	
Vegetarijanci	.51		
Narkomani			.93
Siromašni		.89	
Homoseksualni			.63
Invalidi		.88	

Prva komponenta je, u najvećoj mjeri, zasićena osjećanjima prema Hrvatima, Bošnjacima, Romima, Jevrejima, te u nešto manjoj mjeri prema ateistima, vegetarijancima i izbjeglicama. Vidimo da su u pitanju veze prvenstveno sa etničkim grupama, ali i sa grupama koje imaju potencijalno drugačije norme i način života, ovu komponentu bismo mogli nazvati *stranim grupama*. Ova komponenta objašnjava oko 45% varijanse rezultata. Druga komponenta je zasićena ponajviše osjećanjima prema siromašnima, invalidima, a donekle i prema izbjeglicama, pa bismo je mogli nazvati *ranjivim grupama*. Ova komponenta objašnjava oko 12% varijanse rezultata. Treća komponenta je u najvećoj mjeri zasićena osjećanjima prema narkomanima, nešto manje prema homoseksualnima, a prilično malo prema ateistima, pa bismo je mogli nazvati *devijantnim grupama*. Ova komponenta objašnjava oko 9% varijanse rezultata. Vidimo ovdje da je i zanimljiva pozicija grupe izbjeglica, koji nešto dijele sa drugim stranim grupama, a ponešto i sa ranjivim grupama.

Postoje pozitivne interkorelacije između komponenti, gdje uočavamo da postoji umjerena korelacija između osjećanja prema stranim grupama i ranjivim grupama ($r=.46$), te stranim grupama i devijantnim grupama ($r=.45$). Korelacija je niska kad je u pitanju veza između osjećanja prema ranjivim grupama i devijantnim grupama ($r=.20$).

Povezanost komponenti socijalnih identifikacija i stavova prema društvenim grupama

Diskutovali smo kako stavovi prema društvenim grupama čini klaster stavova neminovno uvezanih sa socijalnim identifikacijama. Nas je zanimalo da provjerimo koje vrste socijalnih identifikacija ostvaruju veze sa stavovima prema različitim društvenim grupama.

Tabela 7: Korelacije između faktorisanih socijalnih identifikacija i stavova

	Strane grupe	Ranjive grupe	Devijantne grupe
Etno-religijski identitet	-.14**	.13**	-.34**
Nadnacionalni identitet	.19**	.12**	-.01

* korelacija značajna na nivou 0.05, ** korelacija značajna na nivou 0.01

Iz Tabele 7 vidimo da etno-religijska identifikacija pokazuje negativne značajne veze sa emocijama prema devijantnim ($r=-.34$) i stranim grupama ($r=-.14$), dok ostvaruje i nisku pozitivnu korelaciju sa emocijama prema ranjivim grupama ($r=.13$). S druge strane, nadnacionalne identifikacije ostvaruju pozitivne niske veze sa stranim grupama ($r=.19$) i ranjivim grupama ($r=.12$), dok ne postoji korelacija sa emocijama prema devijantnim grupama ($r=-.01$). Dakle zajedničko za obje vrste identifikacija je niska pozitivna veza sa emocijama prema ranjivim grupama, dok se razlikuju u stavovima prema stranim i devijantnim grupama.

Pošto različite vrste faktorizovanih socijalnih identifikacija pokazuju interesantne veze sa stavovima prema društvenim grupama, zanimalo nas je i da pogledamo pojedinačne veze između ovih varijabli.

Tabela 8: Korelacije između pojedinih socijalnih identifikacija i stavova

	Boš	Hrv	Rom	Jev	Ate	Izb	Veg	Nar	Sir	Hom	Inv
Narod	-.07*	-.09**	-.04	-.04	-.24**	-.02	-.07*	-.19**	.08**	-.26**	.13**
Vjeroispovijest	-.10**	-.12**	-.05*	-.08**	-.35**	-.04	-.09**	-.23**	.07**	-.32**	.10**
Entitet	-.12**	-.14**	-.03	-.04	-.24**	-.02	-.09**	-.16**	.08**	-.26**	.11**
BiH	.20**	.15**	.11**	.09**	.04	.11**	.09**	-.09**	.05	-.03	.03
Balkan	.08**	.07*	.06*	.03	-.08**	.04	.02	-.12**	.08**	-.08**	.09**
Evropa	.09**	.11**	.08**	.09**	.04	.06*	.10**	-.05	.06*	.07*	.05
Čovječanstvo	.19**	.15**	.16**	.15**	.14**	.17**	.22**	-.03	.11**	.12**	.15**

* korelacija značajna na nivou 0.05, ** korelacija značajna na nivou 0.01

Većina stvari koje smo mogli vidjeti iz odnosa između faktorizovanih varijabli se ponavlja i u ovom slučaju. Oni kojima su važne etnička, religijska i entitetska pripadnost imaju negativnije emocije prema homoseksualnima i narkomanima, i u nešto manjoj mjeri prema pripadnicima etničkih grupa. Ono što je zanimljivo je da su negativne korelacije najveće kad su u pitanju homoseksualni i ateisti. Iako smo grupu ateista svrstali u strane grupe, oni nešto manji ali i dalje značajan dio zasićenja daju kategoriji devijantnih grupa, pa se to ovdje i vidi. S druge strane, dosljedno najpozitivnije emocije prema pripadnicima svih grupa ostvaruju oni koji se u većoj mjeri identifikuju sa čovječanstvom u cjelini. Ovo je u potpunosti logično, jer čovječanstvo čini nadređenu kategoriju svim ostalim, te se kod osoba koje imaju izraženu ovu vrstu identifikacije ne nalazi tek veza sa grupom narkomana. Identifikacija sa državom BiH donosi pozitivne veze sa većinom etničkih grupa, ali ne i sa narkomanima, ateistima, siromašnima, homoseksualnim i invalidima. Identifikacija sa Balkanom ostvaruje sličnu strukturu odnosa sa

stavovima kao i kategorija etno-religijskih identifikacija, samo su korelacije manje izražene. S druge strane, osobe evropske identifikacije, slično kao i oni koji se identifikuju sa čovječanstvom, imaju većinu pozitivnih korelacija sa emocijama prema pripadnicima skoro svih društvenih grupa.

Dakle, ispitanici kojima je važnija etno-religijska identifikacije u većoj mjeri imaju negativne emocije prema pripadnicima devijantnih i stranih grupa. Da li izraženije unutargrupne identifikacije uvijek moraju biti u vezi sa negativnim emocijama prema članovima drugih grupa? Istraživački podaci u relevantnoj literaturi najčešće pokazuju upravo takve tendencije. Neka istraživanja, istina, nalaze da ne postoje veze između unutargrupne identifikacije i negativnih stavova prema drugim grupama ukoliko se te grupe ne doživljavaju kao prijeteće, odnosno ukoliko nisu u konfliktu (Bizumic & Duckitt, 2012). Upravo je to slučaj sa stavovima prema ranjivim grupama: pripadnici ovih grupa se ne doživljavaju kao prijeteći, te i korelacije identifikacija i stavova imaju obrnut smjer od prethodno spomenutih. Za stavove prema drugim tipovima grupa imamo očekivane negativne veze, a najlogičnije objašnjenje ove veze u psihologiji se nalazi u teoriji socijalnog identiteta (Hogg & Abrams, 2006; Tajfel & Turner, 1979). Osobe traže mogućnost definisanja svoje grupe na pozitivan način, te će i grupe s kojima se identifikuju definisati na pozitivan način. Ovo pozitivno definisanje se, naravno, uvijek dešava u kontekstu poređenja sa drugim relevantnim grupama, na osnovu čega te druge grupe bivaju negativnije procijenjene. Rezultat pozitivne procjene vlastite grupe u odnosu na drugu grupu rezultiraće većim osjećajem samopoštovanja i to je ono potkrepljenje koje pojedinac izvlači iz svojevrzne konstrukcije društvene situacije u određenom kontekstu. Favorizovanje unutargrupnih (unutaretničkih) odnosa u odnosu na međugrupne može biti obrazloženo preferencijom poznatog u odnosu na nepoznato, a često i moralnom superiornošću vlastitog naroda kao univerzalnom utjehom predrasudnih mitologija (Sidanius et al., 2008; Velikonja, 2003).

S druge strane, oblik identifikacije koji smo nazvali nadnacionalnim identitetom, koji ustvari označava set više nadređenih identifikacija u odnosu na prvenstveno etničku, pokazuje pozitivnu vezu sa emocijama prema drugim stranim grupama (pored očekivane pozitivne veze sa emocijama prema ranjivim grupama). Očigledno je da osobe nadnacionalnih identifikacija ne posmatraju druge kulturalne i etničke grupe neminovno kao ugrožavajuće, te se kod njih mogu naći i pozitivniji stavovi prema pripadnicima drugih etniciteta.

Sve ovo nam govori da sve vrste socijalnih identifikacija ne vode nužno do nepovjerenja i negativnih stavova prema drugima. Širi oblici identifikacija, te složeni ili hibridni identiteti, u kojima osobe kombinuju različite vrste identifikacija, obično vode ka pozitivnijim i otvorenijim ljudskim relacijama (Brewer, 2021; Miller et al., 2009). U politički podijeljenim društvima, kakvo je bosanskohercegovačko, insistiranje na dominaciji jedne isključive vrste društvenog identiteta stvara pogodno tle za razvoj negativnih osjećanja prema pripadnicima drugih kulturalnih, političkih, ali i ne-političkih (marginalizovanih, devijantnih) grupa. Većina nalaza o izraženosti i korelacijama ispitivanih varijabli se pokazuju stabilnim u vremenu, te ne odstupaju od podataka iz prethodnih istraživanja u našem kontekstu (npr. Majstorović & Turjačanin, 2013; Turjačanin, 2011; Turjačanin et al., 2017; Žeželj & Pratto, 2017). S jedne strane, vidljivo je da nadnacionalne identifikacije omogućavaju mladima da razviju otvorenost za kontakte sa drugima. Ipak, Bosna i Hercegovina je danas definisana kao oblik federalne države zasnovane na etničkim podjelama političke moći, a pripadnici konstitutivnih naroda su se koncentrisali na teritorije u kojima su činili apsolutnu većinu. Ovakva politizacija etničkog identiteta dovela je do toga da se pripadnici drugih BiH naroda opažaju kao strani, daleki i prijeteci. Tačnije, identifikovanjem etničkog sa političkim došlo se do toga da su BiH narodi postali realni takmaci u borbi za političku moć u društvu, što se reflektuje i u sociopsihološkim relacijama. Jasno je da postoji klaster identifikacija i međugrupnih stavova koji objedinjuje etno-religijske identifikacije sa negativnim stavovima prema drugim etničkim grupama. U kontekstu BiH, kao i većine država Zapadnog Balkana, ovo je realnost koje moramo biti svjesni.

Reference:

- Ashmore, R. D., Deaux, K., & McLaughlin-Volpe, T. (2004). An Organizing Framework for Collective Identity: Articulation and Significance of Multidimensionality. *Psychological Bulletin*, 130(1), 80–114. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.130.1.80>
- Bizumic, B., & Duckitt, J. (2012). What Is and Is Not Ethnocentrism? A Conceptual Analysis and Political Implications. *Political Psychology*, 33(6), 887–909. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9221.2012.00907.x>
- Brewer, M. B. (2021). Reducing Prejudice Through Cross-Categorization: Effects of Multiple Social Identities. In S. Oskamp (Ed.), *Reducing Prejudice and Discrimination* (pp. 175–194). Erlbaum.

<https://doi.org/10.4324/9781410605634-14>

- Hogg, M. A., & Abrams, D. (2006). Social identifications: A social psychology of intergroup relations and group processes. In *Social Identifications: A Social Psychology of Intergroup Relations and Group Processes*. Routledge.
<https://doi.org/10.4324/9780203135457>
- Majstorović, D., & Turjačanin, V. (2013). Youth Ethnic and National Identity in Bosnia and Herzegovina. In *Youth Ethnic and National Identity in Bosnia and Herzegovina*. <https://doi.org/10.1057/9781137346957>
- Miller, K. P., Brewer, M. B., & Ar buckle, N. L. (2009). Social identity complexity: Its correlates and antecedents. *Group Processes and Intergroup Relations*, 12(1), 79–94. <https://doi.org/10.1177/1368430208098778>
- Sidanius, J., Levin, S., Van Laar, C., & Sears, D. O. (2008). The diversity challenge: Social identity and intergroup relations on the college campus. In *The Diversity Challenge: Social Identity and Intergroup Relations on the College Campus*. Russell Sage Foundation. <https://doi.org/10.5070/d452000657>
- Tajfel, H., & Turner, J. (1979). An integrative theory of inter-group conflict. In W. G. Austin & S. Worchel (Eds.), *The social psychology of intergroup relations*. Brooks-Cole.
- Tajfel, Henri. (1981). Human groups and social categories. In *Human groups and social categories* (Vol. 18, Issue 4). Cambridge University Press.
<http://www.csepe.hu/elearning/cikkek/tajfel.pdf>
- Turjačanin, V. (2011). Oblici i izraženost etničkih identiteta u BiH. In D. Majstorović & V. Turjačanin (Eds.), *U okrilju nacije: Konstruisanje etničkog i državnog identiteta kod mladih u Bosni i Hercegovini* (pp. 192–219). CKSP.
- Turjačanin, V., Dušanić, S., & Lakić, S. (2017). *Složeni socijalni identiteti u Bosni i Hercegovini [Complex Social Identities in Bosnia and Herzegovina]*. Univerzitet u Banjoj Luci, Filozofski fakultet.
- Velikonja, M. (2003). *Religious separation and political intolerance in Bosnia-Herzegovina*. Texas A & M University Press.
- Wright, S. C., & Taylor, D. M. (2003). The social psychology of cultural diversity: Social stereotyping, prejudice, and discrimination. In M A Hogg & J. Cooper (Eds.), *The SAGE Handbook of Social Psychology* (pp. 361–388). Sage.
<https://doi.org/10.4135/9781848608221.n16>
- Žeželj, I., & Pratto, F. (2017). What identities in the present may mean for the future of the Western Balkans. *Shaping Social Identities After Violent Conflict: Youth in the Western Balkans*, 159–188. https://doi.org/10.1007/978-3-319-62021-3_8

Nove predrasude i stare: Vrstizam i tradicionalni identiteti

Marija Branković

U Srbiji je aktivna organizacija koja se naziva „Fondacija Pokret Levijatan“, koja se profilise kao udruženje ljubitelja životinja i onih koji pomažu životinjama. Međutim, više nego zalaganjem za životinje, organizacija se u javnosti istakla napadima na manjinske grupe, kao što su Romi, kao i vrlo neobičnom ikonografijom i imidžom pripadnika, koji nikako ne liče na aktiviste za prava životinja na koje smo navikli. I zaista, ako bliže pogledamo aktivnosti i proglase ove organizacije, upadljivi su autoritarni i ekstremno desničarski elementi, kao što je netrpeljivost prema manjinskim grupama. Na primer, na sajtu pokreta izveštavaju o „svakodnevnom ponašanju manjine prema životinjama¹“, pri čemu se „manjina“ odnosi na romskog dečaka koji je nasilan prema mačetu (pritom, ne postoje slični video zapisi o pripadnicima etničke većine koji maltretiraju životinje).

Za neke ljude, Levijatan predstavlja slučaj agresivnih boraca za prava životinja, iako iz prethodnog opisa sledi da se radi pre o desnom ekstremizmu pod krinkom brige za životinje. Zašto nam se čini da se Levijatan ne uklapa u profil ljudi koji brinu o životinjama? Koji identiteti i politički stavovi i orijentacije su u vezi sa brigom za prava životinja? U ovom poglavlju razmotrićemo socio-psihološke osnove odnosa prema ne-ljudskim životinjama i njihove važne korelate.

Vrstizam kao nova(stara) forma predrasuda

Ljudi i životinje obično se opažaju kao kategorije istog nivoa, iako su ljudi zapravo samo jedna vrsta životinja pa je opravdanije govoriti o

¹ <https://levijatan.org/2022/08/22/svakodnevno-ponasanje-manjine-prema-zivotinjama/>

ljudima i *ne-ljudskim* ili *ostalim* životinjama² (Branković, 2022). Međutim, *ljudi* i *životinje* su jedna od osnovnih socijalnih kategorizacija u odnosu na koje sagledavamo svet. Životinje su, drugim rečima, vrlo bazični *Drugi* u odnosu na koje konstituišemo poimanje kategorije ljudi, to jest, onoga što se doživljava kao definišuće karakteristike humanosti. Međutim, kako pokazuju već vekovi istraživanja, granica između ljudi i životinja krajnje je sporna – praktično da ne postoji karakteristika koju smatramo specifično ljudskom, a da je ne ispoljavaju i (mnoge) druge životinje: anticipacija i anksioznost (Suddendorf & Redshaw, 2017), samosvest (Baciadonna, Cornero, Emery, & Clayton, 2021), rešavanje problema (Heinrich & Bugnyar, 2005), čak i socijalno učenje i kulturna transmisija (Whiten, 2017). Savremeni neuronaučnici pre deset godina su sumirali uvide prethodnih istraživanja u *Kembričku deklaraciju o svesti* (engl. Cambridge declaration on consciousness, Low et al., 2012). U deklaracije se ističe da je kapacitet za svest, intencionalno ponašanje i doživljavanje afektivnih stanja nesumnjivo prisutan kod sisara, ptica, ali i drugih vrsta ne-ljudskih životinja. Drugim rečima, naučnici su potpuno saglasni oko toga da su životinje svesna bića (engl. *sentient beings*), koja osećaju bol, strah, radost, i raspolazu raznovrsnim mentalnim kapacitetima. Ovo bi impliciralo i da je razlika između ljudi i ostalih životinja pre kvantitativna, tj. stvar stepena nego kvalitativna.

Ipak, većina ljudi i dalje pripisuje ostalim životinjama samo bazične mentalne kapacitete (npr. za bol ili strah; Branković, 2022) dok je eksploatacija životinja široko rasprostranjena. Kako bi naglasio etičku problematičnost eksploatacije životinja, Rajder je još 70-tih skovao termin vrstizam (engl. *speciesism*), kao pandan drugim vrstama predrasuda, kao što su rasizam, seksizam itd. (Ryder, 1970). U čuvenoj knjizi *Oslobođenje životinja* (engl. *Animal liberation*), Piter Singer je zatim pružio i filozofsko utemeljenje ovog pojma (Singer, 1975/2009). Vrstizam možemo bazično odrediti kao odricanje moralno ravnopravnog statusa ne-ljudskim životinjama, u poređenju sa ljudima. Vrstizam podrazumeva da se ostalim životinjama, samo zato što su životinje, uskraćuju neka prava koja su ljudima zagarantovana. Na primer, eksperimentacija na ljudima smatra se neprihvatljivom, dok se eksperimentacija na ostalim životinjama prihvata, čak i kada postoji razumevanje da te životinje mogu osećati makar strah i bol. Uprkos

² Kako bismo i čitaocima ovog poglavlja podstakli da revidiraju svoje razumevanje relevantne kategorizacije, koristićemo naizmenično termine „ne-ljudske“ i „ostale“ životinje u nastavku teksta.

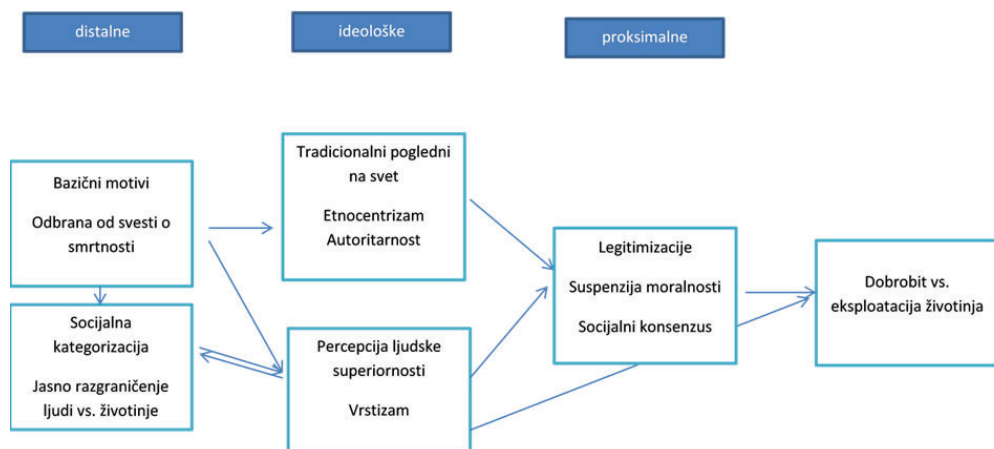
kritika koje se mogu uputiti samom konceptu vrstizma (za kritički osvrt pogledati Branković, 2022), ovaj konstrukt preuzet je u poslednjih nekoliko godina od strane psihologa kao pojmovni okvir za izučavanje odnosa ljudi i ostalih životinja (Dhont & Hodson, 2014; Dhont, Hodson, & Leite, 2016).

Iako smo konstatovali da većina ljudi odriče ostalim životinjama ravnopravan moralni status i prava koja uživaju ljudi kao *svesna bića*, suština koncepta vrstizma je da postoje individualne razlike u opažanju i stavovima prema ne-ljudskim životinjama. Na primer, već niz istraživanja ukazuje na to da dosledno žene imaju blagonaklonije stavove prema ne-ljudskim životinjama (Amiot & Bastian, 2015; Branković, 2022; Ruby & Heine, 2011) kao i da u manjoj meri konzumiraju meso u odnosu na muškarce (Rosenfeld & Tomiyama, 2021). Odnos prema ne-ljudskim životinjama u vezi je i sa političkom orijentacijom (Ruby, 2012; Branković, 2022) – konzervativno/desno orijentisane osobe obično pokazuju manje pozitivne stavove prema ostalim životinjama. Štaviše, osobe koje u većoj meri prihvataju vrstizam su one koje izražavaju više predrasuda prema LGBT osobama, u većoj meri izražavaju hostilni seksizam, kao i negativnije stavove prema multikulturalnosti, izbeglicama sa Bliskog istoka i saradnji u regionu Balkana (Branković, 2022). Ovi nalazi o povezanosti sa predrasudama prema tradicionalno podređenim grupama govore u prilog razumevanju vrstizma kao još jedne forme predrasuda.

S obzirom na to da skala vrstizma prevashodno uključuje pitanja o eksploataciji životinja, to jest, suprotstavljanju ovoj eksploataciji (Branković, 2022), u ovu studiju smo uključili dve dodatne mere kako bismo šire sagledali ovaj odnos. Jedna mera je percepcija vegetarijanstva kao pretnje (engl. *vegetarianism threat*; Dhont & Hodson, 2014), koja izražava percepciju pretnje tradiciji i dominantnoj kulturi koja potiče od prakse vegetarijanstva, tj. uzdržavanja od konzumacije mesa. Još jedna mera, koja meri stvarno ponašanje, je učestalost konzumacije mesa. U prethodnim istraživanjima, sve ove mere su validirane kao indikatori odnosa prema ne-ljudskim životinjama (Branković, 2021), a činjenica da su u pitanju različite mere proširuje mogućnost kros-validacije nalaza.

Odnos ljudi i ne-ljudskih životinja iz psihološke perspektive

Odnos ljudi i ostalih životinja je počeo u većoj meri da privlači i pažnju psihologa, posebno u poslednjoj deceniji (Amiot & Bastian, 2015; Dhont & Hodson, 2020). Ovaj odnos proučava se iz različitih perspektiva, a pre svega iz perspektive socijalne psihologije, u okviru studija intergrupnih odnosa. Pošto je tema srazmerno nova, još uvek ne postoji jedan obuhvatan teorijski model ovih odnosa, koji je empirijski validiran. Prikazaćemo stoga ukratko jedan više teorijsko-didaktički model, koji mapira osnovne nivoe i psihološke determinante odnosa ljudi i ostalih životinja (Grafikon 1; za detaljnije obrazloženje modela pogledati Branković, 2022) .

Grafikon 1. Psihološke osnove odnosa ljudi i ostalih životinja

Stavovi prema ne-ljudskim životinjama na najpovršnijem nivou predstavljaju odraz uvreženih socijalnih stavova, oblikovanih socijalizacijom. U većini savremenih društava, kao što smo rekli, ljudi eksploatišu ostale životinje. Takođe, ljudi obično tokom socijalizacije usvoje i niz legitimizacija to jest opravdanja za neravnotežan status životinja (Hyers, 2006; Joy, 2008; Piazza et al., 2015). Ukratko, obično se smatra da je za ljude neophodno da koriste ostale životinje, da je ljudska dominacija nad životinjama prirodan poredak stvari, uz to, normativan to jest uobičajen za ljudska društva i najzad, zato što eksploatacija životinja ljudima donosi zadovoljstvo (Piazza et al., 2015). Videćemo u kasnijem odeljku da se svako od ovih opravdanja može sporiti, ali, za

većinu ljudi u većini društava, ona se obično spontano ne preispituju. Štaviše, ljudi su prijemčivi za usvajanje ovih opravdanja kako bi izašli na kraj sa kognitivnom disonancom koja se javlja kao posledica svesti o tome da svesna bića trpe zarad ostvarivanja ljudskih ciljeva (Bastian & Loughnan, 2017).

U socio-psihološkom smislu, stavovi prema ne-ljudskim životinjama temelje se na dve vrste pogleda na svet: tradicionalnom i kompetitivnom (Branković, 2021). Tradicionalni pogled na svet, utemeljen u autoritarnosti i isključivoj vezanosti za tradicionalne identitete, kao što su religijski i etnički, predstavljaju jedan od dva temelja vrstizma (Branković, 2021). Prepoznavanje mentalnih kapaciteta ne-ljudskih životinja i shodno tome, preispitivanje njihovog moralnog statusa i prava doživljava se u sklopu ovog pogleda na svet kao pretnja poretku „kakav je oduvek bio“ i stoga kao veoma nepoželjna. S druge strane, percepcija ljudske superiornosti utemeljena je u opštijem pogledu na svet kao mesto gde se različite grupe takmiče za ograničene resurse, pa je dominacija nekih grupa u odnosu na druge neophodna kako bi se zadovoljili vlastiti interesi (Branković, 2021; Dhont & Hodson, 2014). Opisana dva pogleda na svet se obično u psihološkim istraživanjima operacionalizuju kroz konstrukte desničarske autoritarnosti (engl. *right-wing authoritarianism*; Altemeyer, 1981) i orijentacije ka socijalnoj dominaciji (engl. *social dominance orientation*; Pratto, Sidanius, & Levin, 2003).

Najzad, razmatranja dubljih psiholoških osnova odnosa prema ne-ljudskim životinjama ukazuju na značaj održavanja bazične socijalne kategorizacije, naime, one na ljude i životinje, kao što je pomenuto na početku (Branković, 2022). Ova kategorizacija izražava način na koji smo naučili da posmatramo svet i kao svaka socijalna kategorizacija, ima važne psihološke funkcije (Abrams & Hogg, 2006; Tajfel & Turner, 1979; Turner, Hogg, Oakes, Reicher, & Wetherell, 1987). Održavanje pozitivne slike o sebi, naročito u situaciji u kojoj se nalazi većina ljudi, to jest situaciji u kojoj se već daje prvenstvo vlastitim potrebama u odnosu na interese ostalih životinja (npr. kroz konzumaciju mesa) podrazumeva i motivaciju da se postojeća kategorizacija naglašava i brani. Međutim, istraživanja ukazuju da postoje i dublji slojevi motiva. Naime, distanciranje od puke *životinjske prirode* i sagledavanje sebe kao bića koje može da transcendira vlastito telo, podložno bolesti i propadanju, služi bazičnom psihološkom motivu ublažavanja egzistencijalne anksioznosti (Goldenberg, Pyszczynski, Greenberg, Solomon, Kluck, & Cornwell, 2001; Loughnan, Halloran, & Beatson, 2009). Drugim rečima, ljudi ne žele da

budu (samo) životinje, pa stoga ni ne žele da budu viđeni kao životinje, već kao bića koja imaju svoju naročitu vrednost u simboličkim svetovima koje sami konstruišu.

Da sumiramo, videli smo da vrstizam korelira sa različitim drugim oblicima predrasuda, kao i da deli psihološke osnove sa tradicionalno prepoznatim predrasudama. Ovo su sve argumenti u prilog tretiranju vrstizma kao nove forme predrasuda. Međutim, možemo u ovom razmišljanju otići i korak dalje. Prema intervrskom modelu predrasuda (engl. interspecies model of prejudice; Hodson, Dhont, & Earle, 2020) odnos prema životinjama, kao bazičnom *Drugom* i drugačijem predstavlja upravo osnovu za sve ostale vrste predrasuda, prema grupama kojima ne pripadamo. Ključni povezujući koncept za predrasude prema životinjama i nepripadničkim ljudskim grupama je dehumanizacija (engl. dehumanization, Haslam, 2006). Dehumanizacija podrazumeva odricanje (možemo reći i neprepoznavanje) osnovnih ljudskih karakteristika drugim grupama. U skladu sa tom pretpostavkom, studije pokazuju da osobe koje u većoj meri opažaju razlike između ljudi i životinja, dakle, koje u manjoj meri prepoznaju ili priznaju čovekolike mentalne kapacitete ostalim životinjama pokazuju izraženiju tendenciju i ka dehumanizaciji nepripadničkih ljudskih grupa (Costello & Hodson, 2014; Hodson et al., 2020). U aktuelnoj studiji ćemo pokušati da dodatno osvetlimo ove relacije, oslanjajući se na novu empirijsku bazu. Pre toga, objasnićemo i zašto je ova tema višestruko relevantna za psihologiju i druge discipline.

Zašto uopšte istraživati odnos ljudi prema ne-ljudskim životinjama

U najužoj perspektivi, videli smo da odnos ljudi prema ostalim životinjama predstavlja svojevrsnu bazu za rasvetljavanje opštih procesa socijalne kategorizacije, stereotipizacije i njihovog odnosa sa doživljajem moralnosti i pridavanjem prava različitim grupama. Međutim, način na koji ljudi obično tretiraju ostale životinje ima i opipljive posledice za sva uključena bića, kao i za čitav ekosistem. Već smo konstatovali da eksploatacija životinja za proizvodnju hrane, odeće i obuće, testiranje kozmetike i lekova predstavlja i dalje veoma rasprostranjenu delatnost, koja je u neskladu sa savremenim saznanjima o mentalnim kapacitetima životinja (Low et al., 2012). Ovaj uvid sve više se prihvata i u

zakonodavstvima savremenih društava, te različite vrste životinja dobijaju status svesnog bića, čime im bivaju garantovana i određena zakonska prava i zaštita (npr. ovo bazično definiše Treaty of Lisbon, 2007; Article 6b).

Dalje, savremena istraživanja sada pružaju dosta evidencije o štetnosti konzumacije mesa, naročito crvenog mesa i mesnih prerađevina za zdravlje ljudi. Meta-analiitičke studije pokazuju da konzumacija mesa predstavlja nezavisan rizik za opštu smrtnost, kao i, specifično, kardiovaskularna oboljenja, kancerogena oboljenja i dijabetes (Abete, Romaguera, Vieira, de Munain, & Norat, 2014; Farvid et al., 2021; Tilman & Clark, 2014). Benefiti veganske/vegetarijanske ishrane u odnosu na ishranu koja uključuje meso potkrepljeni su i eksperimentalnim studijama (Turner-McGrievy et al., 2015). Štaviše, aktuelna pandemija virusa Sars Cov-19 podseća na ulogu eksploatacije životinja u širenju zoonoza, zaraznih bolesti koje se prenose sa životinja na ljude (Wiebers & Feigin, 2020). Ovo je samo jedan od spornih aspekata eksploatacije životinja za zajedničku životnu sredinu. Industrija mesa predstavlja jednog od značajnih zagađivača vazduha, vode i tla (Berners-Lee et al., 2012; Hedenus, Wirsenius, Daniel, & Johansson, 2014; Shafiullah, Khalid, & Shahbaz, 2021). Na primer, industrija mesa ima veliki ugljenični otisak i daje znatan doprinos ukupnoj antropogenoj emisiji ugljen-dioksida, metana i azot-suboksida, takozvanih gasova staklene bašte, koji su jedan od ključnih činilaca globalnog zagrevanja (Shafiullah et al., 2021).

Možemo zaključiti da je ugrožavanje dobrobiti ne-ljudskih životinja u najneposrednijoj vezi sa ugrožavanjem zdravlja i dobrobiti ljudi i zajedničke životne sredine. Jezgrovit izraz svih komplikovanih relacija svih pomenutih aspekata pruža koncept jedinstvene dobrobiti (engl. *One welfare*, Pinillos et al., 2016), koji ističe da ljudi i ostale životinje jednostavno zavise jedni od drugih i da je jednima dobro u toj meri u kojoj je dobro i drugima. Ukoliko želimo da predupredimo neke od ozbiljnih posledica koje smo prethodno nabrojali, biće neophodno da ljudi revidiraju svoj odnos prema ostalim životinjama. Ova činjenica daje dodatni značaj istraživanju odnosa ljudi i ne-ljudskih životinja.

Aktuelna studija: ciljevi i zadaci

Aktuelna studija ima za cilj da istraži psihološke aspekte odnosa ljudi prema ostalim životinjama, specifičnije:

- utvrditi nivo izraženosti vrstizma, percepcija vegetarijanstva kao pretnje i učestalosti konzumacije mesa među mladima u BiH;
- ispitati povezanost prethodno navedenih aspekata odnosa prema ne-ljudskim životinjama sa osnovnim sociodemografskim karakteristikama (pol, starost, politička orijentacija, religioznost), kao i bazičnim ideološkim orijentacijama (desničarska autoritarnost i odnos prema socijalnoj dominaciji);
- ispitati povezanost vrstizma sa tradicionalnim identitetima (etničkim, religijskim, nacionalnim) kao i nadređenim identitetima (balkanskim, evropskim i opšteljudskim);
- ispitati povezanost vrstizma i odnosa prema ljudskim nepripadničkim grupama.

Socio-ekonomski i ideološki prediktori odnosa prema ne-ljudskim životinjama

U Tabeli 1 prikazani su osnovni deskriptivni statistici za vrstizam, percepciju vegetarijanstva kao pretnje i učestalost konzumacije mesa, kao i relacije sa sociodemografskim i ideološkim varijablama.

Tabela 1: *Deskriptivni statistici za vrstizam, pretnju vegetarijanstva i učestalost konzumacije mesa i veze sa socio-demografskim i ideološkim varijablama*

	Ukupno (M, SD)	Muš. (M, SD)	Žene (M, SD)	Starost (r)	Pol. orijentacija (1-levo, 5 – desno)(r)	Relig. (r)	SDO	RWA
Vrstizam (1-5)	2.47 (.65)	2.77 (.60)	2.31 (.62)**	-.08*	.18**	.09**	.33**	.07*
Pretnja veg. (1-5)	2.66 (1.04)	3.06 (1.07)	2.43 (.95)**	-.12**	.17**	.25**	.40**	.36**
Učestalost konzumacij e mesa (1-5)	4.14 (.89)	4.44 (.75)	3.98 (.91)**	-.07*	.10**	.15**	.12**	.12**

*korelacija je značajna na nivou .05, ** korelacija je značajna na nivou .01

Najpre ćemo se osvrnuti na same deskriptivne statistike. S obzirom na raspon skale odgovora, možemo videti da je prosečna

izraženost vrstizma relativno niska, to jest ispod teorijske sredine skale. Pretnja vegetarijanstva je tek malo iznad ove teorijske vrednosti. Što se tiče konzumacije mesa, kao svojevrsnog bihevioralnog pokazatelja, ona je vrlo natprosečna, to jest gotovo na samom maksimumu skale. Ipak, sve varijable pokazuju i individualne varijacije.

Najpre smo želeli da sagledamo ishodišne varijable u odnosu na bazične sociodemografske karakteristike. Kao što je prikazano u tabeli, muškarci i žene se dosledno razlikuju prema ishodima koje analiziramo, i to tako što muškarci izražavaju snažniji vrstizam, u većoj meri doživljavaju vegetarijanstvo kao pretnju i učestalije konzumiraju meso. Dalje, možemo uočiti da se starost ispitanika negativno vezuje sa svim ishodima, iako se radi o korelaciji niskog intenziteta. Ipak, među mladima, „stariji“ mladi su oni koji imaju pozitivnije stavove prema ostalim životinjama, manji doživljaj pretnje vegetarijanstva, kao i ređu konzumaciju mesa.

Dalje, ispitali smo veze varijabli koje iskazuju odnos prema ne-ljudskim životinjama sa političkom orijentacijom, religioznošću i bazičnim ideološkim varijablama. U skladu sa očekivanjima, konzervativniji ispitanici su oni koji u većoj meri izražavaju vrstizam, percipiraju vegetarijanstvo kao pretnju i češće konzumiraju meso. U istom smeru se kreću i povezanosti sa samoprocenjenom religioznošću, s tim što su korelacije nešto niže. Najzad, svi ishodi su povezani i sa orijentacijom ka socijalnoj dominaciji (SDO) kao i sa autoritarnošću (RWA). Možemo uočiti da je u slučaju vrstizma snažnija veza sa SDO nego sa autoritarnošću, iako su obe pozitivne. Ovom pitanju ćemo se vratiti u diskusiji, ali ovaj nalaz može se dovesti u vezu sa prirodom mere autoritarnosti koja je korišćena u ovom istraživanju, i koja prvenstveno pokriva aspekt autoritarne submisivnosti.

Regresioni modeli odnosa prema ne-ljudskim životinjama

Kako bismo preciznije ispitali prediktivnu moć opisanih prediktora, uzimajući u obzir i njihove međusobne povezanosti, sproveli smo hijerarhijsku regresiju. U prvom koraku uneti su pol i starost, u drugom koraku politička orijentacija i religioznost i u trećem autoritarnost i orijentacija ka socijalnoj dominaciji. Tri modela su predviđala vrstizam, percepciju vegetarijanstva kao pretnje i učestalost konzumacije mesa (rezultati su prikazani u Tabeli 2).

Sva tri modela daju značajnu predikciju kriterijumskih varijabli. U slučaju vrstizma, model koji uključuje pol i starost objašnjava 11.5% varijanse, $F(2,1184) = 77.30$, $p < .001$. Dodavanje političke orijentacije i religioznosti značajno povećava procenat objašnjene varijanse, na 13.6%; $\Delta F(2,1182) = 14.37$, $p < .001$. Model koji uključuje i autoritarnost i orijentaciju ka socijalnoj dominaciji kao prediktore objašnjava ukupno 20% varijanse u vrstizmu, $\Delta F(2,1180) = 47.01$, $p < .001$. U poslednjem koraku regresije, značajni prediktori ostaju pol, politička orijentacija i orijentacija ka socijalnoj dominaciji.

Što se tiče percepcije vegetarijanstva kao pretnje, pol i starost objašnjavaju 9.90 % varijanse, $F(2,1192) = 65.66$, $p < .001$. Dodavanje političke orijentacije i religioznosti značajno povećava procenat objašnjene varijanse, na 15.90%; $\Delta F(2,1190) = 42.30$, $p < .001$. Model koji uključuje i autoritarnost i orijentaciju ka socijalnoj dominaciji kao prediktore objašnjava ukupno 29.50% varijanse u vrstizmu, $\Delta F(2,1188) = 115$, $p < .001$. U poslednjem koraku regresije, značajni prediktori ostaju pol, samoprocena religioznosti, autoritarnost i orijentacija ka socijalnoj dominaciji.

Učestalost konzumacije mesa takođe je moguće značajno predvideti na osnovu opisanog modela, iako je ovde procenat varijanse koju objašnjava model nešto niži. U prvom koraku, pol i starost objašnjavaju 6.20 % varijanse, $F(2,1199) = 39.69$, $p < .001$. Dodavanje političke orijentacije i religioznosti značajno povećava procenat objašnjene varijanse, na 8.70%; $\Delta F(2,1197) = 16.40$, $p < .001$. Model koji uključuje i autoritarnost i orijentaciju ka socijalnoj dominaciji kao prediktore objašnjava ukupno 9.50% varijanse u vrstizmu, $\Delta F(2,1188) = 5.40$, $p = .005$. U poslednjem koraku regresije, značajni prediktori ostaju pol, samoprocena religioznosti i autoritarnost.

Možemo zaključiti da politička orijentacija, religioznost i bazične ideološke varijable značajno doprinose predviđanju odnosa prema ne-ljudskim životinjama u poređenju sa bazičnim sociodemografskim karakteristikama, mada se pol zadržava kao značajan prediktor u svim modelima. Pritom, različiti ishodi se razlikuju prema procentu objašnjene varijanse: ona je najveća u slučaju opažanja vegetarijanstva kao pretnje, a najmanja u slučaju učestalosti konzumacije mesa.

Tabela 2: Hijerarhijska regresiona analiza za predviđanje vrstizma, pretnje vegetarijanstva i učestalosti konzumacije mesa

		Vrstizam			Pretnja vegetarijanstva			Konzumacija mesa	
		Beta	SE	P	Beta	SE	P	Beta	p
1	Pol	.331	.037	.000	.289	.060	.000	.239	.060
	Starost	-.080	.008	.003	-.127	.013	.000	-.071	.013
2	Pol	.316	.037	.000	.279	.059	.000	.232	.059
	Starost	-.074	.008	.007	-.103	.013	.000	-.056	.013
	Politička orijentacija	.111	.018	.000	.081	.028	.003	.058	.028
	Samoprocena religioznosti	.074	.015	.008	.215	.023	.000	.137	.023
3	Pol	.266	.037	.000	.235	.055	.000	.228	.055
	Starost	-.047	.008	.077	-.028	.012	.264	-.037	.012
	Politička orijentacija	.087	.017	.001	.041	.026	.108	.049	.026
	Samoprocena religioznosti	.054	.015	.061	.105	.023	.000	.104	.023
	Autoritarnost	-.038	.022	.204	.238	.034	.000	.086	.034
	Orijentacija ka socijalnoj dominaciji	.272	.019	.000	.256	.028	.000	.030	.028

Odnos prema ne-ljudskim životinjama i socijalne identifikacije

U Tabeli 3 prikazane su korelacije tri ishoda od interesa: vrstizma, pretnje vegetarijanstva i učestalosti konzumacije mesa, sa nizom socijalnih identifikacija za koje su ispitanici naznačili koliko su im važne. Rezultati od centralnog interesa su označeni bold fontom i nalaze se u prve tri kolone.

Možemo uočiti da je od uključenih socijalnih identifikacija u najbližoj vezi sa odnosom prema ne-ljudskim životinjama pripadnost narodu, veroispovesti i entitetu. Povezanosti su u svim slučajevima u istom smeru i relativno jednake snage: ispitanici koji osećaju veću privrženost vlastitom narodu, veroispovesti i entitetu su oni koji izražavaju negativniji odnos prema ne-ljudskim životinjama. Pojedinačne korelacije u istom smeru se uočavaju sa identifikacijom sa BiH, u slučaju konzumacije mesa, kao i identifikacije sa Balkanom i percepcije pretnje vegetarijanstva. Možemo zaključiti da se ovim potvrđuju prethodni nalazi o negativnoj vezi tradicionalnih identiteta sa odnosom prema ne-ljudskim životinjama.

Suprotan obrazac povezanosti uočava se u odnosu prema najopštijoj identifikaciji, sa čovečanstvom u celini. Zanimljivo, ispitanici u većoj meri identifikovani sa čovečanstvom izražavaju pozitivniji odnos prema ostalim životinjama: niži vrstizam, kao i manje izraženu percepciju vegetarijanstva. Identifikacija sa Evropom nema značajnih povezanosti sa ishodima.

Tabela 3: Povezanost vrstizma, pretnje vegetarijanstva i konzumacije mesa sa društvenim identifikacijama

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1. Vrstizam										
2. Pretnja veg.	.403**									
3. Konzum. mesa	.232**	.266**								
4. Pripad. narodu	.090**	.227**	.066**							
5. Pripad. veri	.124**	.283**	.080**	.784**						
6. Pripad. entitetu	.112**	.249**	.064**	.682**	.672**					
7. Pripad. BiH	-.004	.034	-.047*	.363**	.375**	.457**				
8. Pripad. Balkanu	.020	.107**	.024	.470**	.427**	.482**	.588**			
9. Pripad. Evropi	-.040	.011	-.015	.279**	.244**	.266**	.411**	.595**		
10. Pripad. čov.	-.144**	-.092**	-.020	.254**	.186**	.210**	.287**	.343**	.445**	1

*korelacija je značajna na nivou .05, ** korelacija je značajna na nivou .01

Odnos vrstizma i drugih vrsta predrasuda

Počeli smo ovo poglavlje otvaranjem pitanja o tome da li vrstizam treba smatrati oblikom predrasuda. Kako bismo proverili empirijsku zasnovanost ovakve interpretacije, ispitali smo da li se mera vrstizma povezuje sa merom distance (tj. bliskosti) prema pripadničkoj etničkoj i nizu nepripadničkih grupa. Rezultati su prikazani u Tabeli 4.

U tabeli se lako uočava obrazac povezanosti. Dok povezanosti sa vlastitom grupom nema, odnos prema nepripadničkim grupama je dosledno u negativnoj vezi sa vrstizmom: to jest, ispitanici koji izražavaju veću distancu (niži nivo bliskosti) prema nepripadničkim grupama, su oni koji izražavaju i negativniji odnos prema ne-ljudskim životinjama. Ako pogledamo rangiranje grupa između sebe, najsnažnija je veza sa osećajem bliskosti prema istopolnim osobama, zatim, prema vegetarijancima, i dalje, prema nizu nepripadničkih etničkih grupa: Jevrejima, Bošnjacima, Hrvatima i Romima, kao i ateistima, i izbeglicama. Niže su povezanosti u slučaju grupa prema kojima postoje paternalistički obrazac predrasuda

(siromašni, invalidi), kao i prema grupi narkomana, iako smer povezanosti ostaje identičan.

Iz obrasca povezanosti sledi da se odnos prema ne-ljudskim životinjama povezuje u najvećoj meri sa odnosom prema nepripadničkim etničkim i „ideološki“ suprotstavljenim grupama, ili grupama koje odstupaju od dominantnih socijalnih normi. Međutim, opšti obrazac distance govori u prilog tome da vrstizam ostvaruje značajne veze sa odnosom distance prema drugim grupama, koji se smatra dobrim proksijem predrasuda prema drugim grupama. Naravno, postoji i jedan „specifičan“ deo varijanse vrstizma, koji nije deljen sa ovim predrasudama, i koji može poticati od ličnih iskustava sa životinjama ili drugih ličnih i identitetskih orijentacija.

Tabela 4: Povezanost vrstizma sa osećajem bliskosti prema različitim društvenim grupama

	Vrstizam
Homoseksualni	-.379**
Vegetarijanci	-.341**
Jevreji	-.285**
Bošnjaci	-.272**
Hrvati	-.271**
Romi	-.241**
Ateisti	-.241**
Izbjeglice	-.221**
Invalidi	-.175**
Siromašni	-.161**
Narkomani	-.117**
Srbi	-.030

*korelacija je značajna na nivou .05, ** korelacija je značajna na nivou .01

Diskusija

U ovom poglavlju bavili smo se odnosom ljudi prema ostalim životinjama. Ispitali smo vrstizam, tj. stavove prema pravima ne-ljudskih životinja, kao i komplementarne mere percepcije pretnje

vegetarijanstva i učestalosti konzumacije mesa. Ispitali smo kako se ove varijable vezuju sa osnovnim socio-demografskim karakteristikama, bazičnim ideološkim stavovima, tradicionalnim identitetima, kao i drugim vrstama predrasuda. Nalazi studije ukazuju da su negativnijem odnosu prema ne-ljudskim životinjama skloniji muškarci, ispitanici konzervativne političke orijentacije, kao i religiozniji ispitanici. Dva osnovna prediktora predrasuda prema različitim grupama, autoritarnost i orijentacija ka socijalnoj dominaciji, takođe su u pozitivnoj vezi sa izraženošću vrstizma. Dalje, odnos prema ne-ljudskim životinjama je utoliko negativniji ukoliko ispitanici više vrednuju tradicionalne identitete, etnički/nacionalni i religiozni. S druge strane, ispitanici koji se identifikuju sa čovečanstvom u celini u većoj meri izražavaju pozitivne stavove prema ne-ljudskim životinjama. Mera vrstizma je u pozitivnoj vezi sa osećanjem distance prema nizu društvenih grupa, a u najvećoj meri etničkim nepripadničkim grupama, kao i „subverzivnim“ grupama, kao što su vegetarijanci, ali i osobe istopolne seksualne orijentacije. U nastavku ćemo prodiskutovati u kojoj meri su ovi nalazi u saglasnosti sa prethodnim istraživanjima iz regiona kao i onima sprovedenim u drugim kulturnim kontekstima.

Istraživanja već dosledno ukazuju da je odnos prema ne-ljudskim životinjama pozitivniji kod žena u poređenju sa muškarcima (Amiot & Bastian, 2015; Branković, 2022; Rosenfeld & Tomiyama, 2021; Ruby & Heine, 2011). Ovaj nalaz potvrđujemo i u aktuelnoj studiji, i to prema svim uključenim ishodima: žene u manjoj meri prihvataju vrstizam, kao što u manjoj meri opažaju vegetarijanstvo kao pretnju i konzumiraju meso. Ovaj nalaz može se dovesti u vezu sa rodnim ulogama i rodnim identitetom – od žena se, naime, očekuje da su empatičnije, pa je blagonakloniji odnos prema „slabijima“ u skladu sa tom ulogom. S druge strane, od muškaraca se očekuje da budu manje osetljivi i dominantniji, kao što je konzumacija mesa tipično povezana sa percepcijama maskulinnosti (Love & Sulikowski, 2018; Rothgerber, 2013). U jednoj prethodnoj studiji pokazano je, na primer, da se muškarci i žene razlikuju prema opravdanjima koje koriste za konzumaciju mesa: dok žene pribegavaju indirektnijim strategijama kao što je disocijacija mesa i životinje, muškarci u većoj meri afirmišu superiornost ljudi nad ostalim životinjama (Rothgerber, 2013). Dalje, aktuelni nalazi su u skladu i sa opštijim nalazima o podložnim psihološkim mehanizmima: kao tradicionalno potčinjena grupa u većini društava, žene u manjoj meri preferiraju hijerarhijske odnose između grupa i u većoj meri su osetljive na nejednakosti (Pratto et al., 2003). U jednom prethodnom istraživanju upravo je pokazano da su (niža) orijentacija ka socijalnoj dominaciji i

(viša) empatija odgovorne za manju prijemčivost vrstizmu kod žena (Graça, Calheiros, Oliveira, & Milfont, 2018).

Pronašli smo da je i starost relativno značajan korelat vrstizma, preciznije, da stariji ispitanici imaju pozitivniji odnos prema ne-ljudskim životinjama. Imamo ipak u vidu da je aktuelna studija obuhvatila isključivo mlade, pa u narednim istraživanjima treba proveriti kako se u odraslom dobu razvija ovaj odnos. Sudeći po prethodnim istraživanjima (Branković, 2022) ova tendencija se nastavlja ka odraslom dobu i starosti. Nemamo za sada adekvatnu interpretaciju ovog nalaza, da li on može da se poveže sa varijacijama u generacijskim vrednostima i orijentacijama ili se radi o pravom efektu starosti, koja vodi većoj osetljivosti za prava ugroženih grupa.

U skladu sa prethodnim istraživanjima, desna politička orijentacija i religioznost su u vezi sa negativnijim odnosom prema ne-ljudskim životinjama (Branković, 2022; Ruby, 2012). Vrednovanje tradicije i ustoličenih pogleda na svet verovatno je u osnovi nedostatka otvorenosti ka uvažavanju perspektiva još jedne, u suštinskom smislu, *potčinjene* grupe, to jest, ostalih životinja. Prepoznavanje prava ne-ljudskih životinja zahteva da se preispita jedna od bazičnih klasifikacija sveta, naime, kategorizacija bića u ljude sa jedne i životinje sa druge strane, kao i tradicionalni pogledi na svet u kojima je nesporno da ljudi treba da koriste životinje za svoje potrebe. Da ovo pitanje nije samo nelagodno zbog same promene u naviknutim percepcijama, govore pomenuti nalazi o povezanosti bazičnih anksioznosti sa odnosom prema ne-ljudskim životinjama (Beatson & Halloran, 2007; Loughnan et al., 2009).

Odnos prema ne-ljudskim životinjama povezan je i sa (samoprocenjenom) religioznošću, i to u negativnom smeru: religiozniji ljudi u većoj meri konzumiraju meso, prihvataju vrstizam i opažaju kulturnu pretnju u vegetarijanstu, pri čemu je poslednja relacija i najsnažnija. Može se očekivati da je veza odnosa prema ne-ljudskim životinjama sa religioznošću donekle složena, s obzirom na to da religioznost za različite pojedince može podrazumevati različite fokuse (Dušanić, 2007). Međutim, religioznost se u BiH (Dušanić, 2007; Hronesova, 2012), kao i drugim zemljama regiona (Blagojević, 2013), dominantno doživljava kao kulturna i tradicionalna samoidentifikacija. Istraživanja ukazuju da ona ostvaruje pozitivne relacije sa etničkim identitetom, autoritarnošću, pozitivnim stavovima prema ratu, kao i negativne korelacije sa osećanjima prema nepripadničkim grupama (Dušanić, 2007). U skladu sa ovakvim rezultatima je i njena pozitivna veza

sa vrstizmom. U daljem tekstu ćemo se osvrnuti na meru značaja religijskog identiteta, koji je još jasnija mera ovakve interpretacije religioznosti.

Najveći doprinos predikciji vrstizma, percepcija pretnje vegetarijanstva i konzumacije mesa daju ipak bazične ideološke orijentacije, desničarska autoritarnost i orijentacija ka socijalnoj dominaciji. Ovaj nalaz potvrđuju prethodna istraživanja iz uporedivih društvenih i kulturnih konteksta (recimo, iz Srbije; Branković, 2021), ali i iz drugih zemalja (npr. Velike Britanije, Dhont & Hodson, 2014). Ovi nalazi nedvosmisleno ukazuju na to da odnos prema ne-ljudskim životinjama deli bazične psihološke predispozicije sa drugim vrstama predrasuda (Duckitt & Sibley, 2010). Ako posmatramo različite ishode, vidimo da relativni doprinos ovih prediktora varira: dok je vrstizam kao odnos prema pravima ne-ljudskih životinja u bližoj vezi sa orijentacijom ka socijalnoj dominaciji, percepcije kulturne pretnje previđaju i autoritarnost. Ukupno, odnos prema ne-ljudskim životinjama, naročito stavovi prema eksploataciji životinja i sama učestalost konzumacije mesa u bližoj su vezi sa kompetitivnim pogledima na svet i uverenjem o (ljudskoj) superiornosti, ali ovaj odnos ima i svoj tradicionalistički osnov, koji se tiče privrženosti tradiciji i dominantnim normama. Pitanje koje ostaje otvoreno za dalja istraživanja je da li je ovaj tradicionalistički osnov vrstizma relevantan samo za neka društva, ali za sada je sigurno da on jeste relevantan za društveni i kulturni kontekst Balkana (Branković, 2021; 2022).

Upravo ovom zaključku govori u prilog obrazac povezanosti odnosa prema ne-ljudskim životinjama sa tradicionalnim identitetima. Ovaj nalaz validira i proširuje nalaze iz prethodnih istraživanja u regionu (Branković, 2021), koja ukazuju na isprepletenost ovog odnosa sa etnocentričnim pogledom na svet i etno-religijskim kompleksom društvenih identifikacija. Najdoslednije veze se i u aktuelnoj studiji uočavaju sa etničkim, religijskim identitetom, kao i identifikacijom sa entitetom, imajući u vidu da su entiteti u BiH takođe podeljeni prema etno-religijskim principima. Suprotno, identifikacija sa čovečanstvom u celini podrazumeva i pozitivniji odnos prema ne-ljudskim životinjama, što je u skladu sa univerzalističkom vrednosnom orijentacijom (Branković, 2022). Da poentiramo, ljudi koji vole ljude u većoj meri vole i ostale životinje. Ovakvi nalazi mogu nas i ohrabriti i zabrinuti. Ukoliko se pitanja prava ne-ljudskih životinja kose sa tradicionalnim pogledima na svet i doživljavaju kao identitetska pretnja, to znači da se bilo kakvi pokušaji zagovaranja ovih prava mogu suočiti sa znatnim otporom.

Možemo istaći da ovakvi pokušaji svakako moraju imati u vidu identitetske osnove odnosa prema ne-ljudski životinjama i nalaziti načine kako da promovisu prava ostalih životinja a da pojedincima ne ugroze vrednovane identitete. S druge strane, ukoliko se pokaže i naglasi usklađenost interesa ljudi i ostalih životinja, utoliko je veća verovatnoća da će se krug moralnih obzira proširiti u smeru obuhvatanja svih životinja. Zastupnike prava životinja, kao i zastupnike promena ishrane u pravcu smanjenja konzumacije mesa, možemo savetovati da pronalaze kreativne načine da naglase tradicionalne korene ovakvih praksi, kao što je religijski post (Budžak & Branković, in press).

Najzad, pokazali smo da je vrstizam u vezi sa osećajem distance prema nizu socijalnih grupa, što takođe proširuje prethodne nalaze o povezanosti vrstizma sa hostilnim seksizmom i predrasudama prema istopolnim osobama (Branković, 2022). U aktuelnoj studiji pokazujemo da su veze prisutne i u slučaju praktično svih nepripadničkih grupa. Zanimljivo je uočiti da se najviše korelacije ostvaruju upravo sa grupama koje možemo okarakterisati kao subverzivne, ali vrlo su snažne povezanosti i sa odnosom prema nizu etničkih nepripadničkih grupa. Ovaj nalaz takođe govori u prilog značaju etnocentričnih pogleda na svet kao relevantnog okvira za posmatranje i razumevanje odnosa prema životinjama: životinje, u nekom smislu, nisu samo *Drugi* u odnosu na ljude, već se doživljavaju u skladu sa etničkom *drugošću*. Koncept esencijalizacije identiteta (Branković et al., 2018; Turjačanin, 2014) ovde nam možda može biti od pomoći da razumemo aktuelne nalaze: s obzirom na to da se etnički identitet konstruiše kao esencijalni, to jest, dat rođenjem i utemeljen u krvnim razlikama, ne iznenađuje da se u istom smislu biološke osnovanosti konstruiše odnos prema ne-ljudskim životinjama. Ovde se nameće kao zajednički sadržalac koncept dehumanizacije (Haslam, 2006): odnos prema ne-ljudskim životinjama i etničkom *Drugom* u oba slučaja izgleda da podrazumeva kao bitnu karakteristiku odricanje određenih esencijalno ljudskih osobina svim drugim bićima sem pripadnicima vlastite grupe. Ovakav nalaz zavređuje dalja istraživanja i ona se mogu osloniti na pomenuti inter-vrnsni model predrasuda (Costello & Hodson, 2014; Hodson et al., 2020).

Aktuelno istraživanje pomoglo je da proširimo empirijsku bazu studija odnosa ljudi prema ostalim životinjama i ideoloških/identitetskih korelata ovog odnosa. Ipak, istraživanje ima i bitna ograničenja koja ćemo kratko sumirati. Svakako, ograničenost uzorka na mlade i to prevashodno iz jedne etničke grupe (Srbi) onemogućava generalizacije, te bi bilo važno proširiti dalja istraživanja i na grupe koje nisu obuhvaćene ovom

studijom. Takođe, u konceptualnom smislu, odnos prema ne-ljudskim životinjama nije svodiv na mere koje smo u ovoj studiji imali prilike da zabeležimo. Naročito bi bilo zanimljivo dalje ispitati percepcije mentalnih kapaciteta životinja, kako bismo proverili prethodno iznete interpretacije. Najzad, s obzirom na metod poprečnog preseka korišćen u ovoj studiji, izmiče nam mogućnost sagledavanja razvojnih i generacijskih aspekata odnosa prema ne-ljudskim životinjama.

Ipak, aktuelna studija pruža srazmerno jasne odgovore na postavljena pitanja: odnos prema ne-ljudskim životinjama svakako je u vezi sa odnosom prema drugima, naročito, drugačijim ljudima. Mere vrstizma povezane su sa merama distance prema nepripadničkim grupama. Štaviše, ovaj odnos deli važne psihološke osnove sa drugim oblicima predrasuda: s jedne strane, u opštem smislu, zasniva se na tradicionalnim i kompetitivnim pogledima na svet. Lokalno specifično, dominantni kompleks etno-religijskih identifikacija u jasnoj je vezi i sa odnosom prema ne-ljudskim životinjama. Što su ljudi isključiviji u definisanju svog dominantnog identiteta, utoliko su manje otvoreni i prema ostalim životinjama. Ovi nalazi su značajni jer ukazuju na neke bazične karakteristike odnosa prema drugima, i pokazuju njihovu psihološku zasnovanost. S druge strane, nadamo se da će ovi nalazi pomoći budućim pokušajima zagovaranja prava životinja, omogućujući ispravno razumevanje psiholoških osnova odnosa ljudi prema ostalim životinjama.

Reference:

- Abete, I., Romaguera, D., Vieira, A. R., de Munain, A. L., & Norat, T. (2014). Association between total, processed, red and white meat consumption and all-cause, CVD and IHD mortality: a meta-analysis of cohort studies. *British Journal of Nutrition*, 112(5), 762-775.
- Abrams, D., & Hogg, M. A. (2006). *Social identifications: A social psychology of intergroup relations and group processes*. London, UK: Routledge.
- Altemeyer, B. (1981). *Right-wing authoritarianism*. University of Manitoba Press.
- Amiot, C. E., & Bastian, B. (2015). Toward a psychology of human-animal relations. *Psychological Bulletin*, 141, 6-47.
- Beatson, R. M., & Halloran, M. J. (2007). Humans rule! The effects of creatureliness reminders, mortality salience and self-esteem on attitudes towards animals. *British Journal of Social Psychology*, 46(3), 619-632.

- Berners-Lee, M., Hoolohan, C., Cammack, H., & Hewitt, C. N. (2012). The relative greenhouse gas impacts of realistic dietary choices. *Energy Policy*, 43, 184–190.
- Baciadonna, L., Cornero, F. M., Emery, N. J., & Clayton, N. S. (2021). Convergent evolution of complex cognition: Insights from the field of avian cognition into the study of self-awareness. *Learning & behavior*, 49(1), 9-22.
- Bastian, B., & Loughnan, S. (2017). Resolving the meat-paradox: A motivational account of morally troublesome behavior and its maintenance. *Personality and Social Psychology Review*, 21(3), 278-299.
- Blagojević, M. (2013). Savremena religioznost studenata i desekularizacija srpskog društva. In M. Blagojević, J. Jablanov Maksimović, & T. Bajović (Eds.), *(Post)sekularni obrt: Religijske, moralne i društveno-političke vrednosti studenata u Srbiji* (pp. 11-61). Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Fondacija Konrad Adenauer, Centar za evropske studije.
- Branković, M. (2022). *Psihologija odnosa ljudi i (ostalih) životinja*. Beograd: Fakultet za medije i komunikacije.
- Branković, M. (2021). What we eat is who we are: The role of ethnic attachment as an ideological base of animal exploitation. *Anthrozoös*, 34 (3), 321-338.
- Branković, M., & Budžak, A. (2021). The healthy, yet unhealthy choice: Contents and positivity of stereotypes about vegetarians and vegans in a meat-eating culture. (preprint at <https://psyarxiv.com/>). DOI: 10.31234/osf.io/rdfs3
- Branković, M., Turjačanin, V., & Maloku, E. (2017). Setting the stage: Research on national, ethnic, and religious identities after the recent violent conflicts in the Western Balkans. In F. Pratto, I. Žeželj, E. Maloku, V. Turjačanin, & M. Branković (Eds.), *Shaping Social Identities after the Violent Conflicts: Youth in Western Balkans* (pp. 13-51). Palgrave Macmillan.
- Budžak, A., & Branković, M. (in press). The traditional vegetarians – Improving attitudes toward vegetarians through emphasizing similarities between vegetarianism and traditional fasting. *Social Psychology*.
- Costello, K., & Hodson, G. (2014). Explaining dehumanization among children: The interspecies model of prejudice. *British Journal of Social Psychology*, 53(1), 175-197.
- Dhont, K., & Hodson, G. (2014). Why do right-wing adherents engage in more animal exploitation and meat consumption?. *Personality and Individual differences*, 64, 12-17.
- Dhont, K., & Hodson, G. (Eds.). (2020). *Why we love and exploit animals. Bridging insights from academia and advocacy*. London: Routledge.
- Dhont, K., Hodson, G., & Leite, A. C. (2016). Common Ideological Roots of Speciesism and Generalized Ethnic Prejudice: The Social Dominance Human–Animal Relations Model (SD-HARM). *European Journal of Personality*, 30(6), 507-522.
- Duckitt, J., & Sibley, C. G. (2010). Personality, ideology, prejudice, and politics: A dual-process motivational model. *Journal of Personality*, 78(6), 1861-1894.
- Dušanić, S. (2007). *Psihološka istraživanja religioznosti*. Banjaluka: Filozofski fakultet.

- Farvid, M. S., Sidahmed, E., Spence, N. D., Mante Angua, K., Rosner, B. A., & Barnett, J. B. (2021). Consumption of red meat and processed meat and cancer incidence: A systematic review and meta-analysis of prospective studies. *European Journal of Epidemiology*, 36(9), 937-951.
- Goldenberg, J. L., Pyszczynski, T., Greenberg, J., Solomon, S., Kluck, B., & Cornwell, R. (2001). I am not an animal: Mortality salience, disgust, and the denial of human creatureliness. *Journal of Experimental Psychology: General*, 130(3), 427-435.
- Graça, J., Calheiros, M. M., Oliveira, A. & Milfont, T. L. (2018). Why are women less likely to support animal exploitation than men? The mediating roles of social dominance orientation and empathy. *Personality and Individual Differences*, 129, 66-69.
- Haslam, N. (2006). Dehumanization: An integrative review. *Personality and Social Psychology Review*, 10(3), 252-264.
- Hedenus, F., Wirsenius, S., Daniel, J., & Johansson, A. (2014). The importance of reduced meat and dairy consumption for meeting stringent climate change targets. *Climatic Change*, 124, 79e91.
- Heinrich, B., & Bugnyar, T. (2005). Testing problem solving in ravens: String-pulling to reach food. *Ethology*, 111(10), 962-976.
- Hodson, G., Dhont, K., & Earle, M. (2020). Devaluing animals, “animalistic” humans, and people who protect animals. In K. Dhont & G. Hodson (Eds.), *Why we love and exploit animals. Bridging insights from academia and advocacy* (pp. 67-90). London: Routledge.
- Hronesova, J. (2012). *Everyday ethno-national identities of young people in Bosnia and Herzegovina*. Frankfurt: Peter Lang.
- Hyers, L. L. (2006). Myths used to legitimize the exploitation of animals: An application of Social Dominance Theory. *Anthrozoös*, 19(3), 194-210.
- Joy, M. (2008). *Why we love dogs, eat pigs and wear cows. An introduction to carnism*. San Francisco: Conari Press.
- Loughnan, S., Halloran, M., & Beatson, R. (2009). Attitudes toward animals: The effect of priming thoughts of human-animal similarities and mortality salience on the evaluation of companion animals. *Society & Animals*, 17(1), 72-89.
- Low, P., Panksepp, J., Reiss, D., Edelman, D., Van Swinderen, B., & Koch, C. (2012, July). The Cambridge declaration on consciousness. In *Francis crick memorial conference, Cambridge, England* (pp. 1-2).
- Love, H. J., & Sulikowski, D. (2018). Of meat and men: Sex differences in implicit and explicit attitudes toward meat. *Frontiers in psychology*, 9, 559.
- Piazza, J., Ruby, M. B., Loughnan, S., Luong, M., Kulik, J., Watkins, H. M., & Seigerman, M. (2015). Rationalizing meat consumption. The 4Ns. *Appetite*, 91, 114-128.
- Pinillos, R. G., Appleby, M. C., Manteca, X., Scott-Park, F., Smith, C., & Velarde, A. (2016). One welfare – a platform for improving human and animal welfare. *Veterinary Record*, 179(16), 412-413.

- Pratto, F., Sidanius, J., & Levin, S. (2006). Social dominance theory and the dynamics of intergroup relations: Taking stock and looking forward. *European review of social psychology, 17*(1), 271-320.
- Rosenfeld, D. L., & Tomiyama, A. J. (2021). Gender differences in meat consumption and openness to vegetarianism. *Appetite, 105*475.
- Rothgerber, H. (2013). Real men don't eat (vegetable) quiche: Masculinity and the justification of meat consumption. *Psychology of Men & Masculinity, 14*(4), 363.
- Ruby, M. B. (2012). Vegetarianism. A blossoming field of study. *Appetite, 58*(1), 141-150.
- Ruby, M. B., & Heine, S. J. (2011). Meat, morals, and masculinity. *Appetite, 56*(2), 447-450.
- Ryder, R. D. (1970). *Speciesism*. Leaflet.
- Shafiullah, M., Khalid, U., & Shahbaz, M. (2021). Does meat consumption exacerbate greenhouse gas emissions? Evidence from US data. *Environmental Science and Pollution Research, 28*(9), 11415-11429.
- Singer, P. (1975/2009). *Animal liberation*. NY: HarperCollins Publishers.
- Suddendorf, T., & Redshaw, J. (2017). Anticipation of future events. *Encyclopedia of animal cognition and behavior, 1*-9.
- Tajfel, H., & Turner, J. C. (1979). The social identity theory of intergroup behavior. In S. Worchel & W. G. Austin (Eds.), *Psychology of intergroup relations* (Vol. 2, pp. 7-24). Chicago: Nelson-Hall.
- Tilman, D., & Clark, M. (2014). Global diets link environmental sustainability and human health. *Nature, 515*, 518-522.
- Treaty of Lisbon (2007). Lisbon: Official Journal of the European Union. Preuzeto sa <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:12007L/TXT>, 25. XII 2021.
- Turjačanin, V. (2015). *Socijalna psihologija etničkog identiteta*. Banja Luka: Filozofski fakultet.
- Turner, J. C., Hogg, M. A., Oakes, P. J., Reicher, S. D., & Wetherell, M. S. (1987). *Rediscovering the social group: A self-categorization theory*. Basil Blackwell.
- Turner-McGrievy, G. M., Wirth, M. D., Shivappa, N., Wingard, E. E., Fayad, R., Wilcox, S., ... & Hébert, J. R. (2015). Randomization to plant-based dietary approaches leads to larger short-term improvements in Dietary Inflammatory Index scores and macronutrient intake compared with diets that contain meat. *Nutrition research, 35*(2), 97-106.
- Wiebers, D. O., & Feigin, V. L. (2020). What the COVID-19 crisis is telling humanity. *Neuroepidemiology, 1*-4.
- Whiten, A. (2017b). Culture extends the scope of evolutionary biology in the great apes. *Proceedings of the National Academy of Sciences, 114*(30), 7790-7797.

Delegitimizacija etničkog identiteta: ideološki i metaidentitetski prediktori

Milica Ninković i Iris Žeželj

“Srbi narod najstariji”, “Albanci potomci Ilira”, “Hrvati genetski najstariji narod u Evropi” - ovo su samo neki od napisa u medijima na prostoru bivše Jugoslavije. U neformalnoj medijskoj anketi koju je 2019. godine sproveo N1 BiH, građani Srbije, Hrvatske i BiH na pitanje “Koji je najstariji narod na Balkanu?” bez izuzetka navode svako svoju etničku grupu (N1 BiH, 2019). Uz uverenja o statusu sopstvene svoje grupe kao najstarije, međutim, vezuju se i uverenja o tuđim grupama kao “novim, pridošlicama” pa čak i o tuđim, nepripadničkim grupama kao “izmišljenim i nepostojećim”. U ovom istraživanju bavimo se upravo tendencijom negiranja identiteta drugim grupama na osnovu dužine postojanja, i zasnovanošću te tendencije u bazičnim ideološkim i takozvanim meta-identitetskim uverenjima.

Uverenja zasnovana na istorijskim argumentima i njihova uloga u međugrupnim odnosima

U konfliktnim i postkonfliktnim društvima političke elite i protivnici pomirenja često se koriste raznim sredstvima kako bi zadržali *status quo*, ili pak mobilisali nacionalistički naboj kod pripadnika sopstvene nacije. U psihološkom smislu, ova sredstva se uglavnom odnose na formiranje različitih uverenja kod pripadnika grupe, koja dalje olakšavaju formiranje i održavanje pristrasnosti u korist sopstvene grupe, posledično omogućavajući pojedincima da opravdaju svoje negativne stavove prema drugim nacionalnim, etničkim i religioznim grupama. Takva uverenja najčešće se oslanjaju na različite istorijske argumente, čime eksploatišu potrebu ljudi da opažaju grupe sa kojima se identifikuju kao istorijski trajnije (Žeželj, 2022), istovremeno osporavajući dužinu trajanja “suparničkih” grupa. Tako se u diskursu desno orijentisanih političara mogu čuti argumenti o tome kako smo MI naselili ovu oblast pre NJIH, propatili više od NJIH, ili čak postojali pre NJIH.

Ovakav javni diskurs nadalje vodi formiranju različitih uverenja - autohtoniji, nadmetanju za status žrtve (eng. *competitive victimhood*) i delegitimizaciji etničkog identiteta - koja kasnije oblikuju stavove i ponašanja prema drugim grupama. Ovakva uverenja, zasnovana na istorijskim argumentima, olakšavaju odbranu sopstvene grupe čak i nakon suočavanja sa informacijama o nedelima njenih pripadnika. Status "istorijske žrtve", recimo, moralno licencira članove grupe za različite transgresije, odnosno dozvoljava da se različita nedela interpretiraju kao odbrambena. To nadalje onemogućava prihvatanje odgovornosti za postupke sopstvene grupe, posledično usporavajući proces pomirenja (Bilewitz, 2016). I dok su autohtonija i nadmetanje za status žrtve relativno dobro istražena uverenja, delegitimizacija etničkog identiteta je tek u poslednjih nekoliko godina definisana, operacionalizovana i dovedena u vezu sa drugim psihološkim konstruktima (Ninković, 2020). U nastavku ćemo ukratko opisati ova tri uverenja, a zatim na osnovu istraživanja autohtonije i nadmetanja za status žrtve dati argumente za to šta bi moglo biti u osnovi delegitimizacije etničkog identiteta.

Autohtonija predstavlja uverenje da grupa koja je prva naselila određenu teritoriju polaže veća prava na nju, a samim tim i "određuje pravila igre" koja na njoj važe (Martinović & Verkuyten, 2013). Narativi o autohtoniji rašireni su među desno orijentisanim političarima ne samo na konfliktnim i postkonfliktnim područjima, već i u društvima sa velikim prilivom imigranata iz različitih kultura (za pregled pogledati Martinović & Verkuyten, 2013). Posledica raširenosti ovakvih narativa u javnom prostoru vode formiranju njima kompatibilnih uverenja kod jednog dela građana, što dalje olakšava opravdavanje diskriminacije imigrantskih grupa, ali i svih koji se smatraju pridošlicama, tj. neautohtonim naseljenicima date teritorije. Pokazalo se da su zagovaranju autohtonije podložniji konzervativniji pojedinci (Smeekes et al., 2015), oni koji su snažnije vezani za svoju nacionalnu ili etničku grupu, te oni koji su skloni konformiranju tradicionalnim društvenim normama i koji zagovaraju postojanje hijerarhije među društvenim grupama (Martinović & Verkuyten, 2013). Sa druge strane, kao protektivni faktori koji otežavaju formiranje ovakvih uverenja navode se egalitarnost, građanska identifikacija, kao i odobravanje tuđih kultura kao jednako dobrih i vrednih (Martinović & Verkuyten). Kada je reč o ishodima autohtonije, dosledno se pokazuje da su zagovornici ovog uverenja skloniji predrasudama prema imigrantskim grupama (Gattino et al, 2019), te spremniji da ospore njihova građanska prava (Verkuyten & Martinović, 2015) i učestvuju u kolektivnoj akciji protiv njih (López et al., 2018). Slično tome, na (post)konfliktnim područjima, posebno tamo gde i dalje

postoji spor između grupa oko dela teritorije (npr. Kosovo, Palestina, Kipar), zagovornici uverenja o autohtoniji su manje spremni na pomirenje i pregovore sa suparničkom grupom (Storz et al., 2020).

Za razliku od uverenja o autohtoniji koja se odnose na polaganje prava grupe na određenu teritoriju, nadmetanje za status žrtve predstavlja uverenje da je sopstvena grupa propatila više od drugih u međugrupnom konfliktu (Noor et al., 2012). Narativ o tome da smo MI veće žrtve od NJIH olakšava opravdavanje zločina sopstvene grupe kao neizbežnih i posledično oslobađanje ili umanjeње odgovornosti (Noor et al., 2008). Slično kao u slučaju autohtonije, raširenost narativa o većoj patnji sopstvene grupe u odnosu na protivničku vodi formiranju uverenja kod individua da je njihova grupa zaista podnela veći teret konflikta, bez obzira na to da li ovo uverenje ima uporište u realnosti. Istraživanja pokazuju da vezanost za sopstvenu grupu povećava verovatnoću formiranja ovakvog uverenja, dok je međugrupna empatija i poverenje smanjuju (Andrighetto et al., 2012). Sa druge strane, što je snažnije uverenje da je sopstvena grupa propatila više od tuđe, manja je spremnost da se podrže mirna rešenja konflikta, dok je težnja ka nasilnim rešenjima jača (Uluğ et al., 2020).

Na primeru autohtonije i nadmetanja za status žrtve videli smo koji su psihološki konstrukti u osnovi uverenja zasnovanih na istorijskim argumentima, kao i kako ona mogu doprineti održanju međugrupnih tenzija, odnosno smanjiti spremnost na pomirenje. Međutim, kada je reč o delegitimizaciji etničkog identiteta, nema mnogo istraživanja fokusiranih na ovo uverenje, budući da je ona relativno skoro prepoznata i operacionalizovana kao psihološki konstrukt (Ninković, 2020). U nastavku teksta fokusiraćemo se na narativ o etničkoj delegitimizaciji i uverenje koje se na osnovu njega formira.

Delegitimizacija etničkog identiteta

Tendencija da se osporavaju poreklo i autentičnost drugih naroda upotrebom istorijskih argumenata prisutna je u narativima nacionalista na prostorima bivše Jugoslavije. U toku jugoslovenskih ratova devedesetih, osnovni cilj ovakvih narativa bilo je opravdavanje ratnih delovanja i pokušaja hegemonizacije i asimilacije etno-nacionalnih grupa (Hayden, 2002). Međutim, oni su prisutni i danas, pa se nekim narodima na ovim prostorima osporava postojanje u pokušaju da se asimiluju sa

drugima (Vajzović, 2012). Dodatno, neki zvanični udžbenici istorije osporavaju postojanje mnogih južnoslovenskih naroda (Miletić, 2017), što ukazuje na to da narativ o delegitimizaciji određenih etničkih grupa nije rezervisan samo na desno orijentisane političare, već je deo zvaničnih nacionalnih narativa. Ovo dalje vodi formiranju uverenja da etničke grupe u manjoj ili većoj meri imaju pravo da sebe nazivaju narodom.

Upravo pretpostavku da su neki narodi manje ili više legitimni, odnosno tendenciju da osporavamo njihovo postojanje usled toga što ono ne seže daleko u prošlost, nazivamo delegitimizacijom etničkog identiteta (Ninković, 2020). U srži ove tendencije leži uverenje da je identitet istorijski mlađih grupa fragilniji, što ih čini *u manjoj meri narodima*, u odnosu na starije etničke grupe. Ona je opšta, odnosno nije vezana za konkretne etničke grupe, pa je treba razlikovati od Bar-Talovog koncepta delegitimizacije koji se odnosi na poricanje bazične ljudskosti tuđoj grupi, kao i prava koja iz toga proizlaze, odnosi se na konkretnu grupu i predstavlja sastavni deo etosa konflikta (Bar-Tal et al., 2012). Drugim rečima, osoba koja zagovara uverenje o delegitimizaciji etničkog identiteta smatraće da se etnička grupa čija tradicija nije dovoljno duga ne može smatrati narodom, i samim tim biti sklona da ospori postojanje svih relativno mlađih etničkih grupa, bez obzira na svoj stav prema njima.

Delegitimizacija etničkog identiteta, kao novouspostavljen konstrukt, nije dovoljno istražena, niti je istraživana van prostora bivše Jugoslavije. Postojeće studije, međutim, ukazuju na to da bi ona mogla biti svrstana među defanzivna uverenja zasnovana na istorijskim argumentima, kako na osnovu svojih korelata, tako i na osnovu ishoda. Tako se pokazalo da su delegitimizaciji etničkog identiteta skloniji desno politički orijentisani pojedinci, kao i oni koji se snažnije identifikuju sa sopstvenom etničkom grupom (Ninković, 2020). U istoj studiji, pokazano je da je delegitimizacija povezana, ali ne i istovetna sa esencijalističkim shvatanjem etničkog identiteta - esencijalizmom, u čijoj osnovi leži primordijalno razumevanje etniciteta, odnosno uverenje da je etnička pripadnost biološki data i samim tim nepromenjiva, te da predstavlja važan i neodvojivi deo ličnog identiteta (Turjačanin i sar., 2017). Dalja istraživanja dala su uvid u poziciju etničke delegitimizacije u odnosu na druge psihološke konstrukte čiji je važan deo istoričnost: autohtonije, o kojoj je bilo reči ranije, i kolektivnog kontinuiteta, odnosno opažanja kontinuiteta ličnog identiteta kroz prizmu pripadnosti etničkoj grupi. Pokazano je da je delegitimizacija srodna ovim konstruktima, ali da nije svodiva na njih, budući da su korelacije između njih umerene (Ninković

& Žeželj, 2021). Naposljetku, postojeća istraživanja ukazuju na to da je delegitimizacija etničkog identiteta dobar prediktor stava prema drugim etničkim grupama, prevashodno onim čiji se etnički identitet osporava u javnom diskursu (npr. stav Srba prema Bošnjacima; Ninković, 2020; 2021), ali ne i prema drugim etničkim grupama prema kojima postoje izražene predrasude (npr. Albancima; Ninković, 2021). Ovakva negativna povezanost između delegitimizacije i stava prema određenim etničkim grupama ide u prilog pretpostavci da se ona može svrstati u defanzivna uverenja zasnovana na istorijskim argumentima, odnosno da može imati ulogu u odbrani sopstvene grupe i relativizaciji njenih dela tokom i nakon konflikta.

Psihološke osnove delegitimizacije etničkog identiteta

U dosadašnjem tekstu prikazali smo postojeće nalaze o korelatima delegitimizacije etničkog identiteta i njenoj ulozi u međugrupnim odnosima. Veza delegitimizacije sa stavom prema nekim, ali ne svim narodima, ukazuje na to da se narativi o nekim narodima kao manje stvarnim preslikavaju sa socijalnog na psihološki plan, u vidu uverenja o tome da neke grupe imaju veće pravo da sebe nazivaju narodom nego neke druge. Međutim, postavlja se pitanje koje nas psihološke osobine čine manje ili više podložnim da formiramo ovakvo uverenje. Cilj ove studije je upravo utvrđivanje osobina koje bi mogle biti u osnovi delegitimizacije etničkog identiteta.

Na osnovu ranijih istraživanja srodnih konstrukata, ali i same prirode konstrukta delegitimizacije, ispitane su dve grupe uverenja kao njenih prediktora. Budući da je ranije pokazano da je delegitimizacija povezana sa različitim varijablama iz spektra konzervativizma, prvu grupu prediktora čine ideološka uverenja koja se grupišu oko dve dimenzije: orijentacije ka socijalnoj dominaciji i desničarske autoritarnosti. Orijentacija ka socijalnoj dominaciji (eng. *Social dominance orientation, SDO*) predstavlja stepen u kom osoba vrednuje hijerarhijske (nasuprot egalitarnim) odnosima između grupa (Pratto et al., 1994). Ova relativno stabilna osobina pozitivno je povezana sa nacionalizmom, kulturnim elitizmom, a negativno sa stavom prema drugim grupama, pre svega onim koje imaju manje moći u društvenoj hijerarhiji (Pratto et al., 1994). Upravo zbog visokog vrednovanja hijerarhije kod osoba sa izraženom orijentacijom ka socijalnoj dominaciji,

pretpostavili smo da bi ova osobina mogla biti u osnovi delegitimizacije etničkog identiteta koja je takođe zasnovana na nekoj vrsti hijerarhije (istorijski starije grupe polažu veće pravo na etnički identitet od onih mlađih). Sa druge strane, desničarska autoritarnost (eng. *Right-wing authoritarianism, RWA*) predstavlja tendenciju ka zagovaranju tradicionalnih vrednosti, potčinjavanja autoritetu i agresije ili neprijateljstva prema drugim grupama (Altemeyer, 1998). Kao i SDO, desničarska autoritarnost je relativno stabilna osobina, uglavnom visoko izražena kod konzervativnih pojedinaca. Pokazano je da je desničarska autoritarnost pozitivno povezana sa opštom sklonošću ka predrasudama (Ekehammar et al., 2004), a jedna od njenih značajnih odlika je i snažan otpor ka društvenim promenama, odnosno težnja da se u društvu održi status quo (Duncan et al., 2003). Upravo zbog toga, čini se da opovrgavanje mogućnosti da etničke grupe mogu nastajati i nestajati, koje je odlika delegitimizacije etničkog identiteta, predstavlja ozbiljno narušavanje statusa quo, te da bi osobe sa izraženom desničarskom autoritarnosti bile sklone da zagovaraju uverenje o delegitimizaciji.

Druga grupa uverenja za koje smo pretpostavili da bi mogla biti dobri prediktori delegitimizacije etničkog identiteta su takozvana metaidentitetska uverenja - različita uverenja o prirodi etničkog i nacionalnog identiteta. U ovoj studiji ispitali smo esencijalizam, odnosno sklonost da se etnički identitet posmatra kao biološki dat i nepromenljiv, a o kom je ranije bilo reči. Pored toga, kao prediktor delegitimizacije ispitano je i uverenje o (ne)kompleksnosti etnonacionalnog identiteta, odnosno opažanje etničkog, nacionalnog i verskog identiteta kao međusobno preklapajućih (npr. *Ako si Srbin, moraš biti pravoslavac*). Pretpostavka da esencijalizam može biti u osnovi delegitimizacije utemeljena je kako u empirijski pokazanom odnosu ova dva uverenja (Ninković, 2020), tako i u samoj prirodi esencijalizma: biološka datost i nepropusnost etničkih kategorija trebalo bi da podrazumevaju da one predstavljaju konačan skup čiji se broj elemenata ne može promeniti; drugim rečima, nastanak novih i nestanak starih grupa logički je nemoguć ukoliko pretpostavljamo da su one biološki date. Kada je reč o kompleksnosti identiteta, ona predstavlja subjektivno predstavljanje odnosa između različitih socijalnih identiteta koje osoba istovremeno ima (Roccas & Brewer, 2002). Ovi različiti identiteti se mogu u manjoj ili većoj meri preklapati, a njihova kompleksnost predstavlja meru u kojoj pojedinac ima svest o tome da njihovo preklapanje nije apsolutno niti isključivo. U ovom istraživanju, kompleksnost identiteta je operacionalizovana kao mogućnost da se etničke, nacionalne i verske kategorije preklapaju u manjoj ili u većoj meri, odnosno kao mogućnost

da osoba istovremeno bude pripadnik npr. većinske etničke i manjinske verske grupe. Budući da kompleksnost identiteta predstavlja fleksibilnost u pogledu definisanja etničkog (i drugih socijalnih) identiteta, plauzibilna je pretpostavka da bi individue koje imaju fleksibilan pogled na ovaj aspekt identiteta trebalo da zauzimaju i relativno fleksibilno stanovište po pitanju definisanja etničkih grupa, tj. da u manjoj meri zagovaraju uverenja o delegitimizaciji.

Hipoteze

Na osnovu ranijih istraživanja i teorijskog razmatranja delegitimizacije etničkog identiteta, postavili smo sledeće hipoteze:

H1: Orijentacija ka socijalnoj dominaciji i desničarska autoritarnost imaće međusobno nezavistan doprinos objašnjenju delegitimizacije etničkog identiteta; obe varijable će biti u pozitivnoj vezi sa delegitimizacijom.

H2: Esencijalizam i nekompleksnost identiteta dodatno će doprineti objašnjenju delegitimizacije, u odnosu na SDO i RWA; obe varijable će biti u pozitivnoj vezi sa delegitimizacijom.

Rezultati

U Tabeli 1 prikazani su deskriptivni statistici i korelacije između varijabli korišćenih u ovoj studiji.

Tabela 1: Deskriptivni statistici i korelacije između varijabli

	M	SD	2	3	4	5
1. Delegitimizacija etničkog identiteta	3.0	1.0	.27***	.28***	.35***	.33***
2. Desničarska autoritarnost	3.8	0.9		.32***	.32**	.27***
3. Orijentacija ka socijalnoj dominaciji	2.3	1.0			.17***	.26***
4. Esencijalizam	3.8	0.7				.28***
5. Nekompleksnost identiteta	2.8	1.1				-

Napomena. Sve varijable su merene na petostepenoj skali. *** $p < .001$.

Kao što se može videti u Tabeli 1, izraženost delegitimizacije etničkog identiteta je umerena, dok su njene veze sa ideološkim varijablama očekivane - umerene i pozitivne. Povezanost sa metaidentitetskim uverenjima je sličnog intenziteta, takođe u pozitivnom smeru. S obzirom na relativnu konceptualnu udaljenost ideoloških varijabli od delegitimizacije, jačina njihovih korelacija je očekivana, dok bismo očekivali nešto višu povezanost sa metaidentitetskim uverenjima. Međutim, ove korelacije su u skladu sa prethodno dobijenim nalazima o delegitimizaciji identiteta: veza sa autoritarnošću i orijentacijom ka socijalnoj dominaciji očekivana je na osnovu prethodno uspostavljene veze između delegitimizacije i desne političke orijentacije. Kada je reč o metaidentitetskim uverenjima, ranije dobijena pozitivna veza sa esencijalizmom je potvrđena, a na osnovu nje bismo očekivali i pozitivnu vezu sličnog intenziteta sa nekompleksnošću etničkog identiteta.

Kako bismo testirali naše hipoteze i ispitali na koji način ideološka i metaidentitetska uverenja doprinose formiranju uverenja da su neke etničke grupe legitimnije od drugih, postavili smo hijerarhijski linearni regresioni model. U prvom koraku ispitana je prediktivna moć ideoloških uverenja, a zatim i dodatni doprinos metaidentitetskih uverenja. Rezultati su prikazani u Tabeli 2.

Tabela 2: Predviđanje delegitimizacije etničkog identiteta pomoću ideoloških (Model 1) i metaidentitetskih uverenja (Model 2)

Prediktor	Model 1	Model 2
	β	β
Autoritarnost	.20***	.09***
Orijentacija ka socijalnoj dominaciji	.21***	.16***
Esencijalizam		.24***
Nekompleksnost identiteta		.20***
ΔR^2	.11***	.11***

*** $p < .001$

Rezultati hijerarhijske regresione analize ukazuju da ideološka i metaidentitetska uverenja objašnjavaju ukupno 22% varijanse

delegitimizacije etničkog identiteta ($F(4,1365) = 96.80, p < .001, R^2_{adj} = .22$). Ideološka uverenja, odnosno autoritarnost i orijentacija ka socijalnoj dominaciji doprinose predikciji u gotovo istoj meri, objašnjavajući dodatnih 11% varijanse delegitimizacije ($F(2,1367) = 88.40, p < .001$), što je u skladu sa našom prvom hipotezom (H1). Dodavanje metaidentitetskih uverenja, odnosno esencijalizma i uverenja o nekompleksnosti identiteta poboljšava prediktivnu moć modela za 11% ($F(2,1365) = 93.27, p < .001, \Delta R^2 = .11$), što je u skladu sa H2. U ukupnom modelu (Model 2) prediktivna moć ideoloških uverenja je slabija, ali i dalje značajna, dok metaidentitetska uverenja imaju snažniji doprinos objašnjenju delegitimizacije etničkog identiteta. Delimično opadanje prediktivne moći ideoloških uverenja je očekivano, s obzirom na (1) njihovu povezanost sa metaidentitetskim uverenjima i (2) njihovu relativnu konceptualnu udaljenost u odnosu na delegitimizaciju.

Diskusija

Iako je delegitimizacija konstrukt koji je relativno skoro uveden u akademsku literaturu, prisutan je i zloupotrebljavan u javnom govoru mnogo duže, a izgleda i da je psihološki sasvim utemeljen - empirijski nalazi koji se akumuliraju ukazuju na opravdanost njegovog konceptualnog izdvajanja. Naime, ne samo da je koristan za predviđanje stavova prema specifičnim tuđim grupama, i to nakon što se kontrolišu drugi važni srodni prediktori poput identifikacije sa sopstvenom etničkom grupom i ideološke orijentacije, delegitimizacija se kao konstrukt pokazuje smisleno povezan sa drugim zasnovanim na istoricitetu, ali i dovoljno različit od njih da bi se tretirao samostalno.

U ovom istraživanju pokazano je da su delegitimišuća uverenja poput "Da bismo neku grupu smatrali narodom ona mora imati dugu istoriju i tradiciju", povezana sa drugim rigidnim identitetskim uverenjima - uslovljavanjem esencijalizmom, "poreklom kao srži grupe", neprihvatanjem složenijih identitetskih kombinacija, kao i sa konzervativnijim ideološkim pozicijama - desnom autoritarnošću i sklonosti ka socijalnoj dominaciji, odnosno opravdavanju hijerarhijskih odnosa među grupama. Ovaj nalaz ukazuje da su konzervativniji pojedinci posebno skloni da oduzimaju legitimitet drugim etničkim grupama koristeći argumente zasnovane na istoriji, odnosno da su posebno podložni usvajanju narativa o tome da istorijski stariji narodi

imaju veće pravo da sebe tako i nazivaju. Ostaje, naravno, otvoreno pitanje o kauzalnom smeru ove veze, koji nije moguće utvrditi na osnovu postojećih korelacionih nalaza.

U budućim istraživanjima bilo bi korisno ispitati generalizabilnost ovog konstrukta van specifičnog post-konfliktnog okruženja u kome je do sada empirijski testiran. Takođe, bilo bi dobro proveriti da li su pojedinci skloni generalno delegitimišućim uverenjima, istovremeno skloniji i isključujućem shvatanju prava na teritoriju koje uključuje autohtona uverenja, uverenja o starosedelačkom pravu, kao i nadmetanju za status veće istorijske žrtve. Prve dve grupe uverenja izražavaju opšte principe o pravu na samodeterminaciju i prepoznavanje, pravu na državu, dok se treće odnosi na sopstvenu grupu, odnosno na njen "istorijski" moralni kredit koji proizlazi iz prethodnih nepravdi, ali se uvezuju na taj način da čine sindrom. Za sva tri je zajedničko da argumentaciju za aktuelna prava pronalaze u kolektivnoj istoriji grupe, da aktuelne međugrupne odnose legitimišu prethodnim, kao i da kao sindrom zapravo vode pristrasnoj interpretaciji tih međugrupnih odnosa i većem odbacivanju drugih grupa i idealizaciji sopstvene. To što su u pitanju opštija uverenja ih, na neki način, čini teže opovrgljivim i podložnijim zloupotrebi: naizgled su to uverenja nepovezana sa stavovima prema konkretnim grupama, a istovremeno i moćno mobilizatorsko oruđe u dnevno-političkim nadmetanjima.

Reference:

- Altemeyer, R. A. (1998). The other "authoritarian personality." *Advances in Experimental Social Psychology*, 30, 47–92.
- Andrighetto, L., Mari, S., Volpato, C., & Behluli, B. (2012). Reducing competitive victimhood in Kosovo: The role of extended contact and common ingroup identity. *Political Psychology*, 33(4), 513-529. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9221.2012.00887.x>
- Bar-Tal, D., Sharvit, K., Halperin, E., & Zafran, A. (2012). Ethos of conflict: The concept and its measurement. *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, 18(1), 40. <https://doi.org/10.1037/a0026860>
- Bilewicz, M. (2016). The dark side of emotion regulation: Historical defensiveness as an obstacle in reconciliation. *Psychological Inquiry*, 27(2), 89-95. <https://doi.org/10.1080/1047840X.2016.1162130>

- Duncan, L. E., Peterson, B. E., & Ax, E. E. (2003). Authoritarianism as an agent of status quo maintenance: Implications for women's careers and family lives. *Sex Roles*, 49(11), 619-630. <https://doi.org/10.1023/B:SERS.00000003132.74897.f3>
- Gattino, S., Tartaglia, S., Rollero, C., & De Piccoli, N. (2019). The relationship between local identification, urban disorder sensitivity, and prejudice toward immigrants: The role of autochthony. *American Journal of Community Psychology*, 64(1-2), 232-241. <https://doi.org/10.1002/ajcp.12348>
- Ekehammar, B., Akrami, N., Gylje, M., & Zakrisson, I. (2004). What matters most to prejudice: Big five personality, social dominance orientation, or right-wing authoritarianism?. *European journal of personality*, 18(6), 463-482. <https://doi.org/10.1002/per.526>
- Hasbún López, P., Martinović, B., Bobowik, M., Chryssochoou, X., Cichocka, A., Ernst-Vintila, A., ... & Žeželj, I. (2019). Support for collective action against refugees: The role of national, European, and global identifications, and autochthony beliefs. *European journal of social psychology*, 49(7), 1439-1455. <https://doi.org/10.1002/ejsp.2608>
- Hayden, R. M. (2002). Muslimani kao "Drugi" u srpskoj i hrvatskoj politici. U J. M. Halpern i D. A. Kideckel (Ur.), *Susedi u ratu. Jugoslovenski etnicitet, kultura i istorija iz ugla antropologa* (pp. 154-164). Samizdat B92.
- Martinovic, B., & Verkuyten, M. (2013). 'We were here first, so we determine the rules of the game': Autochthony and prejudice towards out-groups. *European Journal of Social Psychology*, 43(7), 637-647. <https://doi.org/10.1002/ejsp.1980>
- Miletić, A. R. (2017). Vidovdanska etika, poturčenjaci i milosnice. Veliki narativ Srbije u udžbeniku istorije Radoša Ljušića. Preuzeto sa <https://internethilten.com/istrazivanja/item/48-vidovdanska-etika-poturcenjaci-i-milosnice-veliki-narativ-srbije-u-udzbeniku-istorije-radosa-ljusica.html>
- N1 BiH (Mart, 2019). *Pitali smo građane u BiH, Hrvatskoj i Srbiji koji je narod najstariji*. <https://ba.n1info.com/vijesti/a325045-pitali-smo-gradjane-koji-je-narod-najstariji/>
- Ninković, M. (2020). My ethnicity is older than yours! Delegitimizing other's ethnic identity as a correlate of inter-ethnic attitudes. Rad objavljen u Zborniku radova sa skupa *Empirijska istraživanja u psihologiji*, str. 132-136. http://empirijskaistrazivanja.org/wp-content/uploads/2021/04/EIP2020_conf_proceedings.pdf#page=132
- Ninković, M. (2021). Ethnic identity delegitimization as a predictor of attitude towards ethnic groups. Rad predstavljen na naučnom skupu 25. *Dani Ramira i Zorana Bujasa*, Zagreb, septembar-oktobar 2021. <https://repozitorij.ffzg.unizg.hr/islandora/object/ffzg:5369/datastream/FILE0/download>
- Ninković, M. & Žeželj, I. (2021). Judging identities based on historicity: Discriminative validity of Ethnic identity delegitimization scale. Rad objavljen u Zborniku radova sa skupa *Empirijska istraživanja u psihologiji*, str. 99-101.

<http://empirijskaistrazivanja.org/wp-content/uploads/2022/02/ZbornikFINAL2021.pdf#page=99>

- Noor, M., Brown, R., Gonzalez, R., Manzi, J., & Lewis, C. A. (2008). On positive psychological outcomes: What helps groups with a history of conflict to forgive and reconcile with each other?. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 34(6), 819-832. <https://doi.org/10.1177/0146167208315555>
- Noor, M., Shnabel, N., Halabi, S., & Nadler, A. (2012). When suffering begets suffering: The psychology of competitive victimhood between adversarial groups in violent conflicts. *Personality and Social Psychology Review*, 16(4), 351-374. <https://doi.org/10.1177/1088868312440048>
- Pratto, F., Sidanius, J., Stallworth, L. M., & Malle, B. F. (1994). Social dominance orientation: A personality variable predicting social and political attitudes. *Journal of personality and social psychology*, 67(4), 741. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.67.4.741>
- Roccas, S., & Brewer, M. B. (2002). Social identity complexity. *Personality and social psychology review*, 6(2), 88-106. https://doi.org/10.1207/S15327957PSPR0602_01
- Smeeke, A., Verkuyten, M., & Martinovic, B. (2015). Longing for the country's good old days: National nostalgia, autochthony beliefs, and opposition to Muslim expressive rights. *British Journal of Social Psychology*, 54(3), 561-580. <https://doi.org/10.1111/bjso.12097>
- Storz, N., Martinovic, B., Verkuyten, M., Žeželj, I., Psaltis, C., & Roccas, S. (2020). Collective psychological ownership and reconciliation in territorial conflicts. *Journal of Social and Political Psychology*, 8(1), 404-425. <https://doi.org/10.5964/jspp.v8i1.1145>
- Turjačanin, V., Dušanić, S., & Lakić, S. (2017). *Složeni socijalni identiteti u Bosni i Hercegovini*. Markos.
- Uluğ, Ö. M., Lickel, B., Leidner, B., & Hirschberger, G. (2021). How do conflict narratives shape conflict-and peace-related outcomes among majority group members? The role of competitive victimhood in intractable conflicts. *Group Processes & Intergroup Relations*, 24(5), 797-814. <https://doi.org/10.1177/1368430220915771>
- Вайзовић 2012: Н. Вайзовић, Језик и идентитет словенских муслимана: Бошњаци између лингвистике и политике, у: R. D. Greenberg, M. Nomachi (Ur.), *Slavia Islamica*. Language, Religion and Identity, Sapporo: Slavic Research Center, Hokkaido University, 65-114.
- Verkuyten, M., & Martinovic, B. (2015). Behind the ethnic-civic distinction: Public attitudes towards immigrants' political rights in the Netherlands. *Social science research*, 53, 34-44. <https://doi.org/10.1016/j.ssresearch.2015.05.002>
- Žeželj, I. (2022). *Prošlost koje nije bilo: Kako uleпšavamo lična i kolektivna sećanja*. Institut za psihologiju.

Socijalne identifikacije i stavovi prema ratu

Vladimir Turjačanin i Srđan Dušanić

Međugrupni sukobi se mogu javiti između bilo kojih grupa: sportskih, profesionalnih, vršnjačkih ili političkih. Ti sukobi mogu biti posljedice borbe za resurse, neuskladivih ciljeva, nekompatibilnih uvjerenja ili vrijednosti. Najveći i najdestruktivniji konflikti se javljaju u formi ratova između država ili političkih kolektiva, i oni odnose ljudske živote, razaraju društva i ostavljaju duboke posljedice na psihi čovjeka. Prema podacima Global Peace Index (2022), skale koja rangira 163 nezavisne zemlje i teritorije na pokazateljima miroljubivosti, u odnosu na prošlu godinu ove godine je došlo do globalnog pogoršanja pokazatelja miroljubivosti od 0.3%. Iako se čini malim, ovo je 11. globalno pogoršanje u posljednjih 14 godina. Konflikt u Ukrajini je zasigurno doprinijelo urušavanju pokazatelja miroljubivosti, iako to nije u velikoj mjeri vidljivo kad se pokazatelji uprosječe za gotovo sve zemlje svijeta. Pitanje stavova prema ratu i miru su značajno povezani sa čitavim sistemima uvjerenja i podrškama za politike vezane za ratne ili mirotvorne akcije (Bizumic et al., 2013; Felix & Chaube, 2021; Van der Linden et al., 2011). Stavovi prema ratu se najčešće određuju u vezi sa odbranom vlastite grupe i njenih interesa i preferencija za agresivno rješavanje vangrupnih prijetnji. Pitanje stavova prema ratu je uvijek aktuelno, a pogotovo danas ako imamo na umu da u našoj blizini svjedočimo velikom konfliktu između Rusije i Ukrajine, koji potencijalno može da eskalira i u veći svjetski konflikt. Svaki konflikt uključuje neke socijalne identifikacije, skoro uvijek nacionalistička uvjerenja, a ponekad i ekstremne ideologije poput fašizma (Al Ramiah et al., 2011; Avruch et al., 2002). Kao društvo koje je i samo prošlo kroz ratne konflikte u skoroj prošlosti, bilo nam je zanimljivo da ispitamo stavove mladih prema ratu, te njihove socioidentitetske korelate, što praktično čini osnovni problem ovog poglavlja. Nije mnogo istraživanja rađeno sa idejom ispitivanja veze između socioidentitetskih varijabli i stavova prema ratu, ali logično bismo mogli očekivati da veća identifikacija sa etno-nacionalnim kolektivima i protektivan stav prema njima vodi ka izraženijim pro-ratnim stavovima, što neka istraživanja i pokazuju (Federico et al., 2005; Van Der Linden et al., 2017).

Izraženost stavova prema ratu

U našoj studiji smo primijenili četveroajtemsku skalu za mjerenje stavova prema ratu (APW) koja je bazirana na instrumentu za mjerenje stavova prema ratu i miru Bizumića i saradnika (Bizumic et al., 2013). Primjer tvrdnje je "Rat je ponekad najbolji način da se razriješi konflikt.", a ispitanici su se izjašnjavali putem 5-stepene skale procjene, od "uopšte se ne slažem" do "u potpunosti se slažem".

Tabela 1: deskriptivna statistika za tvrdnje

	M	SD
Ne postoji razumno opravdanje za rat.	4.05	1.26
Zlo rata je veće od svih potencijalnih dobiti.	4.03	1.36
Pod nekim uslovima rat je neophodan da se očuva pravda.	2.14	1.32
Rat je ponekad najbolji način da se razriješi konflikt.	1.77	1.19

Iz Tabele 1 vidimo da se u skali nalaze dvije tvrdnje u kojima se eksplicitno izražava negativan stav prema ratu, te dvije koje opravdavaju korištenje ratnih postupaka. Na osnovu prosjeka na tvrdnjama vidimo da naši ispitanici generalno imaju negativan stav prema ratu. Najizraženije je slaganje na tvrdnjama "Ne postoji razumno opravdanje za rat" (M=4.05) i "Zlo rata je veće od svih potencijalnih dobiti" (M=4.03), dok je ispod neutralne tačke na tvrdnjama "Pod nekim uslovima rat je neophodan da se očuva pravda" (M=2.14) i "Rat je ponekad najbolji način da se razriješi konflikt" (M=1.77). Eksplorativna faktorska analiza je dala jednofaktorsko rješenje na osnovu čega je formiran sumacioni skor kojim se izražava sociopsihološka preferencija za rješavanje međunarodnih konflikata ratnim sukobima.

Treba imati na umu da su tvrdnje skale formulisane na prilično apstraktan način, te da su dosta zasićene socijalnom poželjnošću. Društvena uvjerenja u konfliktnim kontekstima uvijek imaju specifične elemente tzv. etosa konflikta (Bar-Tal, 2007), a naše društvo se često naziva i post-konfliktim. Ova uvjerenja doprinose načinu na koji se članovi društva nose se egzistencijom konflikta, a istovremeno i pomažu održavanju ove vrste konflikta. To su uvjerenja koja na izvjestan način mogu omogućiti određen pogled na rat. S jedne strane, postoji uvjerenje o ispravnost vlastitih ciljeva, koje se manifestuje u činjenici da se sopstveni interes doživljava kao vitalan po opstanak društva. Taj interes

može biti ekonomski ili simbolički, ali je uvijek konstruisan kao veoma važan. Dalje, postoji preokupacija sigurnošću koja se ogleda u gomilanju oružja i vojno-policijskih snaga, a posljedica je narativa o ugroženosti na kolektivnom nivou. Naizgled suprotstavljeno uvjerenje prethodnom, doživljaj sopstvene želje za mirom, gdje se razvijaju ideje o tome kako je želja za mirom ekskluzivna njihova, dok druga grupa želi sukob. Ova uvjerenja doprinose da se konstruiše optimizam i ideja o mogućnosti okončanja konflikta, dok s druge strane može doprinijeti opravdavanju sopstvenih agresivnih postupaka opravdavajući ih kao mirotvoračke.

Socioidentitetske varijable i pro-ratni stavovi

U našoj studiji važnost identifikacije sa različitim socijalnim grupama je ispitivana putem liste od 7 pojedinačnih stavki. Od ispitanika se tražilo da označe koliko je njima lično važno to što pripadaju određenoj socijalnoj grupi. Te ciljne grupe su bile: vlastita etnička pripadnost, religijska pripadnost, entitet u kojem žive, Bosna i Hercegovina, Balkan, Evropa i čovječanstvo u cjelini. Odgovori su davani za svaku pojedinačnu grupu na petostepenoj skali na kojoj je početna tačka bila "U potpunosti nevažno", a krajnja tačka "U potpunosti važno". Naknadnom faktorizacijom smo izdvojili dva faktora koja smo nazvali etno-religijskom i nadnacionalnom identifikacijom, te smo ih koristili kao prediktorske varijable.

Esencijalističko konstruisanje socijalnih identiteta, tj. uvjerenje da se socijalno konstruisani identiteti vežu za osobu njenim rođenjem i da su neodvojivi od osobe u kasnijem životu, procjenjivali smo skalom kreiranom u sklopu ovog istraživanja koju je činilo pet stavki. Ove stavke su kreirane na osnovu ranijih istraživanja na sličnim uzorcima (Turjačanin, 2011; Turjačanin et al., 2017). Svaka od njih je bila vezana za različitu grupu od interesa: etničku, religijsku ili nacionalnu.

Doživljaj složenosti (odnosno nekompleksnosti) socijalnog identiteta se odnosi na to u kojoj mjeri osoba prihvata diferenciranost i različitost unutar socijalnih kategorija kojima sama pripada (Roccas & Brewer, 2002). U našem istraživanju, složenost se ticala etničkog, religijskog i nacionalnog identiteta i operacionalizovana je putem 5 stavki. Primjer stavke: "Osoba može istovremeno imati više etničkih pripadnosti (npr. Srbin-Bošnjak, Bošnjak-Hrvat ili Hrvat-Srbin)." ili "Biti Srbin znači biti pravoslavac." Ukupan skor za jednog ispitanika se dobija

izračunavanjem prosjeka odgovora na pet različitih pitanja koji prate gore navedenu formu. Niži ukupni skorovi bi označavali izraženiju percepciju složenosti socijalnog identiteta, dok viši skor označavao veću nekompleksnost.

Tabela 2: Regresioni koeficijenti

	Standardizovani koeficijenti			Korelacije	
	Beta	t	p	r	parcijalna
Esencijalizam	.09	3.32	.00	.15	.09
Nekompleksnost soc. identiteta	.23	8.25	.00	.28	.22
Etno-religijski identitet	.11	3.32	.00	.10	.09
Nadnacionalni identitet	-.27	-9.32	.00	-.19	-.24

Regresiona analiza dala je optimalan model koji objašnjava oko 14% varijanse rezultata proratnih stavova ($R^2 = .14$, $F(4, 1361) = 56.01$, $p = .00$). Varijable koje daju najveći doprinos predikciji proratnih stavova su nadnacionalni identitet ($B = -.27$; $p = .00$) u negativnom smjeru i nekompleksnost socijalnog identiteta ($B = .23$; $p = .00$) u pozitivnom smjeru. Nešto niži doprinos, ali i dalje statistički značajan i pozitivan, daju etno-religijski identitet ($B = .11$; $p = .00$) i esencijalizam socijalnih identiteta ($B = .09$; $p = .00$).

Načini na koje su socijalne identifikacije povezane sa međugrupnim stavovima imaju relativno dugu istoriju u okviru socijalne psihologije. Jačina socijalne identifikacije može imati različite vrste efekata po međugrupne odnose, u zavisnosti od tipa identifikacije i istorije međugrupnih odnosa. Ovi odnosi mogu varirati od simboličkog poređenja, preko takmičenja, do otvorenih sukoba (Brewer, 2001). Od momenta kad se osoba samokategorije u neki od kontekstualno dostupnih socijalnih identiteta aktiviraju se motivi koji podrazumijevaju očuvanje samopoštovanja, pozitivno vrednovanje vlastite grupe i očuvanje osjećaja sigurnosti u grupi. Vanjske grupe postaju važni izvori poređenja, a samim tim i važne mete koje nam služe za postizanje simbolički boljeg statusa naše grupe, obično kroz naglašavanje relativnih prednosti naše grupe. Pošto su međugrupni odnosi relativni i doživljavaju se kao klackalica (njihov dobitak je naš gubitak, i obrnuto), vanjska grupa gubi mogućnost pozitivne evaluacije (Bar-Tal, 2007). Svaki napredak vanjske grupe se doživljava kao prijeteci po status i evaluaciju vlastite grupe. Ovaj doživljaj prijetnje je jedan od ključnih kojim se međugrupne relacije postepeno pretvaraju u opravdavanje diskriminacije i razvoj

konfliktnih odnosa. Proces kojim se pojačava tendencija agresivnog rješavanja međugrupne prijetnje je u direktnoj vezi sa važnošću identitetske odlike koja se smatra ugroženom. U ekstremnom slučaju pojačavanja međugrupnih identifikacijskih efekata, može doći do opažanja kako je identitet grupe, pa i samo njeno postojanje ugroženo, što opet može voditi ka političkim akcijama ili čak agresivnim postupcima prema pripadnicima vanjskih grupa.

Etnički (ili nacionalni) identitet se smatraju najvažnijim i najpolitizovanim među kolektivnim identitetima u bosansko-hercegovačkom kontekstu, te je u velikoj mjeri podložan procesima društvene esencijalizacije (Turjačanin, 2015). Esencijalizacija etničkog i nacionalnog identiteta predstavlja proces putem koga se ovi socijalni identiteti društveno konstruišu i tretiraju kao bazični, stabilni i bitni dijelovi svake osobe. Esencijalizacijom društveni identitet gubi svoj interaktivni socio-psihološki kvalitet i smješta se u srž osobe - postaje dio organizma i to njegov vitalni dio (Reicher & Hopkins, 2001). Kao i u slučaju ličnog identiteta, etnički identitet se odnosi na doživljaj sebe, ali se u ovom slučaju dijeli sa ostalim pripadnicima iste etničke grupe. Za razliku od nekih drugih oblika identiteta, poput ličnog ili profesionalnog, uvriježeno društveno shvatanje etničkog identiteta je takvo da se smatra da ga mi ne možemo svojevolumeno birati, već da nam se automatski pripisuje. Pripisivanje etničkog identiteta je obično zasnovano na zajedničkom porijeklu, ili zajedničkom kulturnom naslijeđu kolektiva u kojem smo rođeni. U društvenim naukama ovakvo uvjerenje se razmatra pod sklopom uvjerenja i ideja o primordijalnoj zajednici. Ovaj način određenja etničkog identiteta predstavlja teoriju, odnosno implicitnu pretpostavku, koja je začuđujuće uvriježena i žilava kao dio opštih društvenih uvjerenja (Phinney & Ong, 2007; Worchel, 1999). Primordijalno shvatanje etničkih i nacionalnih zajednica je jedan od bitnih faktora esencijalizacije identiteta, iz prostog razloga što se grupama pripisuje biološka zasnovanost, ili duboka i neraskidiva kulturna povezanost između članova zajednice.

Poseban faktor u odnosu između identitetskih procesa i stavova prema agresivnom rješavanju međugrupnih konflikata predstavlja sociopsihološka konstrukcija kompleksnosti socijalnog identiteta u konkretnom kontekstu (Brewer, 1999). U društvima gdje postoji jasna i oštra podjela bazirana na jednoj kategorizaciji, npr. etničkoj ili vjerskoj, te gdje ne postoji mogućnost ukrštanja i kombinovanja identitetskih kategorija, potencijal za ekstremnije identifikacijske procese je izraženiji. U takvim sredinama pojačavaju se unutargrupne pristrasnosti i

međugrupna odbacivanja, te kao posljedicu imamo i veće preferencije za agresivne akcije prema pripadnicima vanjskih grupa (Brewer, 2021; Roccas & Brewer, 2002; Žeželj & Pratto, 2017).

S druge strane vidimo da izraženije nadnacionalne identifikacije negativno koreliraju sa proratnim stavovima. U našoj studiji su pod nadnacionalnim identifikacijama obuhvaćene identifikacije sa državom BiH, Balkanom, Evropom i čovječanstvom. Ideje o mogućnosti međugrupne saradnje i redukcije međugrupnih konflikta sadržane su već u klasičnim radovima o saradničkoj međuzavisnosti Sherifa i njegovih saradnika u dječjem kampu "Pljačkaševa pećina" (Sherif, 1951; Sherif et al., 1961; Sherif, 1966). Efekti ovakve saradničke međuzavisnosti su kasnije objašnjavani procesima socioidentitetske rekategorizacije, gdje postoji ideja da se za grupe u sukobu uvede jedna nadređena kategoriju koja bi obuhvatila grupe koje su u interakciji, bez da se potpuno eliminiše istaknutost njihovih polaznih društvenih identifikacija (Gaertner & Dovidio, 2000; Schmid et al., 2011). Logika postupka je ustvari povećavanje kompleksnosti socijalnih identifikacija, odnosno socijalna percepcija učesnika treba da se usmjeri u pravcu ublažavanja oštih grupnih granica. Ovaj proces treba da smanji oštru podjelu na konfliktne oblike identifikacija, a da se istakne neki zajednički nadređeni identitet, koji će za efekat imati i razvoj pozitivnih stavova prema svim članovima nove, veće identitetske kategorije. Istraživanja u velikoj mjeri potvrđuju pozitivne efekte rekategorizacije na međugrupne stavove (npr. Banker & Gaertner, 1998; Crisp & Hewstone, 2007; Gaertner et al., 1994; Turjačanin et al., 2017).

Dakle, trebamo istaći da stavovi ispitanika u našem uzorku više idu u pravcu antiratnih nego proratnih stavova, što je svakako pozitivno. Ipak, čini se da su tvrdnje u korištenoj skali definisane dosta apstraktno. Bilo bi zanimljivo skalu stavova prema ratu kreirati na relacioni način: da ispitanici imaju jasan referentni okvir u pogledu toga ko je započeo rat. Na primjer, da li je rat opravdan ako ga pokreće grupa sa kojom se identifikujemo, te da li je opravdan ako ga pokreće neka grupa sa kojom se ne identifikujemo. Drugo, kad su u pitanju identifikacijski procesi i proratni stavovi postoji nekoliko važnih faktora koje moramo imati na umu. Socijalni konteksti u kojima postoje oštre podjele identitetskih kategorija, te insistiranje na isključivoj važnosti jedne identitetske kategorije, stvaraju osnove za javljanje naglašenih identitetskih procesa poput etnocentrizma, nacionalizma, diskriminacije i opravdavanja nasilja prema pripadnicima vanjskih grupa. S druge strane, društva koja stvore uslove za smanjivanje važnosti jedne socijalne kategorizacije, i lakše

kombinovanje sa drugim identifikacijama, omogućiće ljudima veću slobodu izbora u samodefinisanju, relaksiranije međugrupne i interpersonalne odnose, te će smanjiti negativan pogled na pripadnike drugih grupa i opravdavanje nasilja.

Reference:

- Al Ramiah, A., Hewstone, M., & Schmid, K. (2011). Social Identity and Intergroup Conflict. In R. D. Ashmore, L. Jussim, & D. Wilder (Eds.), *Psychological Studies* (Vol. 56, Issue 1, pp. 44–52). Oxford University Press.
<https://doi.org/10.1007/s12646-011-0075-0>
- Avruch, K., Ashmore, R. D., Jussim, L., & Wilder, D. (2002). Social Identity, Intergroup Conflict, and Conflict Reduction. *Contemporary Sociology*, 31(6).
<https://doi.org/10.2307/3089945>
- Banker, B. S., & Gaertner, S. L. (1998). Achieving Stepfamily Harmony: An Intergroup-Relations Approach. *Journal of Family Psychology*, 12(3), 310–325.
<https://doi.org/10.1037/0893-3200.12.3.310>
- Bar-Tal, D. (2007). Sociopsychological Foundations of Intractable Conflicts. *American Behavioral Scientist*, 50(11), 1430–1453.
<https://doi.org/10.1177/0002764207302462>
- Bizumic, B., Stubager, R., Mellon, S., Van der Linden, N., Iyer, R., & Jones, B. M. (2013). On the (In)compatibility of attitudes toward peace and war. *Political Psychology*, 34(5), 673–693. <https://doi.org/10.1111/pops.12032>
- Brewer, Marilynn B. (1999). The Psychology of Prejudice: Ingroup Love and Outgroup Hate? *Journal of Social Issues*, 55(3), 429–444. <https://doi.org/10.1111/0022-4537.00126>
- Brewer, Marilynn B. (2021). Reducing Prejudice Through Cross-Categorization: Effects of Multiple Social Identities. In S. Oskamp (Ed.), *Reducing Prejudice and Discrimination* (pp. 175–194). Erlbaum.
<https://doi.org/10.4324/9781410605634-14>
- Brewer, Marylin B. (2001). Ingroup Identification and Intergroup Conflict: When Does Ingroup Love Become Outgroup Hate? In R. D. Ashmore, L. Jussim, & D. Wilder (Eds.), *Social Identity, Intergroup Conflict, and Conflict Reduction* (pp. 17–41). Oxford University Press.
- Crisp, R. J., & Hewstone, M. (2007). Multiple Social Categorization. In M. P. Zanna (Ed.), *Advances in Experimental Social Psychology* (Vol. 39, Issue 06, pp. 163–254). Academic Press Inc. [https://doi.org/10.1016/S0065-2601\(06\)39004-1](https://doi.org/10.1016/S0065-2601(06)39004-1)
- Federico, C. M., Golec, A., & Dial, J. L. (2005). The relationship between the need for closure and support for military action against Iraq: Moderating effects of national attachment. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 31(5), 621–632.
<https://doi.org/10.1177/0146167204271588>

- Felix, G., & Chaube, N. (2021). Right-Wing Authoritarianism, Ethnocentrism and War Attitude among University Students of India. *Wutan Huatan Jisuan Jishu*, 17(2), 49–68. <https://doi.org/10.37896/whjj17.2/587>
- Gaertner, S L, & Dovidio, J. F. (2000). *Reducing intergroup bias: The common ingroup identity model*. Psychology Press.
- Gaertner, Samuel L., Rust, M. C., Bachman, B. A., Anastasio, P. A., & Dovidio, J. F. (1994). The contact hypothesis: The Role of a Common Ingroup Identity on Reducing Intergroup Bias. *Small Group Research*, 25(2), 224–249. <https://doi.org/10.1177/1046496494252005>
- Phinney, J. S., & Ong, A. D. (2007). Conceptualization and Measurement of Ethnic Identity: Current Status and Future Directions. *Journal of Counseling Psychology*, 54(3), 271–281. <https://doi.org/10.1037/0022-0167.54.3.271>
- Reicher, S., & Hopkins, N. (2001). *Self and Nation*. Sage Publications. <http://books.google.com/books?id=LXeGT0JcjUC&pgis=1>
- Roccas, S., & Brewer, M. B. (2002). Social Identity Complexity. *Personality and Social Psychology Review*, 6(2), 88–106. https://doi.org/10.1207/S15327957PSPR0602_01
- Schmid, K., Hewstone, M., & Al Ramiah, A. (2011). Self-categorization and social identification: Making sense of us and them. In D. Chadee (Ed.), *Theories in social psychology* (pp. 211–231). Blackwell.
- Sherif, M. (1951). A preliminary experimental study of intergroup relations. In J. H. Rohrer & M. Sherif (Eds.), *Social Psychology at the Crossroads* (pp. 388–424). Harper.
- Sherif, Muzafer, Harvey, O. J., White, B. J., Hood, W. R., & Sherif, C. W. (1961). Intergroup conflict and cooperation: The Robbers Cave experiment. In *American Sociological Review* (Vol. 4, Issue 60). University of Oklahoma.
- Tajfel, H. (1981). Social Psychology of Intergroup Conflict. In *Intergroup Behaviour*. Houghton-Mifflin.
- Turjačanin, V. (2011). Oblici i izraženost etničkih identiteta u BiH. In D. Majstorović & V. Turjačanin (Eds.), *U okrilju nacije: Konstruisanje etničkog i državnog identiteta kod mladih u Bosni i Hercegovini* (pp. 192–219). CKSP.
- Turjačanin, V. (2015). *Socijalna psihologija etničkog identiteta*. Filozofski fakultet. [http://sibyouth.org/images/research/Socijalna psihologija etnikog identiteta Social Psychology of Ethnic Identity Turjacanin 2014.pdf](http://sibyouth.org/images/research/Socijalna_psihologija_etnikog_identiteta_Social_Psychology_of_Ethnic_Identity_Turjacanin_2014.pdf)
- Turjačanin, V., Dušanić, S., & Lakić, S. (2017). *Složeni socijalni identiteti u Bosni i Hercegovini [Complex Social Identities in Bosnia and Herzegovina]*. Univerzitet u Banjoj Luci, Filozofski fakultet.
- Van der Linden, N., Bizumic, B., Stubager, R., & Mellon, S. (2011). Social Representational Correlates of Attitudes Toward Peace and War: A Cross-Cultural Analysis in the United States and Denmark. *APA*, 17(3), 217–242. <https://doi.org/10.1080/10781919.2011.587176>
- Van Der Linden, N., Leys, C., Klein, O., & Bouchat, P. (2017). Are attitudes toward peace

and war the two sides of the same coin? Evidence to the contrary from a French validation of the Attitudes Toward Peace and War Scale. *PLOS ONE*, 12(9), e0184001. <https://doi.org/10.1371/JOURNAL.PONE.0184001>

Worchel, S. (1999). *Written in blood: ethnic identity and the struggle of human harmony*. Worth Publishers.

Žeželj, I., & Pratto, F. (2017). What identities in the present may mean for the future of the Western Balkans. *Shaping Social Identities After Violent Conflict: Youth in the Western Balkans*, 159–188. https://doi.org/10.1007/978-3-319-62021-3_8

Odnos mladih prema ne-ljudskim životinjama iz perspektive osobina ličnosti

Lana Vujaković i Dejan Kantar

U poglavlju posvećenom novim i starim predrasudama čitalac je imao priliku saznati više o odnosu ljudi prema ne-ljudskim životinjama, i to preko mjera kakve su: vrstizam, učestalost konzumacije mesa i shvatanje vegetarijanstva kao prijetnje lokalnoj tradiciji i kulturi, te o vezi ovih mjera sa nekim okosnicima tradicionalnog identiteta. U ovom dijelu, opet preko spomenutih mjera, predstavimo odnos čovjeka prema ne-ljudskim životinjama iz perspektive antisocijalnih, ali supklinički shvaćenih osobina unutar konstrukta Mračne trijade, kao i iz ugla tradicionalno shvaćenih osobina proizašlih iz leksičkih modela, kakav je šestofaktorski model ličnosti (HEXACO).

Konstrukt Mračne trijade

U posljednje dvije decenije pažnja teoretičara i istraživača ličnosti intenzivno je usmjerena na konstrukt Mračne trijade, tri supklinički konceptualizovane socijalno averzivne osobine ličnosti – makijavelizam, psihopatiju i narcizam, koje su teorijski i empirijski često povezivane, ali su konceptualno različite (Furnham et al., 2013). Sam konstrukt nastao je kao rezultat metaanalize koju su sproveli Paulhus i Williams (2002), uvidjevši da se među mnogobrojnim socijalno averzivnim dispozicijama izdvajaju upravo ova tri konstrukta kao osobine podvrgnute najkompletnijoj empirijskoj analizi. Bitno je napomenuti da su makijavelizam, psihopatija i narcizam, koji su u sklopu konstrukta Mračne trijade dimenzionalno definisani, zapravo crte ličnosti zastupljene u opštoj populaciji, čime se pravi odmak od tzv. kliničkih ispoljavanja u okviru specifičnih uzoraka.

Međusobne korelacije makijavelizma, psihopatije i narcizma srednje su izražene, a kreću se od .25 do .50, što ukazuje na to da svaka od ovih osobina ima neke distinktivne manifestacije, ali da postoji i nešto

zajedničko, što bi se moglo svesti na: emocionalnu hladnoću, usmjerenost isključivo na sopstveno dobro, tendenciju ka promociji vlastitih kvaliteta, te agresivnost (Paulhus & Williams, 2002). Kao ključni faktor u okviru emocionalnih deficita koji se sreću kod nosioca ovih osobina ističe se nedostatak empatije (Jonason et al., 2013). Ako se u obzir uzmu identifikovana teorijska i empirijska preklapanja, ne iznenađuje to da su sve tri osobine ličnosti značajni prediktori postojanja predrasuda u kombinaciji sa socijalnom nadmoći i desničarsko-autoritarnim stavovima (Jonason, 2015), agresivnog ponašanja (Jonason & Webster, 2010), hedonističkih vrijednosti (Kajonius et al., 2015), potrebe za moći i motiva za dominacijom (Jonason & Ferrell, 2016), sajber-nasilja (Goodboy & Martin, 2015), kao i problematičnog seksualno-interpersonalnog ponašanja (Figueredo et al., 2015; Jonason, et al., 2017).

Osobine Mračne trijade

Makijavelizam je dobio ime po italijanskom diplomati Nikolu Makijaveliju. On je u svom čuvenom djelu *Vladalac* predstavio manipulativne i promišljene metode kojima se mogu služiti pojedinci iz vlasti kako bi uspješno vladali i ostvarili čvrstu, apsolutnu monarhiju, što podrazumijeva i izdizanje iznad opštih moralnih normi u odnosu prema narodu. Stav koji možda najbolje oslikava pojedince sa makijavelističkim pristupom jeste „cilj opravdava sredstvo”. Sa razvijanjem instrumenata za procjenu, od kojih je najpoznatiji MACH-IV, autora Christie i Geis (1970), te identifikovanjem individualnih razlika kod pojedinaca koji opravdavaju Makijavelijeve ideje, makijavelizam je kao osobina ličnosti predstavljen preko niza stavova koji potkrepljuju vjerovanje u interpersonalnu manipulaciju kao strategiju uspjeha. Ovakvi pojedinci lukavi su i promišljeni, usmjereni ka moći, dugoročnom planiranju i korištenju strategija radi ostvarenja sebičnih ciljeva (Jones & Paulhus, 2009). U istraživanjima se pokazalo da je ova crta ličnosti povezana sa neiskrenošću i sniženim skorom na dimenziji poštenja i skromnosti (Lee & Ashton, 2005), manjkom emocionalne povezanosti i investiranoosti u odnosima sa drugima (Wrightsmann, 1991), teškoćama u prepoznavanju emocija kod drugih (Simon et. al., 2009), dok su veze sa osobinama iz petofaktorskih modela ličnosti najizraženije u domenu snižene savjesnosti i prijatnosti (Jakobwitz & Egan, 2006). Što se tiče ostalih socijalno averzivnih karakteristika, čini se da makijavelisti iskazuju

najviše cinizma u odnosima sa drugima (Rauthmann, 2012), a zajedno sa onima koji iskazuju psihopatiju predstavljaju „najmračnije” tipove ličnosti (Rauthmann & Kolar, 2012).

Pojam *narcizma* potiče iz grčkog mita o Narcisu, mladiću koji se zaljubio u vlastiti odraz u vodi i, zaboravivši na hranu i san, lagano umirao u težnji za nedostižnim. Pojam narcističkog poremećaja ličnosti opisao je Kohut (1968), a nedugo potom ova pojava uvrštena je i u *Dijagnostički i statistički priručnik za duševne poremećaje* (APA, 2022). Ipak, treba imati na umu da u ovom radu ispitujemo narcizam kao dimenziju ličnosti, tj. supkliničku verziju istoimenog poremećaja, kakvim su ga prvi predstavili Raskin i Hall (1979). Kao latentne faktore u sklopu narcizma oni su izdvojili: grandioznost, dominaciju, superiornost i doživljaj da pojedinac ima veća prava nego drugi ljudi. Čini se da pojedinci sa izraženim narcizmom kao crtom ličnosti konstantno pribjegavaju samopotvrdama (Morf & Rhodewalt, 2001), te preuveličavaju sopstvene kvalitete, čak i onda kada imaju dokaze da pretjeruju (Paulhus & Williams, 2002). Empirijska istraživanja pokazuju da oni, iako ih drugi često procjenjuju kao neprijatne, sebe smatraju visoko emocionalno inteligentnima (Petrides et al., 2011, prema Furnham, 2013). Ipak, u literaturi se takođe sreću nalazi da pojedinci sa izraženim narcizmom često stižu ne samo popularnost kratkoročnog vijeka (Back et al., 2010) nego i visok status u društvu (Brunell et al., 2008), te se generalno stiče utisak da je narcizam manje „mračan” nego druge dvije osobine Mračne trijade (Ruthmann & Kolar, 2012).

Terminom *psihopatija* u sklopu konstrukta Mračne trijade opisana je dimenzija individualnog razlikovanja u nepatološkim uzorcima. Instrument za mjerenje psihopatije u opštoj populaciji prvi je kreirao Hare (1985, prema Furnham et. al., 2013). Paulhus i Williams (2002) u svojoj konceptualizaciji psihopatije navode impulsivnost i sklonost ka rizičnim aktivnostima, uz izostanak anksioznosti i empatije, kao centralne indikatore ove crte ličnosti. Prije Paulhusa i Williamsa, o tome da se psihopatsko ponašanje može okarakterisati manjkom straha i anksioznosti, čak i u situacijama koje se procjenjuju kao opasne, govorio je i Lykken (1957, prema Patrick, 2005). Mnogo je istraživanja koja sugerišu da se ova osobina ličnosti može smatrati „mračnijom” od ostale dvije. Na primjer, pojedinci sa izraženom psihopatijom skloniji su verbalnom i fizičkom zlostavljanju kolega na poslu (Caponecchia et. al., 2012), a čini se da je psihopatija jedina komponenta Mračne trijade koja značajno predviđa nasilno ponašanje (Pailing et al., 2014). Takođe, veća

je vjerojatnoća da će se pojedinci sa izraženom psihopatijom suočiti sa pravnim i zakonskim problemima (Williams et. al., 2001, prema Furnham, 2013), realizovati svoje zabranjene seksualne želje ili želje za osvetom (DeLongis et al., 2011, prema Furnham, 2013; Williams et. al., 2009), te agresivno reagovati na fizičku ugroženost (Jones & Paulhus, 2011).

HEXACO osobine ličnosti

Krajem devedesetih godina dvadesetog vijeka, većina dispozicionalno orijentisanih teoretičara ličnosti bila je saglasna da se prostor ličnosti najadekvatnije može opisati ako se ima na umu pet velikih dimenzija ličnosti. Ipak, novija leksička istraživanja otkrila su alternativnu strukturu prostora ličnosti, koja podrazumijeva šest velikih faktora, tj. HEXACO model (Ashton & Lee, 2007). Šestofaktorsko rješenje za prostor ličnosti prikazuje se preko velikog broja novoanaliziranih jezika, ali i ponovnim analiziranjem prethodnih leksičkih studija (Ashton et al., 2004; Lee & Ashton, 2006). Ashton i Lee (2007) ističu da su samo neki aspekti novog, šestog faktora – poštenje/skromnost – sadržani u sklopu prijatnosti unutar petofaktorskih rješenja, te smatraju da će prisustvo ovako prezentovanog zasebnog faktora imati efekte na prediktibilnost modela u određenim životnim kontekstima. Tako istraživanja pokazuju da je HEXACO model bolji u predikciji delikventnosti na radnom mjestu (Lee et al., 2005), ponašanja seksualnog uznemiravanja (Lee et al., 2003), a autori takođe tvrde da je povezanost osobina u sklopu HEXACO modela ličnosti sa osobinama Mračne trijade mnogo naglašenija nego u petofaktorskim modelima ličnosti (Ashton & Lee, 2005).

Šestofaktorski, HEXACO model, konceptualizuje ličnost nešto drugačije nego njegovi slavni leksički prethodnici. Faktor ekstraverzije, koji se odnosi na socijabilnost, dinamičnost i socijalno samopouzdanje, prilično je slično opisan i u sklopu petofaktorskih modela. Tako je i sa savjesnošću, koja je uglavnom definisana preko ponašanja koja idu u prilog organizovanosti, marljivosti, perfekcionizmu i promišljenosti. Otvorenost ka iskustvu, koja se odnosi na nekonvencionalnost, kreativnost i radoznalost, prati ovaj šablon i u drugim modelima, dok se to ne može reći za faktore emocionalnosti, prijatnosti i

poštenja/skromnosti, koji nemaju adekvatne paralele u okviru petofaktorskih modela. Pojedinci koji imaju izražene skorove na skali emocionalnosti plašljiviji su, anksiozniji, ali i sentimentalniji, te zavisniji od drugih ljudi. Niski skorovi na ovoj skali ukazuju na neustrašive pojedince, ali i one koji nemaju naročito izraženu vezanost za druge ljude. Za razliku od emocionalne stabilnosti, u sklopu emocionalnosti nema markera depresivnosti ili iritabilnosti. Iritabilnost i hostilnost se u sklopu HEXACO modela nalaze na negativnom polu prijatnosti, što nije slučaj u petofaktorskim modelima. Pored toga, prijatnost se u okviru ovog modela definiše i preko kapaciteta za strpljenje i opraštanje, te fleksibilnosti. Novi faktor – poštenje/skromnost – odnosi se na tendenciju da se ne bude pohlepan, odnosno da se bude iskren, a pojedinci koji imaju izražene skorove na ovom faktoru izbjegavaju korištenje manipulativnih tehnika, te su vrlo rijetko motivisani materijalnim dobrima i boljim socijalnim statusom (Ashton & Lee, 2008)

Prethodna istraživanja

Veza između Mračne trijade i moralnog ponašanja bila je predmet mnogih istraživanja u proteklih desetak godina. Iz tih istraživanja potekli su brojni empirijski dokazi o povezanosti Mračne trijade i različitih antisocijalnih ponašanja (Furnham et al., 2013), a potvrđena je i povezanost dimenzija Mračne trijade sa negativnim odnosom ljudskih prema ne-ljudskim životinjama (Kavanagh et al., 2013).

Tako se u jednom od istraživanja (Sariyska et al., 2019) pokazalo da su makijavelizam, narcizam i psihopatija izraženiji kod ispitanika koji koriste i meso u ishrani nego kod onih koji su se izjasnili kao vegani ili vegetarijanci. Ovaj podatak u skladu je s činjenicom da se vegetarijanski način ishrane po pravilu dovodi u vezu sa osobinama kojima se obično ne opisuju antisocijalne ličnosti (Jones et al., 2011), a to su, na primjer, otvorenost, prijatnost, savjesnost i empatija (Forestell & Nezlek, 2018; Furnham et al., 2003). Iako tip ishrane određuju različiti faktori, prava životinja za mnoge vegetarijance primarni su razlog da ne jedu meso (Rosenfeld & Burrov, 2017). S druge strane, makijavelizam, narcizam i psihopatija dovode se u vezu sa orijentacijom ka socijalnoj dominaciji (Jones & Figueredo, 2013), koja je povezana sa stavovima proizašlim iz pokušaja da se racionalizuje jedenje mesa (Piazza et al., 2015), kao i

vrstizmom, tj. vjerovanjima o ljudskoj nadmoći nad ostalim bićima (Dhont & Hodson, 2014), iz čega se može zaključiti da je kod osoba koje imaju izraženije dimenzije Mračne trijade prisutniji negativan odnos prema ne-ljudskim životinjama.

Kada je riječ o drugim osobinama ličnosti, poput „velikih pet” (engl. Big Five), nalazi istraživanja dosljedno sugerišu da osobe koje rijetko ili uopšte ne jedu meso karakterišu: savjesnost, otvorenost ka novim iskustvima i prijatnost u ophođenju s drugim ljudima (Forestell et al., 2012; Goldberg & Strycker, 2002; Pfeiler & Egloff, 2018). Ove osobine takođe se dovode u vezu sa stavovima protiv korišćenja ne-ljudskih životinja u eksperimentalnim istraživanjima, kakva su, na primjer, testiranja različitih proizvoda u kozmetičke svrhe (Furnham et al., 2003).

Osobine ličnosti ne predstavljaju samo potencijalne faktore kojima se mogu objasniti razlike među ljudima u pogledu njihovog odnosa prema ostalim životinjama već se preko njih mogu djelimično objasniti i uočene polne razlike među ljudskim životinjama. Naime, nalazi savremenih istraživanja, uključujući i one koji su proizašli iz ovog projekta (v. rad *Nove predrasude i stare: Vrstizam i tradicionalni identiteti* u ovom zborniku), ukazuju na postojanje razlika između muškaraca i žena kada je riječ o prehrambenim navikama, stavovima prema konzumaciji mesa, ali i drugim aspektima negativnog odnosa prema ne-ljudskim životinjama (Rothgerber, 2013). Muškarci se obično rjeđe izjašnjavaju kao vegetarijanci ili vegani. Oni više od žena smatraju da je upotreba mesa u ishrani neophodna, prvenstveno radi zdravlja, te da su ljudi superiorni u odnosu na ostale životinje. Obrazloženja koja žene koriste manje su direktna. One uglavnom meso i mesne proizvode kao hranu razdvajaju od životinja kao bića, a nastoje da ne misle o tome kako su životinje tretirane prije nego što su postale obrokom ljudskih životinja. Osim toga, zapaženo je da žene imaju pozitivnije stavove prema ne-ljudskim životinjama i angažovanije su oko njihovih prava i zaštite nego muškarci (Amiot & Bastian, 2015; Herzog, 2007; Sakellari & Skanavis, 2013; Zelezny et al., 2000).

Objašnjenje ovih polnih razlika, prema nekim autorima, treba tražiti u osobinama ličnosti po kojima se žene i muškarci tipično razlikuju, kao što su prijatnost i empatija (Arnocky & Stroink, 2010). S tim u vezi, rezultati skorašnje metaanalitičke studije pokazali su da su kod muškaraca u većoj mjeri izražene sve tri dimenzije Mračne trijade (Muris et al., 2017), što je pojedinim istraživačima bio dovoljan razlog da pretpostave kako se preko makijavelizma, narcizma i psihopatije mogu

objasniti i polne razlike u odnosu prema ne-ljudskim životinjama. Polazeći od toga, Mertens i kolege (2019) ispitali su odnos između dimenzija Mračne trijade i prehrambenih navika na velikom uzorku njemačke populacije i pronašli dokaze da se preko makijavelizma može objasniti razlika u pogledu obrazloženja koje muškarci i žene koriste da bi opravdali upotrebu mesa u ishrani, što je, s druge strane, povezano i sa samom konzumacijom mesa. Naime, osobe koje imaju naglašenije makijavelističke tendencije pronalaze veći broj različitih opravdanja za upotrebu mesa u ishrani pošto životinje posmatraju kao jedno od sredstava preko kojih ostvaruju ličnu dobrobit.

Kada se u obzir uzmu rezultati pomenutih istraživanja, može se zaključiti kako bi varijacije u ličnosti muškaraca i žena mogle da igraju važnu ulogu u objašnjavanju polnih razlika u stavovima i ponašanju prema ne-ljudskim životinjama.

Aktuelna studija i zadaci

Imajući u vidu pomenute rezultate, kao i činjenicu da se za predstavljanje varijacija u stavovima i ponašanju prema ne-ljudskim životinjama mogu koristiti različite mjere (Amiot & Bastian, 2015), ovom studijom želimo ispitati relacije različitih osobina ličnosti sa nešto širim aspektom odnosa mladih ljudi prema ne-ljudskim životinjama nego što je to bilo u prethodnim istraživanjima. Preciznije, uključeni su: vrstizam (negativan stav prema pravima ne-ljudskih životinja), praksa korištenja mesa u ishrani i doživljaj vegetarijanstva kao prijetnje tradiciji i lokalnoj kulturi. U skladu s tim, želimo ispitati:

- u kojoj su mjeri izražene određene socijalno averzivne, ali i tradicionalno shvaćene osobine ličnosti među mladim osobama iz Republike Srpske, te mogu li se identifikovati polne razlike u njihovim ispoljavanjima;
- da li su i na koji način osobine ličnosti povezane sa stepenom izraženosti vrstizma i njegovih komplementarnih mjera – učestalosti konzumiranja mesa u ishrani, te stepena u kome se vegetarijanstvo doživljava kao prijetnja tradiciji i lokalnoj kulturi;

- da li ove polne razlike u ličnosti mogu objasniti vezu između pola i odnosa prema ne-ljudskim životinjama, s obzirom na već identifikovane polne razlike u odnosu prema ne-ljudskim životinjama (v. rad *Nove predrasude i stare: Vrstizam i tradicionalni identiteti* u ovom zborniku), te nalaze koji sugerišu da muškarci ostvaruju više skorove na određenim osobinama ličnosti (Jonason & Kavanagh, 2010; Jonason & Davis, 2018; Paulhus & Williams, 2002).

Rezultati

Deskriptivna statistika i polne razlike

Tabela 1. Deskriptivna statistika na uzorku i polnim poduzorcima

	P/S (1-5)	OT (1-5)	SAV (1-5)	PRI (1-5)	EX (1-5)	EM (1-5)	MK (1-5)	PS (1-5)	NAR (1-5)
<i>M</i>	3.16	3.07	2.92	2.72	3.32	3.34	2.12	2.53	2.42
<i>Mdn</i>	3.00	3.00	3.00	3.00	3.50	3.50	2.00	2.00	2.00
<i>SD</i>	1.19	1.20	0.974	0.947	0.936	1.04	1.28	1.37	1.32
<i>Sk</i>	-0.06	-0.10	0.121	0.012	-0.26	-0.35	0.92	0.43	0.58
<i>SE Sk</i>	0.07	0.07	0.07	0.07	0.07	0.07	0.07	0.07	0.07
<i>Ku</i>	-0.93	-0.86	-0.38	-0.37	-0.26	-0.42	-0.27	-1.03	-0.74
<i>SE Ku</i>	0.13	0.13	0.13	0.13	0.13	0.13	0.13	0.13	0.13
<i>Ž (M,</i>	3.25	3.2	2.92	2.66	3.31	3.49	2.04	2.47	2.42
<i>SD)</i>	(1.20)	(1.18)	(0.99)	(0.93)	(0.94)	(1.05)	(1.26)	(1.36)	(1.33)
<i>M (M,</i>	2.99	2.88	2.89	2.83	3.35	3.08	2.30	2.64	2.46
<i>SD)</i>	(1.16)	(1.21)	(0.95)	(0.97)	(0.92)	(0.99)	(1.31)	(1.38)	(1.30)

Napomene: *M* – prosječna vrijednosti; *SD* – standardna devijacija; *Sk* – skjunis; *SE Sk* – standardna greška skjunis; *Ku* – kurtosis; *SE Ku* – standardna greška kurtosis; *Ž* – ženski poduzorak; *M* – muški poduzorak; *P/S* – poštenje/skromnost; *OT* – otvorenost; *SAV* – savjesnost; *PRI* – prijatnost; *EX* – ekstraverzija; *EM* – emocionalnost; *MK* – makijavelizam; *PS* – psihopatija; *NAR* – narcizam.

U Tabeli 1 prikazani su deskriptivni podaci za prediktorske varijable, kako na kompletnom uzorku tako i na muškom i ženskom poduzorku. Vrijednosti skjunisa i kurtozisa ukazuju na to da nema izraženih odstupanja podataka od normalne raspodjele. Najizraženiji prosječni skor na kompletnom uzorku može se uočiti na dimenziji emocionalnosti kada je riječ o HEXACO modelu ličnosti, a na psihopatiji kada je riječ o mračnim osobinama ličnosti. Ako se u obzir uzmu osobine koje su najizraženije na poduzorcima, žene postižu rezultate kakvi su dobijeni na nivou cijelog uzorka, dok muškarci ostvaruju najviše prosječne skorove na ekstraverziji kao osobini iz šestofaktorskog modela, odnosno psihopatiji kao mračnoj osobini.

Tabela 2. Polne razlike

	<i>t</i>	<i>df</i>	<i>p</i>	<i>d</i>
P/S	3.74	1296	<.001	0.22
OT	4.71	1299	<.001	0.27
SAV	0.67	1298	.501	0.04
PRI	-3.17	1297	.002	-0.18
EX	-0.71	1299	.479	-0.04
EM	6.72	1299	<.001	0.39
MK	-3.52	1299	<.001	-0.20
PS	-2.19	1299	.028	-0.13
NAR	-0.52	1299	.602	-0.03

Napomene: *t* – t test statistik; *df* – stepeni slobode; *p* – značajnost efekta; *d* – veličina efekta.

Statistički pokazatelji polnih razlika prikazani su u Tabeli 2. Iz njih se vidi da postoje statistički značajne polne razlike u dimenzijama poštenja, otvorenosti, emocionalnosti i makijavelizma, te u manjoj mjeri prijetnosti i psihopatije. Kada se u vidu imaju i podaci iz Tabele 1, uočljivo je da žene postižu značajno više skorove na skali poštenja, otvorenosti i emocionalnosti, dok muškarci imaju više izražene skorove na skalama makijavelizma, prijetnosti i psihopatije. Ipak, treba imati na umu da su vrijednosti indikatora veličine efekta za sve statistički značajne polne razlike niske, osim za dimenziju emocionalnosti. Vrijednost ovog parametra najbliža je granici umjerenog intenziteta ($d = 0.39$), što ukazuje na to da se najočiglednija razlika između muškaraca i žena prepoznaje u stepenu izraženosti emocionalnosti.

Korelaciona analiza

Tabela 3. Korelaciona analiza

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
P/S	—											
OT	0.14**	—										
SAV	0.09**	0.06*	—									
PRI	0.12**	0.14**	0.06*	—								
EX	-0.00	0.02	0.05	0.11**	—							
EM	0.14**	0.04	0.05	-0.04	-0.04	—						
MK	-0.36**	-0.12**	-0.1**	-0.09**	-0.02	-0.22**	—					
PS	-0.34**	-0.19**	-0.00	-0.23**	0.02	-0.23**	0.47**	—				
NAR	-0.36**	-0.01	0.09**	-0.02	0.05*	-0.08*	0.33**	0.33**	—			
V	-0.17**	-0.14**	-0.06*	0.00	-0.02	-0.12**	0.20**	0.16**	0.08**	—		
VEG	-0.20**	-0.25**	-0.02	-0.05*	0.03	-0.11**	0.15**	0.18**	0.12**	0.40**	—	
KM	-0.08**	-0.16**	-0.07*	0.00	0.04	-0.00	0.04	0.06*	-0.03	0.23**	0.27**	—

Napomene: V – vrstizam; VEG – doživljaj vegetarijanstva kao prijetnje; KM – učestalost konzumacije mesa; * korelacija je značajna na nivou .05, ** korelacija je značajna na nivou .01.

Rezultati korelacione analize svih varijabli koje su korišćene u istraživanju prikazana je u Tabeli 3. Kao što se može vidjeti iz priloženog, riječ je o korelacijama pretežno niskog intenziteta. Vrstizam je povezan skoro sa svim osobinama ličnosti, osim sa ekstraverzijom i prijatnošću. Sličan rezultat dobijen je i za relaciju doživljaja vegetarijanstva kao prijetnje sa osobinama ličnosti. Razlike se ogledaju u tome što je vrstizam u korelaciji sa savjesnošću, a doživljaj vegetarijanstva kao prijetnje nije, te u tome što vrstizam nije u korelaciji sa prijatnošću, a doživljaj vegetarijanstva kao prijetnje jeste. S druge strane, učestalost konzumacije mesa najmanje korelira sa osobinama ličnosti, ali se ipak može dovesti u vezu sa nekima, tj. poštenjem, otvorenošću i savjesnošću, a od mračnih osobina jedino sa psihopatijom. Zavisne varijable međusobno su povezane, s tim da se veza vrstizma i doživljaja vegetarijanstva kao prijetnje izdvaja od ostalih kao umjereno snažna.

Regresione analize

Tabela 4. Hijerarhijska regresiona analiza – osobine ličnosti kao prediktori vrstizma

	Koef.	SE	t	p	R	R ²	F	p	ΔR^2	p1
Model 1					0.234	0.055	13.1	<.001		
P/S	-0.08	0.01	-5.24	<.001						
OT	-0.06	0.01	-4.36	<.001						
SAV	-0.02	0.02	-1.23	0.219						
PRI	0.02	0.02	1.29	0.197						
EX	-0.02	0.02	-0.87	0.384						
EM	-0.06	0.02	-3.58	<.001						
Model 2					0.269	0.072	11.7	<.001	0.018	<.001
P/S	-0.05	0.01	-3.23	0.001						
OT	-0.06	0.01	-3.81	<.001						
SAV	-0.02	0.02	-1.00	0.316						
PRI	0.03	0.02	1.83	0.067						
EX	-0.01	0.02	-0.81	0.416						
EM	-0.04	0.02	-2.35	0.019						
MK	0.06	0.01	3.96	<.001						
PS	0.02	0.01	1.55	0.121						
NAR	-0.01	0.01	-0.62	0.533						

Napomene: R – koeficijent multiple korelacije; R² – koeficijent determinacije; ΔR^2 – promjena u odnosu na početni model; p1 – značajnost promjene u odnosu na početni model.

U Tabeli 4 prikazani su rezultati hijerarhijske regresione analize u kojoj su u prvom modelu kao prediktori postavljene HEXACO osobine ličnosti, dok su u drugom modelu ovim osobinama dodane mračne crte ličnosti. U oba modela u poziciju kriterijumske varijable postavljen je vrstizam. Iz ove tabele vidi se da su oba modela statistički značajna, s tim da drugi model objašnjava nešto više varijanse vrstizma (7,25%) nego

prvi (5,48%). Ova promjena statistički je značajna. U prvom modelu kao značajni prediktori izdvojile su se sljedeće varijable: poštenje/skromnost, otvorenost i emocionalnost. Nakon drugog koraka, tj. uvođenja mračnih osobina, isti su prediktori ostali značajni, a jednim značajnim prediktorom među mračnim osobinama pokazao se makijavelizam.

Tabela 5. Hijerarhijska regresiona analiza – osobine ličnosti kao prediktori doživljaja vegetarijanstva kao prijetnje

	Koef.	SE	t	p	R	R ²	F	p	ΔR^2	p1
Model 1					0.317	0.100	25.4	<.001		
P/S	-0.14	0.02	-6.06	<.001						
OT	-0.19	0.02	-8.57	<.001						
SAV	0.01	0.03	0.41	0.680						
PRI	-0.02	0.03	-0.56	0.573						
EX	0.04	0.03	1.44	0.150						
EM	-0.09	0.03	-3.3	0.001						
Model 2					0.327	0.107	18.1	<.001	0.007	.019
P/S	-0.11	0.02	-4.16	<.001						
OT	-0.19	0.02	-8.19	<.001						
SAV	0.00	0.03	0.18	0.860						
PRI	-0.00	0.03	-0.10	0.918						
EX	0.04	0.03	1.34	0.181						
EM	-0.07	0.03	-2.59	0.010						
MK	0.02	0.02	0.82	0.409						
PS	0.04	0.02	1.83	0.068						
NAR	0.03	0.02	1.3	0.194						

Napomene: R – koeficijent multiple korelacije; R²– koeficijent determinacije; ΔR^2 – promjena u odnosu na početni model; p1– značajnost promjene u odnosu na početni model.

U tabeli 5 prikazani su rezultati hijerarhijske regresione analize u kojoj su u dva modela kao prediktori korišćene iste varijable kao i u prethodnoj analizi, s tim da je za kriterijumsku varijablu uzet doživljaj vegetarijanstva kao prijetnje. I ovaj put pokazalo se da su oba regresiona modela, uključujući i promjenu u procentu objašnjene varijanse, statistički značajni. Ipak, drugi model objašnjava neznatno veći procenat varijanse (oko 11%) nego prvi (10%), a pažljivijom analizom može se uočiti da samo osobine iz HEXACO domena – poštenje/skromnost, otvorenost i emocionalnost – predstavljaju statistički značajne prediktore doživljaja vegetarijanstva kao prijetnje. Interesantno je to da se u kompletnom modelu mračne osobine ličnosti nisu pokazale značajnima za predikciju ove varijable.

Tabela 6. Hijerarhijska regresiona analiza – osobine ličnosti kao prediktori konzumacije mesa

	Koef.	SE	t	p	R	R ²	F	p	ΔR^2	p1
Model 1					0.192	0.0368	8.70	<.001		
P/S	-0.05	0.02	-2.34	0.020						
OT	-0.11	0.02	-5.71	<.001						
SAV	-0.05	0.02	-2.24	0.025						
PRI	0.03	0.02	1.08	0.281						
EX	0.05	0.02	1.84	0.067						
EM	0.02	0.02	0.75	0.454						
Model 2					0.203	0.0412	6.51	<.001	0.00439	.101
P/S	-0.06	0.02	-2.61	0.009						
OT	-0.11	0.02	-5.39	<.001						
SAV	-0.05	0.02	-1.93	0.054						
PRI	0.03	0.03	1.34	0.179						
EX	0.05	0.02	1.91	0.056						
EM	0.02	0.02	0.94	0.350						
MK	0.00	0.02	0.11	0.914						
PS	0.02	0.02	1.18	0.240						
NAR	-0.05	0.02	-2.37	0.018						

Napomene: R – koeficijent multiple korelacije; R²– koeficijent determinacije; ΔR^2 – promjena u odnosu na početni model; p1– značajnost promjene u odnosu na početni model.

Kada je riječ o predikciji učestalosti konzumacije mesa na osnovu osobina ličnosti, kao i u prethodnim regresionim analizama, u prvom modelu kao prediktori postavljene su HEXACO, dok su u drugom njima dodane mračne osobine ličnosti. Rezultati ove hijerarhijske regresione analize predstavljeni su u Tabeli 6. Na osnovu tabele može se zaključiti da su oba modela statistički značajna. Prvi model, koji čine HEXACO osobine ličnosti, objašnjava nešto manje od 4% varijanse učestalosti konzumacije mesa, i to zahvaljujući doprinosima sljedećih osobina: otvorenosti, poštenja/skromnosti i savjesnosti. Približno isti procenat varijanse objašnjava model koji uključuje i mračne osobine ličnosti. Međutim, treba naglasiti da je, uprkos tome što se narcizam pokazao kao značajan prediktor učestalosti konzumacije mesa, taj efekat na nivou čitavog modela izuzetno nizak, što potvrđuje podatak da nije uočena statistički značajna promjena u procentu objašnjene varijanse nakon uključivanja mračnih osobina u analizu.

Tabela 7. Značajnost medijatorskog efekta makijavelizma u odnosu pola i vrstizma

Tip	Efekat	b	95% interval pouzdanosti		p
			Donja granica	Gornja granica	
Indirektni Komponenta	Pol \Rightarrow MK \Rightarrow V	0.02	0.01	0.04	.003
	Pol \Rightarrow MK	0.25	0.10	0.40	<.001
	MK \Rightarrow V	0.09	0.06	0.12	<.001
Direktni	Pol \Rightarrow V	0.43	0.36	0.50	<.001
Totalni	Pol \Rightarrow V	0.45	0.38	0.53	<.001

Tabela 8. Značajnost medijatorskog efekta makijavelizma u odnosu pola i doživljaja vegetarijanstva kao prijetnje

Tip	Efekat	b	95% interval pouzdanosti		p
			Donja granica	Gornja granica	
Indirektni Komponenta	Pol \Rightarrow MK \Rightarrow VEG	0.03	0.01	0.04	.006
	Pol \Rightarrow MK	0.25	0.11	0.40	<.001
	Makijavelizam \Rightarrow VEG	0.10	0.06	0.14	<.001
Direktni	Pol \Rightarrow VEG	0.61	0.49	0.72	<.001
Totalni	Pol \Rightarrow VEG	0.63	0.52	0.75	<.001

Tabela 9. Značajnost medijatorskog efekta makijavelizma u odnosu pola i količine konzumacije mesa

Tip	Efekat	b	95% interval pouzdanosti		p
			Donja granica	Gornja granica	
Indirektni Komponenta	Pol \Rightarrow MK \Rightarrow KM	0.00	-0.01	0.01	.545
	Pol \Rightarrow MK	0.26	0.11	0.41	<.001
	M \Rightarrow KM	0.01	-0.02	0.05	0.539
Direktni	Pol \Rightarrow KM	0.45	0.35	0.55	<.001
Totalni	Pol \Rightarrow KM	0.45	0.35	0.55	<.001

Kako bi se ispitalo da li se polne razlike u odnosu prema ne-ljudskim životinjama mogu objasniti preko osobina ličnosti, urađeno je nekoliko medijacionih analiza. U svim analizama za prediktore je postavljen pol, a kao kriterijumi korišćene su tri varijable: vrstizam, doživljaj vegetarijanstva kao prijetnje i učestalost konzumacije mesa. Kao medijatorske varijable izabrane su one koje su se u prethodnim analizama (v. Tabelu 2) pokazale statistički značajnima na nivou .001. To su: makijavelizam, poštenje/skromnost, otvorenost i emocionalnost. Rezultati (tabele 7, 8 i 9) pokazuju da pol preko makijavelizma ostvaruje

malen, ali značajan indirektni efekat na vrstizam i doživljaj vegetarijanstva kao prijetnje. Indirektni efekat pola preko makijavelizma nije uočen kada je riječ o relaciji sa učestalošću konzumacije mesa. Direktni efekti pola na sve tri kriterijumske varijable statistički su značajni i snažniji od indirektnih efekata u onim relacijama u kojima su oni zabilježeni.

Tabela 10. Značajnost medijatorskog efekta osobine poštenje/skromnost u odnosu pola i vrstizma

Tip	Efekat	<i>b</i>	95% interval pouzdanosti		<i>p</i>
			Donja granica	Gornja granica	
Indirektni Komponenta	Pol \Rightarrow P/S \Rightarrow V	0.02	0.01	0.03	.002
	Pol \Rightarrow P/S	-0.26	-0.40	-0.12	<.001
	P/S \Rightarrow V	-0.08	-0.11	-0.05	<.001
Direktni	Pol \Rightarrow V	0.43	0.36	0.50	<.001
Totalni	Pol \Rightarrow V	0.45	0.38	0.53	<.001

Tabela 11. Značajnost medijatorskog efekta osobine poštenje/skromnost u odnosu pola i doživljaja vegetarijanstva kao prijetnje

Tip	Efekat	<i>b</i>	95% interval pouzdanosti		<i>p</i>
			Donja granica	Gornja granica	
Indirektni Komponenta	Pol \Rightarrow P/S \Rightarrow VEG	0.04	0.02	0.06	.001
	Pol \Rightarrow P/S	-0.26	-0.39	-0.12	<.001
	P/S \Rightarrow VEG	-0.16	-0.20	-0.11	<.001
Direktni	Pol \Rightarrow VEG	0.59	0.48	0.70	<.001
Totalni	Pol \Rightarrow VEG	0.63	0.52	0.74	<.001

Tabela 12. Značajnost medijatorskog efekta osobine poštenje/skromnost u odnosu pola i konzumacije mesa

Tip	Efekat	<i>b</i>	95% interval pouzdanosti		<i>p</i>
			Donja granica	Gornja granica	
Indirektni Komponenta	Pol \Rightarrow P/S \Rightarrow KM	0.01	-0.00	0.02	.052
	Pol \Rightarrow P/S	-0.26	-0.39	-0.12	<.001
	P/S \Rightarrow KM	-0.05	-0.08	-0.01	.023
Direktni	Pol \Rightarrow KM	0.44	0.34	0.54	<.001
Totalni	Pol \Rightarrow KM	0.45	0.35	0.55	<.001

Prilično slični rezultati dobijeni su i u relaciji pola i kriterijumskih varijabli kad je osobina poštenje/skromnost korištena kao medijator (tabele 10, 11 i 12). Mali, ali značajni indirektni efekti uočeni su u relaciji pola sa vrstizmom i doživljajem vegetarijanstva kao prijetnje, dok taj efekat nije zabilježen u relaciji sa učestalošću konzumacije mesa, tačnije

nalazi se na granici statističke značajnosti. Takođe, u ovim analizama izraženi su direktni efekti pola na kriterijumske varijable.

Tabela 13. Značajnost medijatorskog efekta osobine otvorenosti u odnosu pola i vrstizma

Tip	Efekat	<i>b</i>	95% interval pouzdanosti		<i>p</i>
			Donja granica	Gornja granica	
Indirektni Komponenta	Pol ⇒ OT ⇒ V	0.02	0.01	0.03	.003
	Pol ⇒ OT	-0.31	-0.45	-0.17	<.001
	OT ⇒ V	-0.06	-0.09	-0.03	<.001
Direktni	Pol ⇒ V	0.44	0.37	0.51	<.001
Totalni	Pol ⇒ V	0.45	0.38	0.53	<.001

Tabela 14. Značajnost medijatorskog efekta osobine otvorenosti u odnosu pola i doživljaja vegetarijanstva kao prijetnje

Tip	Efekat	<i>b</i>	95% interval pouzdanosti		<i>p</i>
			Donja granica	Gornja granica	
Indirektni Komponenta	Pol ⇒ OT ⇒ VEG	0.06	0.03	0.09	<.001
	Pol ⇒ OT	-0.32	-0.46	-0.19	<.001
	OT ⇒ VEG	-0.19	-0.24	-0.15	<.001
Direktni	Pol ⇒ VEG	0.57	0.46	0.68	<.001
Totalni	Pol ⇒ VEG	0.63	0.52	0.75	<.001

Tabela 15. Značajnost medijatorskog efekta osobine otvorenosti u odnosu pola i konzumacije mesa

Tip	Efekat	<i>b</i>	95% interval pouzdanosti		<i>p</i>
			Donja granica	Gornja granica	
Indirektni Komponenta	Pol ⇒ OT ⇒ KM	0.03	0.01	0.05	<.001
	Pol ⇒ OT	-0.33	-0.47	-0.19	<.001
	OT ⇒ KM	-0.10	-0.14	-0.06	<.001
Direktni	Pol ⇒ KM	0.42	0.32	0.52	<.001
Totalni	Pol ⇒ KM	0.45	0.35	0.55	<.001

U trećoj seriji medijacionih analiza (tabele 13, 14 i 15) kao medijatorska varijabla uzeta je otvorenost. Pokazalo se da pol na sve tri varijable ne ostvaruje samo direktan nego i indirektan efekat. Ipak, kao i u prethodnim slučajevima, direktni efekti pola na kriterijumske varijable mnogo su naglašeni od indirektnih.

Tabela 16. Značajnost medijatorskog efekta osobine emocionalnosti u odnosu pola i vrstizma

Tip	Efekat	<i>b</i>	95% interval pouzdanosti		<i>p</i>
			Donja granica	Gornja granica	
Indirektni Komponenta	Pol ⇒ EM ⇒ V	0.02	0.00	0.03	.019
	Pol ⇒ EM	-0.40	-0.52	-0.28	< .001
	EM ⇒ V	-0.04	-0.07	-0.01	0.012
Direktni	Pol ⇒ V	0.44	0.37	0.51	< .001
Totalni	Pol ⇒ V	0.45	0.38	0.53	< .001

Tabela 17. Značajnost medijatorskog efekta osobine emocionalnosti u odnosu pola i prijetnje vegetarijanstva

Tip	Efekat	<i>b</i>	95% interval pouzdanosti		<i>p</i>
			Donja granica	Gornja granica	
Indirektni Komponenta	Pol ⇒ EM ⇒ VEG	0.03	0.00	0.05	.016
	Pol ⇒ EM	-0.40	-0.52	-0.28	< .001
	EM ⇒ VEG	-0.07	-0.12	-0.02	.010
Direktni	Pol ⇒ VEG	0.60	0.49	0.72	< .001
Totalni	Pol ⇒ VEG	0.63	0.52	0.75	< .001

Tabela 18. Značajnost medijatorskog efekta osobine emocionalnosti u odnosu pola i učestalosti konzumacije mesa

Tip	Efekat	<i>b</i>	95% interval pouzdanosti		<i>p</i>
			Donja granica	Gornja granica	
Indirektni Komponenta	Pol ⇒ EM ⇒ KM	-0.01	-0.03	0.00	.148
	Pol ⇒ EM	-0.4	-0.52	-0.28	< .001
	EM ⇒ KM	0.03	-0.01	0.08	0.138
Direktni	Pol ⇒ KM	0.47	0.37	0.57	< .001
Totalni	Pol ⇒ KM	0.45	0.35	0.55	< .001

U tabelama 16, 17 i 18 prikazani su rezultati analiza u kojima je emocionalnost korišćena kao medijatorska varijabla. Iz podataka se vidi da su zabilježeni indirektni efekti koje pol preko emocionalnosti ima na vrstizam i doživljaj vegetarijanstva kao prijetnje, ali su oni prilično slabi u odnosu na one direktne.

Diskusija

Studijom koja je predstavljena u ovom poglavlju željeli smo ispitati relacije osobina ličnosti iz ugla trenutno aktuelnih modela Mračne trijade, te HEXACO modela, i specifičnog odnosa mladih ljudi prema ne-ljudskim životinjama, definisanim preko stavova o pravima drugih vrsta (vrstizam), doživljaja vegetarijanstva kao prijetnje lokalnoj tradiciji i kulturi, te prakse konzumacije mesa u svakodnevnom životu. Takođe smo željeli ispitati da li razlike u osobinama ličnosti mogu ponuditi dodatno objašnjenje specifične veze između pola i odnosa prema ne-ljudskim životinjama, koja se konstantno potvrđuje.

Rezultati ovog istraživanja upućuju na to da je među mladim osobama iz Republike Srpske, kada je riječ o osobinama iz HEXACO modela ličnosti, najizraženija emocionalnost, dok se među mračnim osobinama ličnosti kao najizraženija izdvaja psihopatija. Uočene su i neke polne razlike u stepenu izraženosti osobina. Tako se pokazalo da su žene, koje su činile veći dio uzorka, u nešto većoj mjeri sklone poštenju/skromnosti, otvorenosti i emocionalnosti, a muškarci makijavelizmu, prijatnosti i psihopatiji. Ipak, najočiglednija razlika između muškaraca i žena ogleda se u stepenu izraženosti emocionalnosti – žene su u prosjeku emocionalnije od muškaraca, što se poklapa i sa postojećim viđenjima polnih razlika u ličnosti (Costa et al., 2001). Ostali rezultati donekle su u skladu sa nalazima prethodnih istraživanja. Naime, osim što su u prosjeku emocionalnije od muškaraca, žene su sklonije poštenju/skromnosti (Grosch & Rau, 2017). Muškarcima se, s druge strane, obično pripisuju mračne crte ličnosti (Mertens et al., 2019; Muris et al., 2017), što odgovara podacima dobijenim u ovom istraživanju. Jedina razlika tiče se narcizma, budući da se polne razlike u izraženosti narcizma nisu pokazale značajnima. Kad je riječ o polnim razlikama u stepenu izraženosti otvorenosti kao osobine, rezultati studija prilično su nekonzistentni. Neki od njih podudarni su s našima (Rahmani & Lavasani, 2012), a u drugima je uočeno da muškarci pokazuju veću otvorenost od žena (Goodvin & Gotlib, 2004). Objašnjenje ovih nepravilnosti ponudili su Costa i njegove kolege (2001). Muškarci i žene, kako su oni istakli, pokazuju različit stepen otvorenosti prema različitim iskustvima. Žene su, na primjer, otvorenije prema estetici i osjećanjima, dok su muškarci, s druge strane, otvoreniji prema novim idejama. Dakle, ukoliko se muškarci i žene ne porede na nivou konkretnih iskustava, vrlo lako se mogu dobiti oprečni podaci. Nalaz našeg istraživanja koji nije u skladu sa rezultatima

drugih studija tiče se prijatnosti. Ova osobina tipično je naglašenija kod žena (Costa et al., 2001; Feingold, 1994; Goldberg et al., 1998; McCrae & Terracciano, 2005; Schmitt et al., 2008), što nije slučaj u našem istraživanju. Potencijalno objašnjenje ovog neočekivanog nalaza možda se krije u specifičnosti uzorka, odnosno načinu njegovog prikupljanja. Naime, u prvim fazama istraživanja bio je upadljivo veći odziv ženskih ispitanika, te smo naknadno morali uključivati samo muškarce kako bismo ujednačili uzorak po polu. Moguće je da su se tada na naš zahtjev odazvali ispitanici koji su saradljiviji i kooperativniji, a poznato je da su ove karakteristike bliske odrednice prijatnosti (Weisberg, 2011).

Varijable vrstizma, prijetnje vegetarijanstva i učestalosti konzumacije mesa korelaciono-regresionom analizom dovedene su u vezu sa osobinama poštenja/skromnosti, otvorenosti, savjesnosti, prijatnosti, ekstraverzije i emocionalnosti, kao i socijalno averzivnim karakteristikama: makijavelizmom, psihopatijom i narcizmom. Nalazi upućuju na to da se vrstizam i doživljaj vegetarijanstva kao prijetnje najlakše mogu dovesti u pozitivnu vezu sa socijalno averzivnim osobinama ličnosti, odnosno negativnu vezu sa osobinama otvorenosti, poštenja i emocionalnosti. S druge strane, učestalost konzumacije mesa može se dovesti u negativnu vezu sa otvorenošću, skromnošću i savjesnošću, ali ne i osobinama Mračne trijade (izuzev psihopatije, s tim da je ta veza slabog intenziteta).

Rezultati regresione analize upućuju na to da su osobine ličnosti najbolji prediktori doživljaja vegetarijanstva kao prijetnje, sa najvišim postotkom objašnjene varijanse, a kao najbolji prediktor u kompletnom modelu izdvaja se otvorenost ka iskustvu. Nešto manji procenat ukupne objašnjenje varijanse može se uočiti kod vrstizma, s tim da se dodavanjem mračnih crta ličnosti u odnosu na ovu prediktorsku varijablu najviše povećava stepen objašnjene varijanse, a makijavelizam parira otvorenosti ka iskustvu kao najbolji prediktor u krajnjem modelu. Osobine ličnosti najslabije predviđaju učestalost konzumacije mesa, iako je i ovaj model statistički značajan. Opet se kao najbolji prediktor izdvaja otvorenost ka iskustvu, a dodavanjem mračnih crta ličnosti u model ne dolazi do statistički značajne promjene količine objašnjene varijanse.

Značaj osobine otvorenosti ka iskustvu potvrđen je i u prethodnim istraživanjima koja se bave odnosom čovjeka prema ne-ljudskim životinjama, ne samo preko nalaza koji govore o direktnoj povezanosti otvorenosti ka iskustvu sa konstruktima saosjećanja prema životinjama i vrstizma (Hopwood et. al., 2022; Caviola et. al, 2019) nego i preko

ispitivanja odnosa prema ne-ljudskim životinjama u kontekstu srodnih mjera otvorenosti, poput ljevičarske ili desničarske orijentacije (Furnham & Heyes, 1993; Furnham et. al., 2003; Everett et. al., 2019), ali i imaginativnosti (Herzog & Matthews, 1997; Furnham et. al., 2003). Takođe, nalazi prethodnih istraživanja pokazuju da vegetarijanci imaju izraženije skorove na skali otvorenosti ka iskustvu i liberalizmu (Forestell & Nezlek, 2018; Beardsworth & Bryman, 1999; Ruby & Heine, 2011), što je u skladu sa našim nalazom koji potvrđuje značaj otvorenosti ka iskustvu kao najboljeg prediktora količine konzumacije mesa.

Prijatnost je osobina koja se vrlo često spominje kao najistaknutiji korelat odnosa prema ne-ljudskim životinjama, i to oni aspekti prijatnosti koji se odnose na saosjećanje i povezanost sa drugima (Furnham et. al., 2003; Erlanger & Tsytsarev, 2012; Hopwood et. al., 2022), ali treba imati na umu da se ovi aspekti prijatnosti u sklopu HEXACO modela nalaze unutar faktora emocionalnosti, koja se, između ostalog, odnosi i na empatiju prema tuđem bolu i senzitivnost. Hopwood i saradnici (2022) na osnovu rezultata svoje studije sugerišu da anksiozni i plašljivi pojedinci iskazuju pozitivnije stavove prema ne-ljudskim životinjama, a ove karakteristike takođe su markeri emocionalnosti, koja je, prema rezultatima našeg istraživanja, u značajnoj negativnoj vezi i sa vrstizmom i sa doživljajem vegetarijanstva kao prijetnje. Kada je u pitanju značaj dimenzije poštenja/skromnosti, pojedinci sa izraženim skorovima na ovoj dimenziji često se opisuju kao neopterećeni materijalnim statusom ili socijalnom dominacijom, sa smanjenim doživljajem prava i grandioznosti u odnosu na druge (Lee & Ashton, 2005), tako da ne čudi činjenica da je u našem istraživanju i ova karakteristika negativno povezana sa sve tri prediktorske varijable.

Kada su u pitanju socijalno averzivne osobine ličnosti, makijavelizam, psihopatija i narcizam, treba napomenuti da neki autori suprotan pol faktora poštenja/skromnosti posmatraju kao ekvivalent zajedničkom elementu koji dijele mračne crte ličnosti (Lee & Ashton, 2014), kao i to da se i preostale dimenzije HEXACO modela mogu dovesti u negativan odnos sa osobinama Mračne trijade (Jonason & McCain, 2012). Iz toga proizlazi da ove osobine dijele određeni procenat zajedničke varijanse, te ne čudi činjenica da dodavanjem mračnih crta ličnosti ne dolazi do povećanja prediktivnosti modela u mjeri u kojoj bi se to možda očekivalo. Ipak, makijavelizam, narcizam i psihopatija predstavljaju značajne korelate vrstizma i doživljaja vegetarijanstva kao prijetnje, a sam makijavelizam ostaje značajan prediktor vrstizma, uprkos dijeljenoj varijansi sa ostalim osobinama ličnosti. Ovi nalazi su u

skladu sa prethodnim istraživanjima koja dovode u vezu maladaptivne supkliničke fenomene sa negativnim stavovima prema životinjama (Hopwood & Bleidorn, 2021; Kavanagh et al., 2013), te vjerovanjima o ljudskoj nadmoći nad ostalim bićima (Dhont & Hodson, 2014). U nekim studijama (Sariyska et al., 2019; Piazza et al., 2015) mračne crte ličnosti dovode se u vezu i sa konzumacijom mesa, ali je ova varijabla, prema našim rezultatima, povezana samo sa psihopatijom, a i ta veza je slabog intenziteta. Treba imati na umu da su vegetarijanstvo kao pokret i smanjeno korištenje mesa u ishrani još uvijek prisutnije u zapadnoj kulturi, kao i to da se količina konzumacije mesa možda može objasniti uobičajenim načinom ishrane u nekoj sredini, a ne nužno dovesti u vezu sa ideološkim vrijednostima ili crtama ličnosti, pogotovo ako se uzme u obzir činjenica da je naš uzorak sačinjen od srednjoškolaca.

Kako bi se ispitalo da li se polne razlike u odnosu prema ne-ljudskim životinjama, tj. vrstizmu, doživljaju vegetarijanstva kao prijetnje i učestalosti konzumacije mesa mogu objasniti preko pojedinih osobina ličnosti, izvršeno je nekoliko medijacionih analiza. Rezultati su prilično ujednačeni kad je riječ o efektu pola na vrstizam i doživljaj vegetarijanstva kao prijetnje posredstvom osobina ličnosti. Naime, vrstizam i doživljaj vegetarijanstva kao prijetnje tradiciji i lokalnoj kulturi izraženiji su kod muškaraca, što se djelimično može objasniti preko naglašenijeg makijavelizma, odnosno manje izraženog poštenja/skromnosti, otvorenosti i emocionalnosti. S druge strane, uočeno je da pol ostvaruje indirektan efekat na učestalost konzumacije mesa jedino preko otvorenosti, tj. pokazalo se da muškarci češće jedu meso od žena jednim dijelom zato što su zatvoreniji prema novim iskustvima, a samim tim, vjerovatno, i prema netradicionalnim načinima ishrane i stilovima života. Ostale osobine – makijavelizam, poštenje/skromnost i emocionalnost – nisu se pokazale kao značajni medijatori u relaciji pola i učestalosti konzumacije mesa.

Može se zaključiti da osobine ličnosti bolje objašnjavaju stavove mladih prema ne-ljudskim životinjama u odnosu na samu praksu korišćenja mesa. Svakako, ti doprinosi nisu veliki jer se pokazalo da su na svim kriterijumskim varijablama direktni efekti pola statistički značajni i snažniji od indirektnih efekata u onim relacijama u kojima su oni uočeni, što sugerise kako bi neke varijable koje nisu bile predmet mjerenja možda bolje objasnile relaciju između pola i odnosa prema ne-ljudskim životinjama. U obzir bi se mogli uzeti, recimo, sadizam ili maskulinitet, koji se po pravilu pripisuju muškarcima, odnosno empatija, kao tipično

ženska karakteristika (Costa et al., 2001; Kavanagh, 2013), naročito zato što se ove osobine mogu dovesti u vezu i s tim kako se ljudi ophode prema ostalim životinjama (Broida et al., 1993).

Svakako treba istaći činjenicu da je uzorak u ovoj studiji, iako je on prilično velik, sačinjen isključivo od mladih ljudi, te je ograničena mogućnost generalizacije rezultata na ostale starosne grupe. Takođe, ne treba zaboraviti da su se osobine ličnosti iz HEXACO modela, a naročito one koje čine Mračnu trijadu, ispitivale pomoću kratkih verzija skala koje služe za njihovu procjenu, prvenstveno kako bi se ispitanici u što manjoj mjeri opteretili. Tako su, na primjer, stavke koje se tiču narcizma u našoj studiji bile usmjerene na procjenu samo jednog narcističkog aspekta, onog koji se odnosi na samodivljenje. Međutim, ne može se isključiti mogućnost da bi se neki drugi aspekti narcizma, poput onih kojima se opisuje sklonost ka rivalstvu, pokazali potencijalno boljim medijatorima. S tim u vezi, postavlja se pitanje da li bi se, preko većeg broja tvrdnji ili ispitivanjem ovih konstrukata na facetnom nivou, pogotovo u slučaju mračnih crta ličnosti, možda dobila jasnija distinkcija u odnosu na HEXACO osobine, a samim tim i istaknutije i specifičnije veze sa kriterijumskim varijablama. Bez obzira na ustanovljene veze, treba imati na umu da su sve korelacije, izuzev međusobnih korelacija zavisnih i nezavisnih varijabli, u domenu niskih vrijednosti, ali i da osobine ličnosti ne objašnjavaju visok procenat varijanse u kriterijumskim varijablama. Ovo je nalaz koji se često sreće u literaturi, te pokazuje da, iako se veze između osobina ličnosti i stavova prema ne-ljudskim životinjama čine logičnim, karakteristike ličnosti rijetko objašnjavaju više od 10% varijanse, što nam ukazuje na to da ne treba zaboraviti ni druge faktore koji bi se mogli dovesti u vezu sa ovakvim stavovima (Furnham et. al., 2003), ali i na to da je potrebno tragati za načinima na koje bi se pretpostavljene veze mogle jasnije identifikovati. Na primjer, budući da je uočeno kako se preko osobina ličnosti mogu nešto bolje objasniti stavovi mladih prema ne-ljudskim životinjama nego učestalost korišćenja mesa u ishrani, koja se vrlo često u istraživanjima koristi kao indikator odnosa ljudi prema ne-ljudskim životinjama, bilo bi smisleno ispitati da li socio-ekonomski status moderira veze između tradicionalno shvaćenih muških, odnosno ženskih osobina sa učestalošću konzumacije mesa, s obzirom na to da je način ishrane uslovljen, između ostalog, i materijalnim uslovima.

Uprkos navedenim ograničenjima, značaj ove studije ipak se može sagledati u svjetlu potpunijeg sagledavanja nedovoljno ispitanih

dimenzija odnosa čovjeka prema ne-ljudskim životinjama, a povezivanjem ovakvih stavova sa strukturom ličnosti pojedinca možda se može stvoriti jasnija distinkcija, ali i ukazati na sličnosti između vrstizma, doživljaja vegetarijanstva kao prijete i učestalosti konzumacije mesa. Takođe, važnim smatramo i nalaz da ponašanja u sklopu određenih osobina ličnosti, bez obzira na to da li se radi o domenu socijalno averzivnih ili HEXACO osobina ličnosti, nisu nužno ograničena na ponašanja u sklopu vrste, te da oni koji se ponašaju otvorenije, iskrenije i emocionalnije u kontaktu sa drugim ljudima imaju tendenciju da ovakva ponašanja njeguju i u odnosu sa ne-ljudskim životinjama. Tvrdnja da ovakva ponašanja prevazilaze odnose isključivo unutar jedne vrste nije bila predmet velikog broja istraživanja iz psihologije ličnosti, ali se sve češće potvrđuje u studijama posvećenim specifičnom odnosu čovjeka prema ne-ljudskim životinjama (Dhont et. al., 2016, prema Hopwood et. al., 2022; Hopwood et. al., 2021). Nadamo se da naše istraživanje bar u nekoj mjeri može doprinijeti boljem razumijevanju ranije dobijenih nalaza, kao i traganju za najboljom praksom da se različiti tipovi studija, iz različitih oblasti, približe i dovedu u vezu.

Reference:

- American Psychiatric Association. (2022). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (5th ed., text rev.). <https://doi.org/10.1176/appi.books.9780890425787>
- Amiot, C. E., & Bastian, B. (2015). Toward a psychology of human-animal relations. *Psychological Bulletin*, 141(1), 6–47. <https://doi.org/10.1037/a0038147>
- Arnocky, S., & Stroink, M. (2010). Gender differences in environmentalism: The mediating role of emotional empathy. *Current Research in Social Psychology*, 16, 1–14.
- Ashton, M. C., Lee, K., Perugini, M., Szarota, P., de Vries, R. E., Di Blas, L., Boies, K., & De Raad, B. (2004). A Six-Factor Structure of Personality-Descriptive Adjectives: Solutions From Psycholexical Studies in Seven Languages. *Journal of Personality and Social Psychology*, 86(2), 356–366. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.86.2.356>
- Ashton, M. C., & Lee, K. (2005). Honesty-humility, the Big Five, and the five-factor model. *Journal of personality*, 73(5), 1321–1354. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.2005.00351.x>

- Ashton, M. C., & Lee, K. (2007). Empirical, theoretical, and practical advantages of the HEXACO model of personality structure. *Personality and social psychology review*, 11(2), 150–166. <https://doi.org/10.1177/1088868306294907>
- Ashton, M. C., & Lee, K. (2008). The HEXACO model of personality structure and the importance of the H factor. *Social and Personality Psychology Compass*, 2(5), 1952–1962. <https://doi.org/10.1111/j.1751-9004.2008.00134.x>
- Back, M. D., Schmukle, S. C. & Egloff, B. (2010). Why are narcissists so charming at first sight? Decoding the narcissism-popularity link at zero acquaintance. *Journal of Personality and Social Psychology*, 98(1), 132–145. <https://doi.org/10.1037/a0016338>
- Beardsworth, A. & Bryman, A. (1999). Meat consumption and vegetarianism among young adults in the UK: An empirical study. *British Food Journal*, 101(4), 289–300. <https://doi.org/10.1108/00070709910272169>
- Broida, J., Tingley, L., Kimball, R., & Miele, J. (1993). Personality differences between pro- and anti-vivisectionists. *Society & Animals: Journal of Human-Animal Studies*, 1(2), 129–144. <https://doi.org/10.1163/156853093X00037>
- Brunell, A. B., Gentry, W. A., Campbell, W. K., Hoffman, B. J., Kuhnert, K. W. & DeMarree, K. G. (2008). Leader emergence: The case of the narcissistic leader. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 34(12), 1663–1676. <https://doi.org/10.1177/0146167208324101>
- Caponecchia, C., Sun, A. Y., & Wyatt, A. (2012). ‘Psychopaths’ at work? Implications of lay persons’ use of labels and behavioral criteria for psychopathy. *Journal of Business Ethics*, 107(4), 399–408. <https://doi.org/10.1007/s10551-011-1049-9>
- Caviola, L., Everett, J. A., & Faber, N. S. (2019). The moral standing of animals: Towards a psychology of speciesism. *Journal of personality and social psychology*, 116(6), 1011–1029. <https://doi.org/10.1037/pspp0000182>
- Christie, R. & Geis, F. L. (1970). *Studies in Machiavellianism*. Academic Press. <http://dx.doi.org/10.1016/c2013-0-10497-7>
- Costa, P. T., Terracciano, A., & McCrae, R. R. (2001). Gender differences in personality traits across cultures: Robust and surprising findings. *Journal of Personality and Social Psychology*, 81(2), 322–331. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.81.2.322>
- Dhont, K., & Hodson, G. (2014). Why do right-wing adherents engage in more animal exploitation and meat consumption? *Personality and Individual Differences*, 64, 12–17. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2014.02.002>
- Erlanger, A. C. E., & Tsytarev, S. V. (2012). The relationship between empathy and personality in undergraduate students’ attitudes toward nonhuman animals. *Society & Animals*, 20(1), 21–38. <https://doi.org/10.1163/156853012X614341>
- Everett, J. A., Caviola, L., Savulescu, J., & Faber, N. S. (2019). Speciesism, generalized prejudice, and perceptions of prejudiced others. *Group Processes & Intergroup Relations*, 22, 785–803. <https://doi.org/10.1177/136843021881696>
- Feingold, A. (1994). Gender differences in personality: a meta-analysis. *Psychological bulletin*, 116(3), 429–456. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.116.3.429>

- Figueredo, A. J., Gladden, P. R., Sisco, M. M., Patch, E. A., & Jones, D. N. (2015). The unholy trinity: The Dark Triad, sexual coercion, and Brunswik-symmetry. *Evolutionary Psychology*, 13(2), 147470491501300208. <https://doi.org/10.1177/147470491501300208>
- Forestell, C. A., Spaeth, A. M., & Kane, S. A. (2012). To eat or not to eat red meat. A closer look at the relationship between restrained eating and vegetarianism in college females. *Appetite*, 58(1), 319–325. <https://doi.org/10.1016/j.appet.2011.10.015>
- Forestell, C. A. & Nezlek J. B. (2018) Vegetarianism, depression, and the five factor model of personality. *Ecology of Food and Nutrition*, 57(3), 246–259, <https://doi.org/10.1080/03670244.2018.1455675>
- Furnham, A., & Heyes, C. (1993). Psychology students' beliefs about animals and animal experimentation. *Personality and Individual Differences*, 15(1), 1–10. [https://doi.org/10.1016/0191-8869\(93\)90036-3](https://doi.org/10.1016/0191-8869(93)90036-3)
- Furnham, A., McManus, C., & Scott, D. (2003). Personality, empathy and attitudes to animal welfare. *Anthrozoös*, 16(2), 135–146. <https://doi.org/10.2752/089279303786992260>
- Furnham, A., Richards, S. C., & Paulhus, D. L. (2013). The dark triad of personality: A 10 year review. *Social and Personality Psychology Compass*, 7, 199–216. <https://doi.org/10.1111/spc3.12018>
- Goldberg, L. R., & Strycker, L. A. (2002). Personality traits and eating habits: the assessment of food preferences in a large community sample. *Personality and Individual Differences*, 32(1), 49–65. [https://doi.org/10.1016/s0191-8869\(01\)00005-8](https://doi.org/10.1016/s0191-8869(01)00005-8)
- Goldberg, L. R., Sweeney, D. Merenda, P. F., & Hughes, J. E. (1998). Demographic variables and personality: The effects of gender, age, education, and ethnic/racial status on self-descriptions of personality attributes. *Personality and Individual Differences*, 24(3), 393–403. [https://doi.org/10.1016/S0191-8869\(97\)00110-4](https://doi.org/10.1016/S0191-8869(97)00110-4)
- Goodboy, A. K., & Martin, M. M. (2015). The personality profile of a cyberbully: Examining the Dark Triad. *Computers in human behavior*, 49, 1–4. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2015.02.052>
- Grosch, K., & Rau, H. A. (2017). Gender differences in honesty: The role of social value orientation. *Journal of Economic Psychology*, 62, 258–267. <https://doi.org/10.1016/j.joep.2017.07.008>
- Herzog, H. A., & Mathews, S. (1997). Personality and attitudes toward the treatment of animals. *Society & animals*, 5(2), 169–175. <https://doi.org/10.1163/156853097X00060>
- Herzog, H. A. (2007). Gender differences in human–animal interactions: A review. *Anthrozoös*, 20(1), 7–21. <https://doi.org/10.2752/089279307780216687>
- Hopwood, C. J., & Bleidorn, W. (2021). Antisocial personality traits transcend species. *Personality Disorders: Theory, Research, and Treatment*, 12(5), 448–455. <https://doi.org/10.1037/per0000463>

- Hopwood, C. J., Stahlmann, A. G., & Bleidorn, W. (2022). Personality and Compassion for Animals. *Anthrozoös*, 1–13.
<https://doi.org/10.1080/08927936.2022.2084996>
- Jakobwitz, S., & Egan, V. (2006). The dark triad and normal personality traits. *Personality and Individual Differences*, 40(2), 331–339.
<https://doi.org/10.1016/j.paid.2005.07.006>
- Jonason, P. K., & Kavanagh, P. (2010). The dark side of love: Love styles and the Dark Triad. *Personality and Individual Differences*, 49(6), 606–610.
<https://doi.org/10.1016/j.paid.2010.05.030>
- Jonason, P. K., & Webster, G. D. (2010). The dirty dozen: a concise measure of the dark triad. *Psychological assessment*, 22(2), 420.
<https://doi.org/10.1037/a0019265>
- Jonason, P. K., & McCain, J. (2012). Using the HEXACO model to test the validity of the Dirty Dozen measure of the Dark Triad. *Personality and Individual Differences*, 53(7), 935–938. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2012.07.010>
- Jonason, P. K., Lyons, M., Bethell, E. J., & Ross, R. (2013). Different routes to limited empathy in the sexes: Examining the links between the Dark Triad and empathy. *Personality and Individual Differences*, 54(5), 572–576.
<https://doi.org/10.1016/j.paid.2012.11.009>
- Jonason, P. K. (2015). How “dark” personality traits and perceptions come together to predict racism in Australia. *Personality and Individual Differences*, 72, 47–51.
<https://doi.org/10.1016/j.paid.2014.08.030>
- Jonason, P. K., & Ferrell, J. D. (2016). Looking under the hood: The psychogenic motivational foundations of the Dark Triad. *Personality and individual differences*, 94, 324–331. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2016.01.039>
- Jonason, P. K., Girgis, M., & Milne-Home, J. (2017). The exploitive mating strategy of the Dark Triad traits: Tests of rape-enabling attitudes. *Archives of sexual behavior*, 46(3), 697–706. <https://doi.org/10.1007/s10508-017-0937-1>
- Jonason, P. K., & Davis, M. D. (2018). A gender role view of the Dark Triad traits. *Personality and Individual Differences*, 125, 102–105.
<https://doi.org/10.1016/j.paid.2018.01.004>
- Jones, D. N., & Paulhus, D. L. (2009). Machiavellianism. In M. R. Leary & R. H. Hoyle (Eds.), *Handbook of individual differences in social behavior* (pp. 93–108). The Guilford Press.
- Jones, S. E., Miller, J. D., & Lynam, D. R. (2011). Personality, antisocial behavior, and aggression: A meta-analytic review. *Journal of Criminal Justice*, 39(4), 329–337.
<https://doi.org/10.1016/j.jcrimjus.2011.03.004>
- Jones, D. N., & Paulhus, D. L. (2011). The role of impulsivity in the Dark Triad of personality. *Personality and Individual Differences*, 51(5), 679–682.
<https://doi.org/10.1016/j.paid.2011.04.011>
- Jones, D. N., & Figueredo, A. J. (2013). The core of darkness: Uncovering the heart of the Dark Triad. *European Journal of Personality*, 27(6), 521–531.
<https://doi.org/10.1002/per.1893>

- Kajonius, P. J., Persson, B. N., & Jonason, P. K. (2015). Hedonism, achievement, and power: Universal values that characterize the Dark Triad. *Personality and Individual Differences*, 77, 173–178. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2014.12.055>
- Kavanagh, P. S., Signal, T. D., & Taylor, N. (2013). The Dark Triad and animal cruelty: Dark personalities, dark attitudes, and dark behaviors. *Personality and Individual Differences*, 55, 666–670. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2013.05.019>
- Kohut, H. (1968). The psychoanalytic treatment of narcissistic personality disorders: Outline of a systematic approach. *The Psychoanalytic Study of the Child*, 23(1), 86–113. <https://doi.org/10.1080/00797308.1968.11822951>
- Lee, K., Gizzarone, M., & Ashton, M. C. (2003). Personality and the likelihood to sexually harass. *Sex Roles*, 49, 59–69. <https://doi.org/10.1023/A:1023961603479>
- Lee, K., & Ashton, M. C. (2005). Psychopathy, Machiavellianism, and narcissism in the Five-Factor Model and the HEXACO model of personality structure. *Personality and Individual Differences*, 38(7), 1571–1582. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2004.09.016>
- Lee, K., Ashton, M. C., & de Vries, R. E. (2005). Predicting workplace delinquency and integrity with the HEXACO and five-factor models of personality structure. *Human performance*, 18(2), 179–197. https://doi.org/10.1207/s15327043hup1802_4
- Lee, K., & Ashton, M. C. (2006). Further assessment of the HEXACO Personality Inventory: two new facet scales and an observer report form. *Psychological assessment*, 18(2), 182–191. <https://doi.org/10.1037/1040-3590.18.2.182>
- Lee, K., & Ashton, M. C. (2014). The dark triad, the big five, and the HEXACO model. *Personality and Individual Differences*, 67, 2–5. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2014.01.048>
- McCrae, R. R., & Terracciano, A. (2005). Universal Features of Personality Traits From the Observer's Perspective: Data From 50 Cultures. *Journal of Personality and Social Psychology*, 88(3), 547–561. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.88.3.547>
- Mertens A., von Krause M., Meyerhöfer S., Aziz C., Baumann F., Denk A., Heitz T. & Maute J. (2019). Valuing humans over animals – Gender differences in meat-eating behavior and the role of the Dark Triad, *Appetite*, 104516. <https://doi.org/10.1016/j.appet.2019.104516>
- Morf, C. C., & Rhodewalt, F. (2001). Unraveling the paradoxes of narcissism: A dynamic self-regulatory processing model. *Psychological inquiry*, 12(4), 177–196. https://doi.org/10.1207/S15327965PLI1204_1
- Muris, P., Merckelbach, H., Otgaar, H., & Meijer, E. (2017). The Malevolent Side of Human Nature. A Meta-Analysis and Critical Review of the Literature on the Dark Triad (Narcissism, Machiavellianism, and Psychopathy). *Perspectives on Psychological Science*, 12(2), 183–204. <https://doi.org/10.1177/1745691616666070>
- Pailing, A., Boon, J., & Egan, V. (2014). Personality, the Dark Triad and violence. *Personality and Individual Differences*, 67, 81–86. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2013.11.018>

- Patrick, C. J. (2005). *Handbook of Psychopathy*. Guilford Press.
- Paulhus, D. L., & Williams, K. M. (2002). The dark triad of personality: Narcissism, machiavellianism, and psychopathy. *Journal of Research in Personality*, 36, 556–563. [https://doi.org/10.1016/S0092-6566\(02\)00505-6](https://doi.org/10.1016/S0092-6566(02)00505-6)
- Pfeiler, T. M., & Egloff, B. (2018). Personality and attitudinal correlates of meat consumption: Results of two representative German samples. *Appetite*, 121, 294–301. <https://doi.org/10.1016/j.appet.2017.11.098>
- Piazza, J., Ruby, M. B., Loughnan, S., Luong, M., Kulik, J., Watkins, H. M. & Seigerman, M. (2015) Rationalizing meat consumption: The 4Ns. *Appetite*, 91, 114–128. <https://doi.org/10.1016/j.appet.2015.04.011>
- Rahmani, S., & Lavasani, M. G. (2012). Gender Differences in Five Factor Model of Personality and Sensation Seeking. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 46, 2906–2911. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2012.05.587>
- Raskin, R., & Hall, C. S. (1979). A Narcissistic Personality Inventory. *Psychological Reports*, 45(2), 590. <https://doi.org/10.2466/pr0.1979.45.2.590>
- Rauthmann, J. F., & Kolar, G. P. (2012). How “dark” are the Dark Triad traits? Examining the perceived darkness of narcissism, Machiavellianism, and psychopathy. *Personality and Individual Differences*, 53(7), 884–889. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2012.06.020>
- Rauthmann, J. F. (2012). Towards multifaceted Machiavellianism: Content, factorial, and construct validity of a German Machiavellianism Scale. *Personality and Individual Differences*, 52(3), 345–351. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2011.10.038>
- Rosenfeld, D. L., & Burrow, A. L. (2017). The unified model of vegetarian identity: A conceptual framework for understanding plant-based food choices. *Appetite*, 112, 78–95. <https://doi.org/10.1016/j.appet.2017.01.017>
- Rothgerber, H. (2013). Real men don't eat (vegetable) quiche: Masculinity and the justification of meat consumption. *Psychology of Men & Masculinity*, 14(4), 363–375. <https://doi.org/10.1037/a0030379>
- Ruby, M. B., & Heine, S. J. (2011). Meat, morals, and masculinity. *Appetite*, 56(2), 447–450. <https://doi.org/10.1016/j.appet.2011.01.018>
- Sakellari, M., & Skanavis, C. (2013). Environmental behavior and gender: An emerging area of concern for environmental education research. *Applied Environmental Education & Communication*, 12, 77–87. <https://doi.org/10.1080/1533015X.2013.820633>
- Sariyska, R., Markett, S., Lachmann, B., & Montag, C. (2019). What Does Our Personality Say About Our Dietary Choices? Insights on the Associations Between Dietary Habits, Primary Emotional Systems and the Dark Triad of Personality. *Frontiers in psychology*, 10, 2591. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.02591>
- Schmitt, D. P., Realo, A., Voracek, M., & Allik, J. (2008). Why can't a man be more like a woman? Sex differences in Big Five personality traits across 55 cultures. *Journal of Personality and Social Psychology*, 94 (1), 168–182. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.94.1.168>

- Simon, L. J., Francis, P. L., & Lombardo, J. P. (1990). Sex, sex-role, and Machiavellianism as correlates of decoding ability. *Perceptual and Motor Skills*, 71(1), 243–247.
<https://doi.org/10.2466/pms.1990.71.1.2>
- Weisberg, Y. J., DeYoung, C. G., & Hirsh, J. B. (2011). Gender Differences in Personality across the Ten Aspects of the Big Five. *Frontiers in Psychology*, 2.
<https://doi.org/10.3389/fpsyg.2011.00178>
- Williams, K. M., Cooper, B. S., Howell, T. M., Yuille, J. C., & Paulhus, D. L. (2009). Inferring sexually deviant behavior from corresponding fantasies: The role of personality and pornography consumption. *Criminal Justice and Behavior*, 36, 198–222.
<https://doi.org/10.1177/009385480832>
- Wrightsman, L. S. (1991). Interpersonal trust and attitudes toward human nature. In J. P. Robinson, P. R. Shaver, & L.S. Wrightsman (Eds.), *Measures of personality and social psychological attitudes* (pp. 373–412). Academic Press.
- Zelezny, L. C., Chua, P.-P., & Aldrich, C. (2000). Elaborating on gender differences in environmentalism. *Journal of Social Issues*, 56(3), 443–457.
<https://doi.org/10.1111/0022-4537.00177>

Desničarska autoritarnost, orijentacija na socijalnu dominaciju i stavovi prema društvenim grupama

Miloš Pralica

Konstruktom autoritarnosti počeo je da se bavi među prvima Theodor Adorno. Ideja koju je Adorno iznosio bila je da postoje suštinske osobine ličnosti koje pojedinca čine sklonim autoritarnom ponašanju. Osobe ove ličnosne strukture podložne su bespogovornom praćenju autoriteta, uz predrasudno, rasističko ponašanje prema out - grupama. Konstrukat je mjeran preko F-skale (Adorno et al., 1950). Iako je konstrukat imao dosta odjeka u krugovima društvenih nauka, skala je patila od dosta ograničenja psihometrijskog tipa (Duckitt, 2001). Ipak, konstrukat je ostao aktuelan i ponovo se pojavio kao tema pisanja i istraživanja u radu Boba Altemeyera, kao konstrukat desničarske autoritarnosti.

Desničarska autoritarnost (RWA)

Prema Altemeyeru, desničarska autoritarnost (Right – wing authoritarianism, ili akronim: RWA), predstavlja, slično kao kod Adorna, karakteristiku ličnosti, gdje se pojedinci klanjaju osobama koje imaju moć, te se teži održavanju sistema i društvenog uređenja. Altemeyer korijene desničarske autoritarnosti vidi u učenju u društvenoj sredini, odgoju u kojem je postojala agresivnost, jake konvencije i poslušnost. Ideje koje autoritarci usvoje kao svoj modus operandi, spremni su agresivno braniti (Altemeyer, 1998). Pritom, zahvaljujući u prosjeku većoj kognitivnoj rigidnosti osoba koje su izraziti autoritarci (Johnson, Labouff, Rowatt, Patock-Peckham & Carlisle, 2012), postoji tendencija ka nekritičkom prihvatanju tuđih ideja i nedosljednosti u idejnim strukturama (Altemeyer, 1998). Pokretač i ono što ovakve stavove održava jeste viđenje svijeta kao opasnog mjesta, u kojem su autoritarci rijetki koji vide istinu, dok drugi članovi društva njihove stavove odbacuju (Strube & Rahimi, 2006).

Skala desničarske autoritarnosti sadrži stavke koje provjeravaju tri tipa uvjerenja: autoritarnu submisivnost koja provjerava sklonost

pokoravanju autoritetu, autoritarna agresivnost ili sklonost agresivnoj odbrani društvenog poretka i konvencionalizam koji predstavlja sklonost održavanju vrijednosti usvojenih tokom života (Altemeyer, 1998).

Razvoj i istraživanja konstrukta su kasnije demonstrirali da konstrukt i skala više ukazuju na društvene stavove i vrijednosti koje osoba ima, nego na trajne ličnosne karakteristike. Istraživanja su pokazala snažnu vezu RWA sa skalama socijalnih stavova i konstruktima konzervatizma, religijskog fundamentalizma i tradicionalizma (Duckitt, 2001; Duckitt, Bizumic, Krauss, & Heled, 2010; Johnson et al., 2012). Dodatni argument da se ne radi o trajnim ličnosnim karakteristikama, nego površnijim, društvenim vrijednostima, donose istraživanja koja ukazuju da je tendencija ka autoritarnosti pod uticajem efekta primovanja. Kada je (u uslovima istraživanja), indukovana osjećaj prijetnje od vanjskih grupa ili stanja u državi, autoritarnost je kod ispitanika, u prosjeku, rasla (Cohrs, Kielmann, Maes, & Moschner, 2005; Duckitt & Fisher, 2003; Johnson et al., 2012).

Kao konstrukt koji se odnosi na društvene stavove i vrijednosti, RWA je dovođena u vezu i sa trajnijim psihološkim karakteristikama, te je utvrđena pozitivna relacija sa savjesnošću i ekstraverzijom (Dallago & Roccato, 2010; Snellman & Ekehammar, 2005), negativna relacija sa mjerom opšte inteligencije (izraženom kao g -faktor), te pozitivna relacija sa kognitivnom rigidnošću (Ciarrochi & Leeson, 2011).

Orijentacija na socijalnu dominaciju (Social Dominance orientation - SDO)

Pojam orijentacije na socijalnu dominaciju proizišao je iz teorijskog okvira socijalne dominacije, koji je nastao tokom 1990-ih u periodu naglog porasta interesovanja naučnika iz domena društvenih nauka za intergrupni sukob i predrasude. Kroz rad autora Sidanius-a i Pratto-ove se nastojalo u jednu cjelovitu teoriju spojiti individualna (poput vrijednosti i socijalnog identiteta) i šira, socijalna (poput sukoba za prevlast u društvu) objašnjenja predrasuda i intergrupnog konflikta (Sidanius, Pratto, van Laar, & Levin, 2004).

U okviru teorije autori polaze od ideje da ljudska društva imaju tendenciju da se organizuju u hijerarhijske strukture. U okviru društava koja su ovako organizovana, ona koja proizvode višak u ekonomskom smislu, teže da hijerarhiju i održe. Sama pravila prema kojima se

hijerarhija organizuje mogu biti različita, tačnije, mogu biti prema polu, ili nekim manje očitim pravilima kao što je rasa ili klasna pripadnost (Sidanius et al., 2004).

Teorija kao objašnjenje kako se ovakve strukture održavaju u životu daje tendenciju institucija da održe sistem koji favorizuje dominantne grupe, dok istovremeno u podređenoj poziciji održava slabe grupe. Ovo se postiže legitimizacijom i promocijom mitova i ideologije o hijerarhijskoj ustrojenosti društva, te favorabilnom predstavljanju dominantnih grupa, dok se podređene predstavljaju u negativnom svijetlu (Sidanius, Pratto, van Laar, Levin, 2004).

Pojam orijentacije na socijalnu dominaciju (SDO)

Orijentacija na socijalnu dominaciju, slično kao desničarska autoritarnost, predstavlja objašnjenje tendencije pojedinca da prihvata, širi i održava ideologiju hijerarhijske organizacije društva i dominacije određenog sloja ili klase, način mišljenja stvoren kroz širenje adekvatnih društvenih vrijednosti u sistemu vaspitanja (Sidanius, Pratto, van Laar, Levin, 2004). Kada se koristi da ispituje stavove pojedinca, orijentacija na socijalnu dominaciju odražava razlike u preferiranju više hijerarhijski organizovanih društava sa jedne, i više egalitarnih društava sa druge strane. Motiv za formiranje i održavanje ovakvog pogleda na svijet leži u posmatranju okoline kao mjesta neprestane kompeticije za ograničene resurse, u kojem hijerarhija omogućava ostvarenje ciljeva (Duckitt, 2001).

Opet, slično kao desničarska autoritarnost, orijentacija na socijalnu dominaciju kao konstrukt, više je povezana sa političkim i društvenim stavovima poput konzervatizma, te vrijednostima poput hedonizma i samo-poboljšanja (Duckitt, 2001).

Istraživanja orijentacije na socijalnu dominaciju govore o povezanosti konstrukta sa generalizovanim predrasudnim mišljenjem (Sibley & Liu, 2010), te u domenu pojedinačnih oblika predrasudnih stavova, pojavljuje se kao prediktor rasizma i seksizma (Sibley, Robertson, & Wilson, 2006), prediktor predrasuda prema različitim etničkim grupama (Cohrs & Asbrock, 2009; Sidanius et al., 2004), te je u prosjeku orijentacija na socijalnu dominaciju izraženija kod bijelaca u američkom uzorku, što je u skladu sa glavnim idejama teorije socijalne dominacije (Sidanius, Liu, Shaw, & Pratto, 1994).

Orijentacija na socijalnu dominaciju je takođe u prosjeku izraženija kod muškaraca nego kod žena i ovaj podatak je postojan u različitim sredinama, bilo nacionalnim, kulturnim, etničkim, religijskim ili rasnim (Bates & Heaven, 2001; Sidanius, Levin, Liu, & Pratto, 2000; Sidanius et al., 2004; Whitley, 1999; Wilson & Liu, 2003). Konačno, orijentacija na socijalnu dominaciju pokazuje i povezanost sa nekim osobinama ličnosti, poput otvorenosti ka iskustvu i saradljivosti, sa kojima negativno korelira (Ekehammar, Akrami, Gylje, & Zakrisson, 2004). Što se tiče inteligencije, orijentisanost na socijalnu dominaciju negativno korelira sa verbalnom inteligencijom, ali nema relacije sa opštim faktorom inteligencije (Ciarrochi & Leeson, 2011).

Odnos između orijentacije na socijalnu dominaciju (SDO), desničarske autoritarnosti (RWA) i predrasuda

Prethodno, u nekoliko odjeljaka su konstrukti desničarske autoritarnosti i orijentacije na socijalnu dominaciju razmatrani odvojeno, te su razmotreni teoretski i istraživački aspekti ova dva konstrukta. Ono što je evidentno jeste njihova sličnost u empiriji i teoretskom objašnjenju. Oba konstrukta ukazuju na tendenciju pojedinaca da slijede i održavaju postojeće društvene strukture i hijerarhiju moći. Istraživanja pokazuju da se radi o društvenim stavovima koji su isprepleteni sa drugim oblicima rigidnog društvenog prosuđivanja, te su snažni prediktori predrasuda (Altemeyer, 1998; Sibley et al., 2006). Sa druge strane, neki istraživači govore i o njihovoj različitoj prirodi i motivacionim procesima iza osoba koji su desničarski autoritarci i orijentisani na socijalnu dominaciju.

Altemeyer-ova „Ona druga autoritarna ličnost“

Jedan takav autor je Altemeyer, koji govori o submisivnoj osobi (koja bi odgovarala desničarskom autoritarcu), koja autoritet poštuje, mitove i izjave autoriteta uči i slijedi, te ih oštro brani. Dominantna osoba (ili osoba orijentisana na socijalnu dominaciju) teži održavanju hijerarhije u društvu iz prostog razloga da bi održala sopstveni položaj u društvu i onemogućila osobama koje pripadaju podređenim kategorijama da svoj društveni položaj promjene, uz opravdanja postojećeg stanja mitološkim i ideološkim argumentima. Altemeyer

napominje, da između konstrukata, osim potpuno drugačije motivacije prirode, postoji i minimum relacija (Altemeyer, 1998).

Duckitt-ov model dualnih procesa predrasuda

Sličan teoretski pravac i relacije između konstrukata objašnjava i Duckitt u svom modelu dualnih procesa, gdje navodi da se motivi osoba sa visokim skorovima na skali RWA kriju u njihovom viđenju svijeta kao opasnog mjesta, gdje stalno postoji prijetnja od vanjskih grupa koje će taj svijet destabilizovati i uništiti red u njemu. Osobe sa izraženim skorovima na skali SDO, sa druge strane, svijet vide kao mjesto stalne borbe i sukoba oko ograničenih resursa, kojima se maksimalno može pristupiti samo kroz dominiranje u hijerarhiji. Pojedinci ovakvo uređenje društva vide kao nužno da svijet ne sklizne u haotično stanje, a svakako im zagovaranje ovakvog uređenja ide na ruku, s obzirom da vrlo često drže konce moći u svojim rukama. Duckitt takođe ukazuje na povezanost RWA i SDO i do srednjih vrijednosti. Ovo se razlikuje od Altemeyerovih navoda. Snažnije korelacije su češće u zemljama sa većim političkim i ideološkim podjelama (Duckitt, 2001).

Teorijski vidimo sličnost ova dva konstrukta, u načinu kako objašnjavaju odnos pojedinaca prema strukturama u društvu i motivima koji se kriju iza ponašanja osoba sa izraženim skorovima na skalama RWA u odnosu na SDO. Ono što ostaje interesantno jeste kakav je odnos ovih konstrukata u empiriji te kako objašnjavaju zajednički i diferencijalno predrasude prema različitim društvenim grupama.

Istraživanja uticaja desničarske autoritarnosti i orijentacije na socijalnu dominaciju na predrasude

Postoji veći broj istraživanja koja su se bavila povezanošću ovih konstrukata kao i njihovoj ulozi u predikciji predrasuda prema različitim grupama. Ono što se pokazalo jeste da jedan od konstrukata uvijek predstavlja snažniji prediktor predrasuda kada se govori o specifičnim grupama.

U slučaju homofobije, desničarska autoritarnost je konzistentno bolji prediktor homofobnih stavova od orijentacije na socijalnu

dominaciju. Pored prethodno navedenih motiva kod osoba sa izraženom desničarskom autoritarnošću, ono što su istraživanja pokazala jeste relacija konstrukta sa religijskim fundamentalizmom, što govori o potencijalno zajedničkoj pozadini. Ove relacije kod orijentacije na socijalnu dominaciju nema (Sibley et al., 2006; Stones, 2006; Whitley, 1999).

U slučaju seksizma, takođe vidimo razlike. Iako su oba konstrukta prediktori seksističkih stavova, u slučaju orijentacije na socijalnu dominaciju radi se više o hostilnom seksizmu (iz potrebe da muškarci zadrže svoje pozicije moći u društvu i sumnji prema ulogama žene u društvu), dok je kod desničarske autoritarnosti više riječ o benignom, skrivenijem seksizmu, koji polazi iz potrebe čuvanja tradicionalnih rodnih uloga u društvu (Christopher & Wojda, 2008; Whitley, 1999).

Sličan slučaj kao sa seksizmom vidimo i u predikciji rasističkih i etnocentričnih stavova. Orijentacija na socijalnu dominaciju pokazuje snažniju relaciju sa rasističkim stavovima (Whitley, 1999; Sibley, Robertson i Wilson, 2006). Sa druge strane desničarska autoritarnost je snažniji prediktor negativnih stavova prema imigrantima. U slučaju rasizma, kod autoritaraca je izraženiji suptilni, dok kod orijentacije na socijalnu dominaciju, hostilni rasizam (Van Hiel & Mervielde, 2005).

Posebno interesantni radovi, koji crpe ideje iz modela dualnih procesa i ukazuju na diferencijalni efekat desničarske autoritarnosti i orijentacije na socijalnu dominaciju su radovi Duckitt i Sibley (2007) i Crawford i Pilanski (2014). Ovi radovi na dva različita uzorka govore o tome da ova dva konstrukta predstavljaju pojedinačno snažnije prediktore predrasuda prema jednom od dva klastera grupa. Desničarska autoritarnost tako predstavlja snažniji prediktor predrasuda prema grupama koje se percipiraju kao prijeteće po društvo, dok orijentacija na socijalnu dominaciju predstavlja snažniji prediktor predrasuda prema takozvanim podređenim grupama. Postoji i treći klaster grupa, disidentske, otpadničke grupe, gdje se i desničarska autoritarnost i orijentacija na socijalnu dominaciju pojavljuju kao podjednako značajni prediktori (Duckitt & Sibley, 2007; Crawford & Pilanski, 2014).

Kako vidimo iz prethodnih redova, RWA i SDO predstavljaju konstrukte koji su na neki način, dve strane istog novčića, konstrukti koji mjere društvene orijentacije i koji se uglavnom povezuju sa rigidnim, desničarskim stavovima. Ono što predstavlja razliku u motivaciji jeste poimanje svijeta, da li kao mjesta koje je opasno (RWA) ili mjesta kompeticije (SDO), u najjednostavnijim terminima. Iz ovoga proizilaze i

predrasude prema različitim grupama, te ćemo ovu ideju testirati u ovom dijelu istraživanja, tačnije, kako RWA i SDO predviđaju predrasude prema različitim društvenim grupama (izbjeglice, vegetarijanci, narkomani, siromašni, homoseksualci, invalidi, ateisti) i različitim etničkim grupama (Bošnjaci, Hrvati, Romi, Jevreji), nakon što se ove grupe zbiju u klastere grupa, te da li su predviđanja odgovarajuća teorijskim razmatranjima i empirijskim podacima. Pored RWA i SDO, kao prediktori u modelu će se nalaziti i politička orijentacija, religijska pripadnost, samoprocjena religioznosti, etnička, religijska pripadnosti, maternji jezik, kontakt sa osobama druge etničke pripadnosti, pol, starost i obrazovanje roditelja. Ovi prediktori će biti u modelu u cilju procjene relativne snage predikcije RWA i SDO u odnosu na ostale validne prediktore predrasuda.

Rezultati

Deskriptivni podaci za prediktorske varijable u istraživanju

U istraživanju je učestvovalo ukupno 1396 ispitanika. Pol ispitanika su činile dominantno osobe ženskog pola (65.2%), a ostatak je bio muškog pola. Starost ispitanika je bila između 15 i 35 godina. Međutim, dominantno su ispitanici bili osobe stare 17 godina (29.1%), 18 godina (26.1%) i 20 godina (11.9%), uz ostale. Ispitanici su bili dominantno Srbi (85.8%), uz druge etnicitete kao što su Bošnjaci, Hrvati, bosanskohercegovački i drugi koji su činili manjinu ispitanika. Ispitanici su bili dominantno pravoslavne vjeroispovijesti (84.8%), uz islam, katoličanstvo i druge vjeroispovijesti koje su činile manjinu ispitanika. Jezik koji su ispitanici govorili dominantno bio je srpski (93%), uz manji broj govornika hrvatskog, bosanskog i drugih jezika.

Obrazovanje majki ispitanika je bilo uglavnom završena srednja škola (63.6%), uz visoko obrazovanje (25.4%), samo osnovnu školu (7%) i završen master ili doktorat (4.1%). Obrazovanje očeva je takođe bila uglavnom završena srednja škola (67.9%), pa visoko obrazovanje (21.8%), te onda osnovna škola (5.7%) i master ili doktorat (4.6%).

U Tabeli 1 vidimo deskriptivne mjere za ostale prediktore od značaja za istraživanje:

Tabela 1: *Deskriptivne statističke mjere za ostale prediktorske varijable*

	N	Minimum	Maksimum	M	SD
RWA	1386	1.00	5.00	3.80	0.85
SDO	1389	1.00	5.00	2.30	0.97
Konktakt sa osobama druge etničke pripadnosti na fakultetu / poslu	1338	1.00	5.00	2.67	1.30
Konktakt sa osobama druge etničke pripadnosti u susjedstvu u kom živite	1354	1.00	5.00	2.67	1.22
Konktakt sa osobama druge etničke pripadnosti među prijateljima i poznanicima	1373	1.00	5.00	3.27	1.21
Politička orijentacija	1346	1.00	5.00	2.81	1.05
Samoprocjena religioznosti	1381	1.00	5.00	3.46	1.21

Korelacije između varijabli od interesa

U Tabeli 3 možemo vidjeti relacije između stavova prema različitim društvenim grupama RWA i SDO³:

Tabela 3: *Korelacija između prediktora i varijabli od interesa*

		Stavovi stranim grupama	Stavovi prema ranjivima	Stavovi prema devijantnima
RWA	r	-.11	.16	-.34
	p	.000	.000	.000
SDO	r	-.24	-.10	-.27
	p	.000	.000	.000

Hijerarhijska višestruka regresija u cilju provjere predikcije stavova prema grupama

U cilju procjene mogućnosti različitih prediktora da predvide stavove prema različitim društvenim grupama od interesa, u ovom istraživanju upotrebljena je hijerarhijska višestruka regresija. Preliminarne analize su pokazale da nisu narušene pretpostavke o normalnosti, linearnosti, multikolinearnosti i homogenosti varijanse. Prvi korak su činile varijable RWA i SDO kao glavni prediktori stavova prema društvenim grupama, koje su objasnile 6% varijanse stavova prema stranim grupama ($F(2, 1253) = 39.105, p=.000$), 5% varijanse stavova prema ranjivim grupama ($F(2, 1253) = 31.842, p=.000$) i 14% varijanse stavova prema devijantnim ($F(2, 1253) = 103.539, p=.000$). Nakon unošenja ostalih varijabli od interesa u model, objašnjena varijansa se povećala na 16% u slučaju stavova prema stranim grupama ($F(14, 1241) = 18.245, p=.000$), na 9.1% u slučaju ranjivih grupa ($F(14, 1241) = 9.971, p=.000$) te na 25.2% u slučaju devijantnih ($F(14, 1241) = 29.870, p=.000$). U tabelama ispod se nalazi pregled uticaja pojedinih

³ Faktorska analiza za stavove prema raznim društvenim grupama već je prikazana u poglavlju *Socijalne identifikacije i stavovi prema pripadnicima različitih društvenih grupa*.

varijabli na predrasude prema različitim grupama izražen koeficijentom beta, počevši od stavova prema devijantnim grupama:

Tabela 4: Vrijednost beta koeficijenata i p-vrijednosti za pojedine prediktore stavova prema stranim grupama

Model 1		
	β	p
RWA	-.036	.217
SDO	-.229	.000
Model 2		
RWA	-.024	.429
SDO	-.165	.000
Pol	-.164	.000
Starost	-.047	.088
Etnicitet	.026	.391
Vjeroispovijest	-.027	.411
Jezik	-.007	.835
Obrazovanje majke	-.014	.644
Obrazovanje oca	-.001	.965
Na fakultetu / poslu	.078	.010
U susjedstvu u kom živite	.050	.103
Među prijateljima i poznanicima	.164	.000
Politička orijentacija	-.090	.001
Samoprocjena religioznosti	-.098	.001

Iz tabele vidimo da je SDO značajan negativan prediktor i u prvom, a kasnije i u drugom modelu, uprkos uključivanju većeg broja drugih prediktora. RWA s druge strane, nije značajan prediktor stavova prema stranim grupama, ni u prvom ni u drugom modelu.

U sledećoj tabeli imamo pregled uticaja pojedinih varijabli na stavove prema ranjivim grupama:

Tabela 5: Vrijednost beta koeficijenata i p-vrijednosti za pojedine prediktore stavova prema ranjivim grupama

Model 1		
	β	p
RWA	.210	.000
SDO	-.162	.000
Model 2		
RWA	.169	.000
SDO	-.135	.000
Pol	-.067	.017
Starost	-.060	.033
Etnicitet	.057	.076
Vjeroispovijest	-.012	.728
Jezik	.054	.099
Obrazovanje majke	-.005	.863
Obrazovanje oca	-.043	.162
Na fakultetu / poslu	.113	.000
U susjedstvu u kom živite	.024	.448
Među prijateljima i poznanicima	.088	.007
Politička orijentacija	-.058	.042
Samoprocjena religioznosti	.052	.088

Ovdje su i RWA i SDO značajni prediktori stavova prema ranjivim grupama, u oba modela. Ono što je interesantno jeste da je RWA pozitivan prediktor, dok je SDO negativan, u oba modela.

Na kraju, imamo pregled predikcije stavova prema devijantnim:

Tabela 6: Vrijednost beta koeficijenata i p-vrijednosti za pojedine prediktore stavova prema devijantnim

Model 1		
	β	p
RWA	-.281	.000
SDO	-.176	.000
Model 2		
RWA	-.229	.000
SDO	-.099	.000
Pol	-.244	.000
Starost	.000	.986
Etnicitet	-.003	.906
Vjeroispovijest	.052	.095
Jezik	.022	.456
Obrazovanje majke	-.005	.865
Obrazovanje oca	.033	.245
Na fakultetu / poslu	.032	.261
U susjedstvu u kom živite	.109	.000
Među prijateljima i poznanicima	.013	.653
Politička orijentacija	-.056	.029
Samoprocjena religioznosti	-.154	.000

Ovdje su i RWA i SDO značajni negativni prediktori stavova prema devijantnim grupama, u oba modela.

Diskusija

Kako vidimo u prethodnim odjeljcima koji su se bavili rezultatima, RWA i SDO predstavljaju značajne prediktore stavova prema različitim grupama. Kako vidimo u regresionom modelu, i desničarska autoritarnost i orijentacija na socijalnu dominaciju su značajni prediktori

stavova i prema stranim, i prema ranjivim grupama i prema devijantnim (jedino u slučaju stranih grupa imamo slučaj da desničarska autoritarnost nije značajan prediktor u modelu). Značajnost predikcije ostaje čak i u slučaju kada su u hijerarhijski regresioni model uključene i druge varijable od značaja, što dodatno daje težinu ovim varijablama u objašnjenju izvora predrasuda.

U slučaju takozvanih „stranih grupa“ vidimo da se RWA ne pojavljuje kao značajan prediktor, dok je SDO značajan, negativan prediktor stavova (što je kod osobe izraženija orijentacija na socijalnu dominaciju, to će stavovi prema stranim grupama biti negativniji). Kada pogledamo koje pojedine grupe sačinjavaju strane grupe, možemo dobiti jasniju sliku zbog čega je samo SDO značajan prediktor stavova prema ovim grupama. Naime, etničke grupe (Hrvati, Bošnjaci, Romi, Jevreji), kao i ateisti i vegetarijanci, svi predstavljaju potencijalne „izazivače“ u borbi za prevlast u društvenoj areni. Pogotovo druge etničke grupe (za dominantno srpski uzorak u našem istraživanju), za one kod kojih je orijentacija na socijalnu dominaciju izraženija, mogu predstavljati kompetitore u borbi kako za političku, tako i vojnu i ekonomsku moć. Ovo je jasno kako za BiH (u kojoj postoje tri konstitutivna, a zapravo kompetitivna, naroda), ali i za region, u kojem imamo slučaj kompeticije između zemalja bivše Jugoslavije u borbi koja se može percipirati samo kao „igra nulte sume“ (u političkom, ekonomskom, vojnom, sportskom smislu) a što je konzistentno sa predviđanjima teorije socijalne dominacije i rezultatima našeg istraživanja (Duckitt, 2001).

U slučaju ranjivih grupa, imamo slučaj da su i RWA i SDO prediktori. Međutim interesantan slučaj jeste da osobe sa izraženijom desničarskom autoritarnošću pokazuju pozitivnije stavove prema ranjivim grupama, dok su osobe više orijentisane na socijalnu dominaciju više negativni prema ovim grupama. U okviru grupe poznatih, nalaze se grupe siromašnih, izbjeglica i invalida. Objašnjenje koje možemo dati jeste da u slučaju autoritaraca, koji su uglavnom osjetljivi na grupe koje prijete vođstvu, stabilnosti, sistemu i statusu kvo, u ovim grupama uopšte ne vide prijetnju. Čak možemo posmatrati izbjeglice i invalide, kao grupe koje autoritarci povezuju sa ratnim dešavanjima i onima koji su branili status kvo u njihovoj državi, te čak kao poželjne i one koje treba slaviti, dok su siromašni građani neprijeteći za sistem i oni kojima je potrebna briga (Altemeyer, 1998). S druge strane, osobe više orijentisane na socijalnu dominaciju u slučaju stranih grupa su imale izraženo negativne stavove. Ovakav rezultat je u skladu sa teorijskim očekivanjima s obzirom na to da osobe koje teže socijalnoj dominaciji teorijski teže sistemu u

kojem postoji dominirajuća grupa koja svojim karakteristikama zaslužuje moć u državi. Sa druge strane, slabi (invalidi, siromašni i izbjeglice u ovom slučaju), su tu gdje su jer to zaslužuju, te se mogu posmatrati kao eksploatatori socijalnog sistema u očima ovih osoba, te su stavovi prema njima u skladu sa tim negativniji (Sidanius, Pratto, van Laar, & Levin, 2004).

Slično objašnjenje za osobe orijentisane na socijalnu dominaciju možemo dati i u slučaju stavova prema devijantnima u našem istraživanju (narkomani, homoseksualci), koji se opet mogu posmatrati kao eksploatatori društvenog sistema, pojedinci koji koriste sistem socijalne zaštite i time oduzimaju sredstva koja pripadaju dominantnim klasama društva (Sidanius, Pratto, van Laar, & Levin, 2004). U slučaju RWA kao prediktora stavova prema devijantnima, imamo slučaj da što je osoba veći autoritarac, to će stav prema devijantnima biti negativniji. Rezultat je u skladu sa teorijom, s obzirom da i homoseksualci i narkomani, predstavljaju pojedince opasne po tradicionalni sistem i status kvo, kako svojim ponašanjem, tako i sa tim što se baš ove grupe mogu povezati sa liberalnijim, naprednim idejama (kao što su seksualne slobode, LGBTQ pokret, pokreti za legalizaciju narkotika) koje uznemiravaju autoritarce (Duckitt, 2001).

Konačno, ovo istraživanje je još jedan dodatak literaturi koja se bavi problemom predrasuda i ulozi desničarske autoritarnosti i orijentacije na socijalnu dominaciju u objašnjenju ovog fenomena. Rezultati govore u prilog toga da se ovdje ne radi o različitim, nadopunjujućim konstruktima, te da su RWA i SDO isprepleteni i ukazuju na slične ideološke pozadine kod pojedinaca (rigidne, desno orijentisane strukture, kod kojih je jasno definisan sistem u društvu, jasno definisane klase, te postoji opravdanje u vidu različitih narativa, mitova i ideja zašto je uređenje takvo kakvo jeste). Shodno tome, i predrasude prema različitim grupama, kako vidimo u ovom radu, mogu se predvidjeti slično i iz ugla desničarske autoritarnosti i orijentacije na socijalnu dominaciju.

Reference:

Adorno, T. W., Frenkel-Brunswik, E., Levinson, D. J., & Sanford, R. N. (1950). *The authoritarian personality*. Oxford, England: Harpers

Altemeyer, B. (1998). The Other "Authoritarian Personality." *Advances in Experimental Social Psychology*, 30(C), 47–92. [https://doi.org/10.1016/S0065-2601\(08\)60382-2](https://doi.org/10.1016/S0065-2601(08)60382-2)

- Bates, C.. & Heaven. P. C. L. (2001). Attitudes to women in society: The role of social dominance orientation and social values. *Journal of Community & Applied Social Psychology*. 11(November 1999). 43–49. <https://doi.org/10.1002/casp.589.abs>
- Christopher. A. N.. & Wojda. M. R. (2008). Social dominance orientation. right-wing authoritarianism. sexism. and prejudice toward women in the workforce. *Psychology of Women Quarterly*. 32(1). 65–73. <https://doi.org/10.1111/j.1471-6402.2007.00407.x>
- Ciarrochi. J.. & Leeson. P. (2011). Cognitive ability . right-wing authoritarianism . and social dominance orientation : a five-year longitudinal study amongst adolescents. *Intelligence*. 39. 15–21.
- Cohrs. J. C.. Kielmann. S.. Maes. J.. & Moschner. B. (2005). Effects of right-wing authoritarianism and threat from terrorism on restriction of civil liberties. *Analyses of Social Issues and Public Policy*. 5(1). 263–276. <https://doi.org/10.1111/j.1530-2415.2005.00071.x>
- Cohrs. C. J.. & Asbrock. F. (2009). Right-wing authoritarianism. social dominance orientation and prejudice against threatening and competitive ethnic groups. *European Journal of Social Psychology*. 39(2). 270–289. <https://doi.org/10.1002/ejsp.545>
- Crawford. J. T.. & Pilanski. J. M. (2014). The differential effects of right-wing authoritarianism and social dominance orientation on political intolerance. *Political Psychology*. 35(4). 557–576. <https://doi.org/10.1111/pops.12066>
- Dallago. F.. & Roccato. M. (2010). Right-wing authoritarianism. Big Five and perceived threat to safety. *European Journal of Personality*. 24(2). 106–122. <https://doi.org/10.1002/per.745>
- Duckitt. J. (2001). A dual-process cognitive-motivational theory of ideology and prejudice. 2601(October). 41–113. [https://doi.org/10.1016/S0065-2601\(01\)80004-6](https://doi.org/10.1016/S0065-2601(01)80004-6)
- Duckitt. J.. & Fisher. K. (2003). *The Impact of Social Threat on Worldview and Ideological Attitudes*. *Political Psychology* (Vol. 24). <https://doi.org/10.1111/0162-895X.00322>
- Duckitt. J.. & Sibley. C. G. (2007). Right Wing authoritarianism. social dominance orientation and the dimensions of generalized prejudice. *European Journal of Personality*. 21(2). 113–130. <https://doi.org/10.1002/per.614>
- Duckitt. J.. Bizumic. B.. Krauss. S. W.. & Heled. E. (2010). A tripartite approach to right-wing authoritarianism: The authoritarianism-conservatism-traditionalism model. *Political Psychology*. 31(5). 685–715. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9221.2010.00781.x>
- Ekehammar. B. O. B.. Akrami. N.. Gylje. M.. & Zakrisson. I. (2004). What matters most to prejudice: Big Five personality. Social Dominance Orientation. or Right-Wing Authoritarianism? *European Journal of Personality*. 18(6). 463–482. <https://doi.org/10.1002/per.5266402.2009.01520.x>
- Johnson. M. K.. Labouff. J. P.. Rowatt. W. C.. Patock-Peckham. J. A.. & Carlisle. R. D. (2012). Facets of right-wing authoritarianism mediate the relationship between

religious fundamentalism and attitudes toward Arabs and African Americans. *Journal for the Scientific Study of Religion*. 51(1). 128–142.
<https://doi.org/10.1111/j.1468-5906.2011.01622.x>

Sibley, C. G., Robertson, A., & Wilson, M. S. (2006). Social dominance orientation and right-wing authoritarianism: Additive and interactive effects. *Political Psychology*. 27(5). 755–768.

Sibley, C. G., & Liu, J. H. (2010). Social dominance orientation: Testing a global individual difference perspective. *Political Psychology*. 31(2). 175–207.
<https://doi.org/10.1111/j.1467-9221.2009.00748.x>

Sidanius, J., Liu, J. H., Shaw, J. S., & Pratto, F. (1994). Social Dominance Orientation. Hierarchy Attenuators and Hierarchy Enhancers: Social Dominance Theory and the Criminal Justice System. *Journal of Applied Social Psychology*. 24(4). 338–366.
<https://doi.org/10.1111/j.1559-1816.1994.tb00586.x>

Sidanius, J., Levin, S., Liu, J., & Pratto, F. (2000). Social dominance orientation, anti-egalitarianism and the political psychology of gender: An extension and cross-cultural replication. *European Journal of Social Psychology*. 30(1). 41–67.
[https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1099-0992\(200001/02\)30:1<41::AID-EJSP976>3.0.CO;2-O](https://doi.org/10.1002/(SICI)1099-0992(200001/02)30:1<41::AID-EJSP976>3.0.CO;2-O)

Sidanius, J., Pratto, F., van Laar, C., & Levin, S. (2004). Social Dominance Theory: Its Agenda and Method. *Political Psychology*. 25(6). 845–880.
<https://doi.org/10.1111/j.1467-9221.2004.00401.x>

Snellman, A., & Ekehammar, B. (2005). Ethnic hierarchies, ethnic prejudice, and social dominance orientation. *Journal of Community and Applied Social Psychology*. 15(2). 83–94. <https://doi.org/10.1002/casp.812>

Stones, C. R. (2006). Antigay Prejudice Among Heterosexual Males: Right-Wing Authoritarianism As a Stronger Predictor Than Social-Dominance Orientation and Heterosexual Identity. *Social Behavior and Personality: An International Journal*. 34(9). 1137–1150. <https://doi.org/10.2224/sbp.2006.34.9.1137>

Strube, M. J., & Rahimi, A. M. (2006). “Everybody knows it’s true”: Social dominance orientation and right-wing authoritarianism moderate false consensus for stereotypic beliefs. *Journal of Research in Personality*. 40(6). 1038–1053.
<https://doi.org/10.1016/j.jrp.2005.10.004>

Van Hiel, A., & Mervielde, I. (2005). Authoritarianism and social dominance orientation: Relationships with various forms of racism. *Journal of Applied Social Psychology*. 35(11). 2323–2344. <https://doi.org/10.1111/j.1559-1816.2005.tb02105.x>

Whitley, B. E., Jr. (1999). Right-wing authoritarianism, social dominance orientation, and prejudice. *Journal of Personality and Social Psychology*. 77(1). 126–134.
<https://doi.org/10.1037/0022-3514.77.1.126>

Wilson, M. S., & Liu, J. H. (2003). Social dominance theory comes of age, and so must change: A reply to Sidanius & Pratto, and Turner & Reynolds. *British Journal of Social Psychology*. 42(2). 221–223.
<https://doi.org/10.1348/014466603322127210>

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна и универзитетска библиотека
Републике Српске, Бања Лука

316.356.4(082)
316.6(082)

ДРУШТВЕНЕ идентификације и
Društvene identifikacije i međugrupne pristrasnosti mladih /
[uredili] Vladimir Turjačanin, Srđan Dušanić. - Banja Luka :
Primaprom, 2023 (Banja Luka : Markos). - 132 стр. : табеле, граф.
прикази ; 25 cm

Тираж 100. - О ауторима: стр. 2-3. - Библиографија уз свако
поглавље.

ISBN 978-99976-29-71-5

COBISS.RS-ID 137625089